

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİMDALİ
ORTAÇAĞ PROGRAMI

BİZANS DÖNEMİNDE BURSA (SİYASÎ, FİZİKÎ, DİNÎ VE
SOSYO-EKONOMİK YAPI)

Rahim Erdi EFENDİLER

Danışman
Doç. Dr. Hasan AKYOL

MANİSA-2019

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 03/07/2019 tarih ve 23/22 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından “Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 9. Maddesi” uyarınca Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı Tarih Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Rahim Erdi EFENDİLER’in; “**Bizans Döneminde Bursa (Siyasî, Fizikî, Dinî ve Sosyo-Ekonomik Yapı)**” konulu tezi incelenmiş ve aday 09/07/2019 tarihinde saat 10:00’da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra **60** dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

BASKAN

Doç. Dr. Hasan AKYOL

ÜYE

Dr. Öğr. Üyesi SERKAN YAZAL

ÜYE

Prof. Dr. Yusuf Ayar
y. ayar

Evet

Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

** Bu halde adayın Enstitü ile ilişkisi kesilir.

Hazırlayan
Enstitü Sekreteri

Onaylayan
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak savunduğum “Bizans Döneminde Bursa (Siyasi, Fiziki, Dini ve Sosyo-Ekonomik Yapı)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

17/06/2019

Rahim Erdi EFENDİLER

ÖZET

BİZANS DÖNEMİNDE BURSA (SİYASÎ, FİZİKÎ, DİNÎ VE SOSYO-EKONOMİK, YAPI)

Prusa (Bursa) kentinin kuruluşu bilinen kayıtlara göre, Bithynia Kralı I. Prusias (M.Ö. 230-182) döneminde meydana gelse de şehrin yakın bölgelerinde Neolitik yerleşimler bulunmaktadır. Kentin önem kazanmasındaki nokta ise M.S. I.-II. yüzyılda Plinius'un bu bölgeye vali olarak atanmasıdır. Roma İmparatorluğu'nun merkezinin doğuya kayması ve Constantinopolis'in (İstanbul) inşa edilip başkent ilan edilmesiyle kent, coğrafi olarak merkeze yakın hale gelmiş ve başkent politikalarını yakından izlemesini sağlamıştır.

Prusa kentinin yaklaşık bin yıllık Bizans tarihi belli bir çizgide devam etmiştir. Nikaia'nın 1081 yılında Selçuklular tarafından ele geçirilmesine kadar Prusa siyasi olarak Nikaia'nın gölgesinde kalmıştır. Olympos (Uludağ) Dağı'nın manastır hayatı ve Pythia (Çekirge) kaplıcaları XI. yüzyıla kadar Prusa kenti için en önemli noktaları teşkil etmektedir. Haçlı seferleri, Latin İmparatorluğu ve sonrasında Osmanlıların ortaya çıkışıyla kent, aktif siyasette önemli bir rol oynamış ve Türk-Bizans mücadelesinin merkezi haline gelmiştir.

İdari olarak Opsikion Themasi'na bağlı olan kent, bu sistem bozulana kadar aynı thema altında statüsünü korumuştur. Latin İmparatorluğu dönemi dâhil olmak üzere 1326 yılına kadar Bizans imparatorluğu'nun hâkimiyetinden net bir şekilde çıkmamıştır. Prusa'nın ekonomik yapısında zeytin ve üzüm gibi ürünler önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca Prusa'nın ovaları ve çiftlikleri de Bizans tarihi boyunca üzerinde durulması gereken bir husustur.

Surlarla çevrili Prusa kenti Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde devamlı yerleşim görmüştür. Özellikle Osmanlı döneminde Prusa'nın başkent olmasıyla fiziki olarak da şehirde İslamlaşma yaşamış ve Bizans dönemi eserlerinin çok azının günümüze ulaşmasına neden olmuştur. Bizans döneminden sur duvarları ve zindanlar dışında kente ait ne yazık ki bilgi sağlayacak bir yapı gün yüzüne çıkmamıştır. Şehirde yapılacak olan arkeolojik çalışmalarla Bizans devri yapılarının ortaa çıkarabileceğini umuyoruz.

Paganlık ile Hristiyanlık arasındaki m¼cadele sonrasında Prusa'nın dini hayatında b¼y¼k ¼l¼de Hristiyanlık inancı hakim hale gelmiştir. Olympos dağı manevi bir inziva yeri olarak uzun yıllar keşişler tarafından tercih edilmiş olup şehirde manastır k¼lt¼r¼ oluşmuştur. Tasvir (¼kona) kırıccılık d¼nemi de Olympos dağına kaçmak zorunda kalan din adamlarının b¼lgeyi ve şehri ¼nemli bir noktaya taşıması hususunda ¼nem arz etmektedir.

ABSTRACT

BURSA IN BYZANTINE PERIOD (POLITICAL, PHYSICAL, RELIGIOUS AND SOCIO-ECONOMIC STRUCTURE)

Although the founding of the city of Prusa (Bursa) took place during the reign of Prusias I (230-182 BC), King of Bithynia, the region dates back to the Neolithic Age. The reason why the city gained importance is because M.S. I-II. Plinius was appointed as governor in this area in the 20th century. The center of the Roman Empire shifted to the east and Constantinopolis (Istanbul) was built and declared as the capital, causing the city to follow a policy close to the center.

Prusa's Byzantine history for about a thousand years continued on a certain line. Until Nikaia was captured by the Seljuks in 1081, Prusa has not been in a politically important position and has been overshadowed by Nikaia. The monastery life in Olympos (Uludag) mountain and Pythia (Çekirge) bathers have been important points for Prusa city till 11th century. With the emergence of the Crusades, the Latin Empire and then the Ottomans, the city has played a crucial role in active political life and has become the center of Turkish-Byzantine struggle.

The city, which was administratively linked to the Opsikion Theme, maintained its status under the same theme until this system broke down. Until 1326, including the period of the Latin Empire, it did not come out clearly from the dominance of the Byzantine Empire. Crops such as olives and grapes play an important role in Prusa's economic structure. In addition, Prusa's plains and farms are important considerations for the Byzantine era.

The city of Prusa, which is surrounded by walls, has been continuously settled in Roman, Byzantine and Ottoman Empire periods. Especially during the Ottoman period, Prusa's being capital led the city to become physically Islamized, which caused very few artifacts to survive from Byzantine period. Except fortification walls and dungeons from Byzantine period, no other structures that can provide information about the city have come to light. We hope that through archeological studies in the city can reveal structures from Byzantine period.

After the struggle between Paganism and Christianity, Prusa's religious life has largely been monopolized by Christianity. The Olympos mountain was chosen by the monks for many years as a spiritual retreat and monastery culture has arisen. Iconoclastic period is also significant for raising the importance of the area as the clergy had to flee to the Olympos mountain

ÖNSÖZ

Bursa, tarih boyunca birçok medeniyeti bünyesinde barındıran Anadolu'nun en önemli şehirlerinden biri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin başkenti olduktan sonra şehir, hızlı bir gelişim sürecine girerek günümüze kalan birçok eserle kadim bir Türk-İslam hüviyetini kazanmıştır. Ülkemizde Bursa şehrinin tarihi üzerindeki çalışmalar Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi özelinde kalmış şehrin Bithynia Krallığı, Roma ve Bizans İmparatorlukları dönemi büyük ölçüde çalışmalara konu edilememiştir. Bu durum sonucunda Bursa tarihinin karanlık noktalarına eğilmenin daha doğru olacağı kanısına vararak “*Bizans İmparatorluğu'nda Bursa*” adlı tezimizi oluşturma gayreti içine girdik. Bu noktada bizi sınırlandıran önemli bir husus şehre dair doğrudan bilgi veren kaynakların sınırlı olması idi. Ancak genel kaynaklar ve özellikle de Bithynia bölgesine dair kaynaklardaki veriler, şehir hakkında bize yorum yapabileme imkânı kazandırmıştır. Üzerinde durmamız gereken başka bir konu da ülkemizde Bizans tarihi alanında yapılmış çalışmaların kısıtlı oluşudur. Halen Bizans tarihi ana kaynaklarının birçoğunun dilimize kazandırılmamış olmasının yanı sıra batı dillerindeki tercümelerinin de ülkemizde bulunmaması çalışmamız sırasında bizi zorlayan bir noktadır.

Bizans Dönemi'nde Bursa adlı tez çalışmamızda mekânsal olarak üç ana bölge üzerinde durulmuştur. İlki sur içindeki tarihi Bursa kenti, diğeri kaynaklarda Mysia Olympos olarak anılan Uludağ, bir diğeri ise Pythia olarak anılan Çekirge bölgesidir. Konunun bu üç bölgeye indirilmesinin en önemli sebebi, günümüzde Bursa'ya bağlı olan bazı yerleşim yerlerinin – İznik, Gemlik, Kemalpaşa, Mudanya, Gölyazı – Bizans tarihi incelendiğinde Bursa kadar veya daha önemli yerleşimler olmalıdır. Bu noktada biz dar bir konuyu uzun bir döneme yayarak incelemeye çalıştık. Tezimiz, Giriş başta olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Bursa'nın Siyasi Yapısı, ikinci bölüm Şehrin İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, üçüncü bölüm Şehrin Yerleşimi ve Dini Yapısı başlıklarını taşımaktadır. Tezimizi oluştururken olabildiğince kronolojik sapmalardan kaçındık. Ayrıca genel anlamda şehir isimlerini, devrin havasını yansıtmaya düşüncesiyle Bizans döneminde kullanıldığı şekliyle kullanmayı tercih ettik.

Tezimizin gayesi, Prusa'nın göz ardı edilen Geç Roma ve Bizans dönemlerini tarih sahnesine çıkartmaya katkı sağlamak olmuştur. Bu yüzden uzun bir dönemi kapsayan çalışmamızın araştırmacılara yeni alanlar açmasını ümit ediyoruz.

Tezimizi meydana getirmemizde farklı dillerdeki eserlerin çevirisi konularında bizlere yardımcı olan Uğur YILDIZ'a, Ayben TOPALOĞLU'na, Demet KURTULUŞ'a, Yaren PEYK'e, Ressel MANE'Ye, Salihcan KOCAOĞLU'na, Atılgan YILDIRIM'a teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmamızı kendi tezinden ayırmayarak her konuda bana yardımcı olan sevgili meslektaşım Hüseyin TOPAL'a da teşekkür ederim. Kaynaklara ulaşma konusunda kendi arşivini çekinmeden benimle paylaşan sayın Doç. Dr. Murat TOZAN'a da minnet duyduğumu belirtmek isterim. Çalışmalarımız sırasında bizzat kullandığımız Ege Üniversitesi Kütüphanesi'nin ve Uludağ Üniversitesi Kütüphanesi'nin çalışanlarına, tarihi envanterlerin bilgilerine ulaşımında ve fotoğraflanmasında yardımcı olan Bursa Arkeoloji Müzesi çalışanlarına teşekkür ederim.

Farklı şehirlerde birçok farklı kütüphanede bulunan eserlere ulaşılması konusunda bizlere yardımcı olan Erol ERBEK'e, İlayda ÜLKÜ'ye, Eren GÜVENİR'e, Murat GENÇ'e de teşekkür ederim.

Bursa konusunda birçok eserinden faydalandığım, bizzat vakit ayırıp engin bilgilerini ve kaynaklarını benimle paylaşan değerli insan Raif KAPLANOĞLU'na ayrıca teşekkürlerimi sunuyorum.

Konunun belirlenmesinde ve ilerlemesinde maddi–manevi her zaman yanımda olan, desteğini esirgemeyen Danışman Hocam Doç. Dr. Hasan AKYOL'a şükranlarımı sunuyorum.

Son olarak hayatım boyunca her anlamda yanımda olan, beni destekleyen ve bana inanan annem Hanife EFENDİLER'e, babam Abdurrahim EFENDİLER'e, ve ağabeyim Ferdi EFENDİLER'e çok teşekkür ederim.

Manisa - 2019

İÇİNDEKİLER

EKLERİN LİSTESİ	XV
KAYNAKLAR	XVII
GİRİŞ	1
A) PRUSA’NIN COĞRAFİ KONUMU.....	1
B) PRUSA ADI VE ŞEHRİN KURULUŞU	2
C) PRUSA VE ÇEVRESİNDE TARİH ÖNCESİ YERLEŞİMLER	6
D) HELENİSTİK BITHYNIA KRALLIĞI’NDAN ROMA HÂKİMİYETİNE PRUSA	6

I. BÖLÜM

BİZANS DÖNEMİNDE PRUSA (SİYASİ YAPISI)

A) CONSTANTİNUS’DAN HERACLİUS’A PRUSA (IV-VII. YÜZYIL)	12
1) Büyük Constantinus Öncesindeki Döneme Genel Bir Bakış (222 - 306)	12
2) Constantinus ve Theodios Hanedanlığı Dönemi (306 – 457)	13
3) Leo ve Justinyen Hanedanlığı Dönemi (457 – 602).....	17
B) HERACLİUS’ TAN IV. HAÇLI SEFERİNE PRUSA (VII-XIII. YÜZYILLAR)	19
1) Heraclius Hanedanlığı Dönemi (610- 711)	19
2) İsaoria/Suriye Hanedanlığı Dönemi (717 -802)	21
3) Amoriyalılar/Frigyalılar Hanedanlığı Dönemi (820 – 867)	24
4) Makedon Hanedanlığı Dönemi (867 – 1056).....	25
5) Dukas Hanedanlığı Dönemi (1059 – 1081).....	29
6) Komnenos Hanedanlığı Dönemi (1081 – 1185).....	30
7) Angelos Hanedanlığı Dönemi (1185 – 1204).....	35
C) IV. HAÇLI SEFERİNDEN TÜRK HÂKİMİYETİNE PRUSA (XIII-XIV. YÜZYIL).....	35
1) İznik Rum İmparatorluğu Dönemi (1204 – 1261).....	35
2) Constantinopolis’in alınması ve Palaiologos Hanedanlığı Dönemi (1261 – 1326).....	38

3) Bizans-Osmanlı Münasebetleri ve Bizans Dönemi Prusa Tarihinin Sonu..... 39

II. BÖLÜM

ŞEHRİN İDARİ VE SOSYO-EKONOMİK YAPISI

A) İDARİ YAPI.....	42
1) Herakleios Reformlarına Kadar Prusa'da İdari Yapı	42
2) Thema Yönetimi ve Sonrasında Prusa'da İdari Yapı	44
B) EKONOMİK YAPI	47
C) SOSYAL HAYAT	56

III. BÖLÜM

ŞEHRİN YERLEŞİMİ VE DİNİ YAPISI

A) ŞEHRİN YERLEŞİMİ	62
1) Şehrin konumu ve önemi.....	62
2) Prusa'nın fiziki yerleşimi	63
a) Sur İçi.....	63
b) Prusa Kalesi	65
c) Prusa ve Çevresinin Topografik Özellikleri.....	68
B) ŞEHRİN DİNİ YAPISI.....	69
1) Pagan-Hristiyan Mücadelesi ve Yeni Dini Hayat	69
2) Manastır Hayatı	74
SONUÇ.....	78
KAYNAKÇA	85

KISALTMALAR

Ayr.	Ayrıntılı
b.	Bin
BAM	Bursa Arkeoloji Müzesi
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
Gr.	Gram
Haz.	Hazırlayan
İ.A.	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
p.	Page
pp.	Page to page
s.	Sayfa / Seite
ss.	Sayfadan Sayfaya / Seite uz seite
TTK	Türk Tarih Kurumu
Vb.	Ve benzeri

EKLERİN LİSTESİ

- EK 1** Prusa'daki Neolitik Çağ yerleşim yerleri
- EK 2** Prusa'nın fethi öncesinde Osmanlıların Aktimur ve Balabancık kaleleri
- EK 3** Yağ kandili
- EK 4** Yağ kandili
- EK 5** Yağ kandili
- EK 6** Yağ kandili
- EK 7** İnsan ve kuş motifli bir kutu
- EK 8** At motifli bir kutu
- EK 9** Madeni kaşık
- EK 10** Haç şeklinde kolyeler
- EK 11** Sedef kolye
- EK 12** Matara
- EK 13** Kuş motifli kâse
- EK 14** Bizans Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen Nike figürlü heykeller
- EK 15** Nike figürlü bir envanter
- EK 16** Ampulla
- EK 17** Tabula Peutingeriana'da Bithynia ve Prusa ad Olympum
- EK 18** Faustinus'un kitabesi.
- EK 19** Bey sarayının devam eden kazı çalışmalarından bir görüntü
- EK 20** Prusa surlarından Spolien malzeme örnekleri
- EK 21** Prusa'nın gizli tüneli
- EK 22** Prusa şehir surlarında zindanın konumu.
- EK 23** Zindan rölöve planı
- EK 24** Zindan odası
- EK 25** Papaz Yohannes'in mezar taşı

EK 26 Aziz Sanvashios'un mezar taşı

EK 27 Epitropos'un kızı Theodorion'un mezar taşı

KAYNAKLAR

İki bin yılı aşkın süre önce kurulduğu düşünülen Bursa şehri, coğrafi konumu itibariyle tarih boyunca genellikle bir iç şehir özelliği taşımaktadır. Sınır bölgelerinden uzakta olduğundan Geç Roma-Bizans kaynaklarında adına rastlamak zordur. Ancak bu durumun bir sebebi de Bursa'nın ticaret yollarının üzerinde bulunmamasıdır. Bu yüzden Bursa şehir tarihi oluşturmak, kaynaklardaki kısıtlı bilgilerin yanı sıra Arkeolojik verilerden ve paralel zamanda gelişen bazı olaylardan yapılan çıkarımlardan ciddi şekilde yararlanmayı gerektirmektedir.

A) ROMA-BİZANS KAYNAKLARI VE MODERN ARAŞTIRMALAR

Bizans tarihi kaynakları tercümesi ve Bizans araştırmaları konusunda maalesef modern çağı yakalamak konusunda güçlük çekiyoruz. Nitekim birçok Bizans kaynağı batı dillerine çevrilmesine rağmen hala dilimize kazandırılmamıştır. Ayrıca Fransızca, Almanca, Yunanca gibi dillere çevrilen kaynakların modern hallerine de ulaşmak başlı başına bir sorun teşkil etmektedir. Bu tezi oluştururken bizler, Türkçeye çevrilen kaynakların hepsine ulaşmaya çalıştık. Ayrıca modern dillere çevrilen ve Prusa tarihi ile ilişkili ulaşabildiğimiz bazı kaynakları da kullandık.

1) Roma-Bizans Dönemi Kaynakları

Heredotos, M.Ö. 484-425 yıllarında yaşamış kendi adı anılan tarih kitabıyla ünlenmiş Antik Çağ tarihçisidir. Eserinin geçtiği dönemde Prusa şehri daha kurulmamıştı. Kendisi eserinde Kios'tan (Gemlik) bahseder. Tezimizde 1973 yılı basımlı Mütekim Ökmen'in çevirisinden Prusa şehri kurulmadan önceki durumu anlamamızı sağlaması yönüyle faydalandık. Bu yönüyle eser, Prusa tarihi açısından bir açığı kapatmaktadır.¹

¹ Heredotos, **Heredot Tarihi**, (Çev. Mütekim Ökmen), Remzi Kitapevi, İstanbul, 1973.

Strabon, Antik çağın en büyük coğrafyacısı kabul edilmekte olup M.Ö. 64 – M.S. 24 yılları arasında yaşamıştır. *Geographika(Coğrafya)* adlı eseri toplam 17. ciltlik olup 12-13-14. ciltleri Anadolu ile alakalı olmakla beraber Prusa kentinin kuruluşu hakkında bazı bilgiler sunmaktadır.²

Memnon, Herakleia Pontike’da (Karadeniz Ereğlisi) yaşadığını düşünülen antikçağ yazarıdır. Bulunduğu coğrafyanın siyasi olayları hakkında bilgi verdiği *Herakleia Pontike* eseri M.Ö. 364 – M.S. 47 yıllarını kapsamaktadır. Antik dönem Prusa tarihi açısından bilhassa kentin Roma İmparatorluğu’na geçiş sürecini anlatması bakımından tezimiz açısından değer taşımaktadır.³

Gaius Plinius Caecilius Secundus, Genç Plinius olarak bilinen Roma dönemi devlet adamıdır. M.S. 61-113 yılları arasında yaşamış ve Bithynia valiliği yapmıştır. Roma İmparatoru Traianus’a yazdığı mektuplar Bithynia ve Prusa tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Tezimizde, Prusa’yı anlatan Roma dönemi kaynağı olmasından dolayı büyük bir açığı kapamaktadır.⁴

Zosimus, 306-410 yılları arasındaki olayları altı bölümlük *Yeni Tarih* adlı eseriyle kaleme almıştır. Eser, Dioklitianus dönemini ayrıntılı olarak işlemektedir. Scythialıların Prusa’yı yağmalamasını ele alan tek kaynak olmasından dolayı tezimiz için önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca IV. yüzyıl olayları konusunda da bizlere yarar sağlamaktadır.⁵

Priskos, II. Theodosius’un Avrupa Hun İmparatoru Attila’ya gönderilen elçilik heyetinde bulunmuş V. yüzyılın mühim devlet adamlarındandır. Bu yolculuk esnasında kaleme aldığı eseri Bizans İmparatorluğu’nun Batı dünyası ile ilişkilerini anlamamız konusunda bizlere yardımcı olmaktadır. Ayrıca I. Constantinus’un kendi adına kurduğu Constantinopolis hakkında bilgi vermektedir. Tezimize bu noktada yarar sağlamaktadır. Biz, Ali Ahmetbeyoğlu tarafından dilimize kazandırılan neşrinden faydalandık.⁶

² Strabon, **Geographika Antik Anadolu Coğrafyası XII.-XIII.-XIV. Kitap**, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

³ Memnon, **Herakleia Pontike Tarihi**, (Çev. Murat Arslan), Odin Yayıncılık, İstanbul, 2007.

⁴ Plinius, **Genç Plinius’un Anadolu Mektupları**, (Çev. Çiğdem Dürüşken ve Erendiz Özbayoğlu),Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

⁵ Zosimus, **New History**, (Translation by Ronald T. Ridley), Sydney, 2006.

⁶ Priskos, **Attila’nın Sarayında Bir Romalı**, (Çev. Ali Ahmetbeyoğlu), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017.

Marcellinus, 379-534 yıllarını kapsayan *Chronicle* adlı eseri meydana getiren Bizanslı tarih yazarıdır. Eser onun ölümünden sonra Anonim olarak 548 yılına kadar devam ettirilmiştir. Prusa tarihi açısından doğrudan bir kayıt bulunmayan eserden dönemin konjoktürünü anlama açısından faydalandık.⁷

Procopius, VI. yüzyılda yaşamış Bizanslı tarihçidir. Sekiz bölümlük *Savaşlar Üzerine Anlatılar* adlı eserinin sadece son bölümü konumuz ile alakalı olup 551-552 yıllarındaki olayları konu edinmemektedir. Özellikle Bizans iç siyaseti hakkında teferruatlı bilgiler sunan yazar, Justinianus'a ve Theodora'ya karşı olumsuz bir üslup takınmaktadır.⁸ Yazarın *Buildings* adlı bir diğer eseri ise I. Justinianus dönemindeki yapıları konu edinmektedir. Eser, Pythia'da yapılan imar faaliyetleri hakkında bilgi veren iki kaynaktan biri olma özelliği taşımaktadır.⁹

John Malalas, Hilkattan 563 yılına kadar gelen olayları kapsayan 18 bölümden müteşekkil *Chronicle* adlı eseri kaleme almıştır. Justinianus'un resmi propagandasını yansıtan eser birçok konuda bizlere katkı sağlamış olsa da bilhassa IV. yüzyıl dini yapısı hakkında tezimize değer katmaktadır. Ayrıca Justinianus'un eşi Theodora'nın Pythia'ya gelmesi hakkında malumat veren iki kaynaktan biri olması hasebiyle de çalışmamız açısından önemli bir yer tutmaktadır.¹⁰

Stephanos, Bizanslı Stephanos olarak bilinen yazar *Ethnica* adında coğrafya sözlüğü meydana getirmiştir. Yaşamı hakkında bilgi olmamasına rağmen araştırmacılara göre tahmini olarak VI. yüzyılda yaşadığı kabul görmektedir. Eserinde Prusa maddesine yer vermiş olup şehrin VI. yüzyıl öncesi hakkında bizlere bilgi sunmaktadır.¹¹

Chronicon Paschale, Âdem'den 627 yılına kadar gelen olayları ele almaktadır. Hristiyanlığın dini takvim sistemi olan Paskalya hesaplamasına dayanarak kaleme alınmıştır. VII. yüzyıldaki olaylar için özgün nitelik taşımaktadır. Prusa tarihi

⁷ Marcellinus, **The Chronicle of Marcellinus**, (Translation by Brian Croke), Sidney, 1995.

⁸ Procopius, **Bizans'ın Gizli Tarihi**, (Çev. Orhan Duru), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.

⁹ Procopius, **Buildings**, (translated by H. B. Dewing), Harvard University Press, London, 2002.

¹⁰ John Malalas, **The Chronicle Of John Malalas**, (Translation by Elizabeth Jeffreys, Micheal Jeffreys and Roger Scott), Melbourne, 1986.

¹¹ Stephani Byzantii, **Ethnica**, (Herausgeber: Margarethe Billerbeck und Arlette Neumann-Hartman), Volemen IV., Berlin, 2016.

açısından II. Constantinus döneminde siyasi çekişmeleri ve Vetranio'nun Prusa'ya gönderilmesini izleyen eser, çalışmamız için büyük bir öneme sahiptir.¹²

Nikephoros, 806-815 yılları arasında Constantinopolis patrikliği görevi yapmıştır. Kaleme aldığı eseri 602-769 yılları arasındaki olayları ihtiva edip ilk insandan 829'a değin kronolojik bilgiler sunmaktadır. Eser doğrudan Prusa hakkında bilgi vermemekle beraber kapsadığı dönemin olaylarını ve özellikle Slavların Bithynia bölgesine iskânını ele almasından dolayı tezimiz için değerli bir noktadadır.¹³

Teofanis The Confessor, Bizanslı vaiz Teofanis olarak bilinen yazarın, *Kronografi* adlı eseri 284-813 yıllarını kapsamaktadır. Uzun bir dönemi kapsayan eserde belirtilen bazı yılların yanlış olduğu uzmanlar tarafından öne sürülmektedir. Yine de eser, hem Bizans tarihi açısından hem de Prusa tarihi açısından birçok değerli bilgiyi barındırmaktadır. Tezimiz için önemli bir yer tutmaktadır.¹⁴

Joseph Genesios, üç kitap ve Keşiş Theophanes'e zeyl olarak yazdığı bir kısımdan oluşan eseri 813-886 yıllarını kapsamaktadır. Prusa şehriyle ilgili doğrudan bir kayıt bulunmayan eserden, dönemin siyasi olayları hakkında istifade ettik.¹⁵

Theofanes Continuatus (Theophanes'in Takipçileri), olarak bilinen dört anonim yazar, 813-963 yılları arasındaki olayları aynı Theophanes gibi kaleme almak istemişler ve literatüre Theophanes'in ardılları olarak geçmişlerdir. Eser dört kitaptan oluşmaktadır. Prusa'nın bulunduğu Opsikion Theması hakkında bilgiler sunduğundan tezimiz için değer taşımaktadır.¹⁶

John Skylitzes, XI. yüzyılda yaşayan en büyük tarihçilerden biri olup I. Aleksios Komnenos döneminde idari görevlerde yer almıştır. *Tarih Özetleri* adıyla Türkçeye çevrilen eser 811-1057 yılları arasını kapsamaktadır. Kapsadığı dönem itibariyle birçok tarihi olayda tezimiz için fayda sağlamıştır. Opsikion Theması hakkında da bazı bilgiler sunduğu için ayrıca değer taşımaktadır.¹⁷

¹² **Chronicon Paschale**, (Translated Micheal Whitby and Mary Whitby), Liverpool University Press, Liverpool, 2007.

¹³ Nikephoros, **Patriarch Of Constantinople Short history**, (Translation by Cyril Mango), Washington, 1990.

¹⁴ Theophanes Confessor, **Chronicle**, (Edited by Cyril Mango And Roger Scott), Oxford, 1997.

¹⁵ Joseph Genesios, **On The Reigns Of The Emperors**, (Translation by Anthony Kaldellis), Canberra, 1998.

¹⁶ Theophanis Continuati, **Chronographiae**, (Translated by Michael Featherstone and Juan Signes Codoner), Vol: 53, Berlin, 2015.

¹⁷ John Skylitzes, **A Synopsis Of Byzantine History 811-1057**, (Translated by John Wortley), Cambridge University Press, New York, 2010.

Mikhail Psellos, 976-1077 yıllarını kapsayan *Khronographia* adlı eseri yedi bölümden oluşmaktadır. Tüm bölümleri Türkçeye tercüme edilmiş olup hem Bizans tarihi hem de Selçuklu tarihi açısından önemlidir. Ayrıca Psellos'un kendisi ve arkadaşları bizzat Olympos'daki manastırlarda buldukları için tezimizin kaynakları açısından önemli bir yer tutmaktadır.¹⁸

Michael Attaliates, *Tarih* adlı eseriyle 1034-1079 yıllarındaki olayları anlatmıştır. Bizans tarihi ve Selçuklu tarihi açısından önemli bilgiler ihtiva eden eser, Prusa tarihi hakkında Olympos ve keşişler açısından bazı bilgiler sunmaktadır.¹⁹

Anna Komnena, 1069-1118 yılları arasını kapsayan *Alexiad* adlı eserin müellifidir. Malazgirt savaşı ile I. Aleksios Komnenos'un ölümüne kadar olan olayları ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bithynia ve Prusa ovalarına yapılan Türk akınları hakkında verdiği malumatlar tezimiz için değerlidir.²⁰

Nikephoros Bryennios, Anna Komnena'nın eşi olup *Tarihin İçeriği* adlı eseri kaleme almıştır. 1057-1080 arasındaki olayları kapsar. Kısa bir dönemi kapsayan eser Bizans tarihinden ziyade Komnenos ailesine odaklanmıştır. Prusa tarihi adına bilgi bulunmayan eserden Bizans tarihi ve dönemin genel durumunu anlamak adına yararlandık.²¹

Ioannes Zonaras, birçok eser kaleme almasına rağmen *Tarihlerin Özeti* adıyla Bilge Umar tarafından Türkçeye çevrilen 18 bölümlük tarih kitabıyla ünlenmiştir. Üç cilt şeklinde yazılan eserin son cildi (17.-18. kitap) Bilge Umar tarafından tercüme edilmiştir. I. Aleksios döneminin en önemli eserlerinden olup başlangıçcı dünyanın yaratılışıdır. Ekonomik yapı ve genel Bizans tarihi açısından yararlı bilgilere ulaşmamıza olanak sağlamıştır.²²

Ioannes Kinnamos, 1118-1176 yılları arasını kapsayan *Tarih* adıyla Türkçeye çevrilen eserin müellifidir. Eser, yedi kitaptan oluşmaktadır. Bithynia'daki siyasi

¹⁸ Mikhail Psellos, **Khronographia**, (Çev. Işın Demirkent), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

¹⁹ Mikhaek Attaleiates, **Tarih**, (Çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

²⁰ Anna Komnena, **Alexiad**, (Çev. Bilge Umar), İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1996.

²¹ Nikephoros Bryennios, **Tarihin Özü**, (Çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

²² Ioannes Zonaras, **Tarihlerin Özeti (Kitap XVII.- XVIII)**, (Çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

durum hakkında bazı malumatlar vermesi açısından çalışmamız için önem taşımaktadır.²³

Eustathios, Selanik Metropolitliği yaptığı sırada 1185 yılında Normanların Selanik’i zapt etmesine bizzat tanıt olmuş ve bu olayları kaleme almıştır. Eser I. Manuel Komnenos ile I. Andronikos dönemleri hakkında bazı malumatlar içermektedir. Andronikos’un Prusa zulmünü üzüntüyle eleştiren yazar genel olarak Andronikos’a karşı muhalif bir tutum takınmaktadır. Bu olayı ele alan iki kaynaktan biri olup Khoniates’in ayrıntılı şekilde ele aldığı konuyu kanıtlar niteliktedir. Tezimiz için bu noktada değer taşımaktadır.²⁴

Niketas Khoniates, XII. yüzyılın en önemli tarihçilerinden olup 21 bölümden oluşan 1118-1207 yıllarını kapsayan hacimli bir eser meydana getirmiştir. Ioannes ve Manuel Komnenos devirlerini kapsayan kısmı Fikret Işıltan tarafından Türkçeye çevrilmiştir.²⁵ 1180-1195 ve 1195-1206 yıllarını kapsayan bölümünü Işın Demirkent iki cilt şeklinde dilimize aktarmış olup Prusa tarihi açısından en nadide bilgileri geniş ve ayrıntılı bir şekilde bizlere sunmuştur. Tezimizi oluştururken en çok istifade ettiğimiz kaynak olup Prusa’yı doğrudan anlatan kaynak eserin azlığından dolayı büyük bir açığı kapamıştır.²⁶

Georgios Akropolites, *Kronolojik Yazım* adlı eseriyle 1204-1261 yıllarındaki olayları anlatmıştır. Latin istilası sırasında İznik İmparatorluğu’nun tarihini kaleme almış olup İznik İmparatorluğu hakkında verdiği bilgiler aracılığıyla bu dönemde Prusa çevresindeki durumu anlamamızı kolaylaştırmıştır. Kullandığımız eserler arasında İznik Rum İmparatorluğu dönemini anlatan iki eserden biri olması sebebiyle önemli bir yer tutmaktadır. *Vekayiname* olarak dilimize Bilge Umar tarafından kazandırılmıştır.²⁷

Nikiforos Grigoras, 1204-1359 yıllarını kapsayan *Romaiki İstoria* adlı eserin müellifidir. Eser toplam 37 bölüm olmakla birlikte biz, dilimize çevrilen ilk altı

²³ Ioannes Kinnamos, **Historia (1118-1176)**, (Çev. Işın Demirkent), Türk Tarihi Kurumu, Ankara, 2001.

²⁴ Eustathios, **Eustathios Of Thessaloniki**, (Translation by John R. Melville Jones), Canberra, 1998.

²⁵ Niketas Khoniates, **Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)**, (Çev. Fikret Işıltan) Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.

²⁶ Niketas Khoniates, **Historia (1180-1195)**, (Çev. Işın Demirkent), Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2006; Niketas Khoniates, **Historia (1195-1206)**, (Çev. Işın Demirkent) Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2004.

²⁷ Georgios Akropolites, **Vekayinâme**, (Çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

bölümden (1204-1303) yararlandık. XIII. yüzyılın sonlarını kapsayan kullandığımız tek ana kaynak olmasından dolayı tezimiz için değerli bir noktadadır.²⁸

2) Roma-Bizans Dönemi Modern Araştırmalar

Tezimizi meydana getirirken birçok Bizans tarihi araştırması kullandık. Dönemin şartlarını kavrama konusunda bizlere yardımcı olan modern araştırmalar kimi zaman Bursa tarihi için değerli bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır. Bu eserlerden bazıları: Georg Ostrogorsky, *Bizans Devlet Tarihi*; Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu tarihi*; Tamara Talbot Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam*; Jhon Julius Norwich, *Bizans Erken dönem (323-802), Bizans Yükseliş Dönemi(803-1081), Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (1082-1453)*; Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*; Radi Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*; Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*; Ed. Cecile Morrison, *Bizans Dünyası*.

B) OSMANLI DÖNEMİ KAYNAKLARI

Ahmedî, Sekiz bin beyitlik *İskendernâme* adlı eserinin sadece 340 beyitlik kısmında Osmanlı hakkında bilgi vermektedir. Prusa'nın Osmanlılar tarafından fethi konusunda istifade ettiğimiz eserin H. Nihal Atsız çevirisini kullandık.²⁹

Necdet Öztürk'ün çevirisini kullandığımız *Anonim Osmanlı Kroniği*, Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan nüsha temel alınarak ve eksik kalan kısımları F. Giese'nin neşrinden tamamlanarak meydana getirilmiştir. Son dönem Prusa tarihi hakkında verdiği bilgilerden yararlandık.³⁰

²⁸ Nikiforos Grigoras, **Nikiforos Grigoras'ın Romaiki İstoria Adlı Eserinin I.-VI. Bölümlerinin Çevirisi ve Değerlendirilmesi**, (Çev. Arslan Kılıç), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir Kâtip Çelebi Ünivertesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir, 2019.

²⁹ Ahmedî, "Dastan ve Tevârih-i Mülûk-i Al-i Osman", **Üç Osmanlı Tarihi**, (Haz. H. Nihal Atsız), Ötüken Yayınları, 2013, İstanbul, ss. 131-175.

³⁰ Necdet Öztürk, **Anonim Osmanlı Kroniği 1299-1512**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000.

Aşıkpaşazâde, 1400 yılında doğmuş ve yazdığı tarih kitabının tamamını Osmanlı Devletine ayırmıştır. Prusa tarihi açısından birçok değerli bilgileri bizlere sunan en önemli Osmanlı kroniğidir.³¹

Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihânnümâ* adlı eserini genel bir dünya tarihi olarak 6 bölüm şeklinde meydana getirmiştir. Sadece son bölüm günümüze ulaşmış olan eserin neşri Faik Reşit Ünat ve Mehmed Altan Köymen'e aittir. Prusa'nın Osmanlılar'a geçiş aşamasında bizlere faydalı bilgiler sunmaktadır.³²

Oruç b. Adil, kendi adıyla anılan eseriyle XV. yüzyıl Osmanlı tarihçileri arasında yer almaktadır. Birçok nüshası bulunan *Oruç Beğ Tarihi'nin* Oxford nüshasını temel alan ve Cambridge nüshasıyla tamamlayan H. Nihal Atsız neşrinden faydalandık. Eserden son Bizans tekfurunun ismi konusunda faydalandık.³³

Kemal, *Selâtn-nâme* adlı eserini 3600 beyit olarak yazdığını ifade etmiştir. Günümüze ulaşan 3029 beyitlik mesnevi şeklinde yazılan eser Necdet Öztürk tarafından neşredilmiştir. Eserden, Prusa'nın fethi konusunda istisafe ettik.³⁴

Şemsüddin Ahmed İbn-i Kemal, İbn-i Kemal diye bilinen yazar 1469-1534 yılları arasında yaşamıştır. *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserini dönemin padişahı II. Bayezid'in isteği üzerine her padişaha bir kitap ayırmak suretiyle sekiz kitap şeklinde kaleme almıştır. Eserin birinci kitabından Prusa'nın tekfuru konusunda istifade ettik.³⁵

C) PRUSA TARİHİ ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

Prusa tarihi üzerine yapılan birçok araştırma mevcuttur. Fakat bu araştırmalar göz önüne alındığında Bizans tarihini kapsayacak eserler bir elin parmaklarını geçmemektedir. Roma-Bizans dönemi Anadolu'sunu anlamak ve Prusa Tarihi çalışmamızda metodolojik olarak faydalandığımız bazı şehir tarihi çalışmaları da bulunmaktadır. Nitekim yapılan bazı araştırmalar var ki tezimizde birçok yerinde sık

³¹ Aşıkpaşazade, **Tarih**, (Haz. Hüseyin Nihal Atsız), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012.

³² Mehmet Neşri, **Kitab-ı Cihannüma**, (Haz. Faik Reşit Ünat ve Mehmed Altan Köymen), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987.

³³ Oruç Bey "Oruç Beğ Tarihi", **Üç Osmanlı Tarihi**, (Haz. Hüseyin Nihal Atsız), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013.

³⁴ Kemal, **Selâtn-Nâme (1299-1490)**, (Haz. Necdet Öztürk), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.

³⁵ Şemsüddin Ahmed İbn-i Kemal, **Tevârih-i Âl-i Osman**, c. I, (Haz. Şerafettin Turan), Ankara, 1991.

sık kullanma gereği duyduk.. Bunlardan bazıları: Raif Kaplanoğlu ve Nurşen Günaydın, *Seyahatnamelerde Bursa*; Lale Doğer ve Eda Armağan, “*Bizans Döneminde Prusa (Bursa) ve Çevresinde gündelik Beslenme Üzerine Bir Deneme*”; Raif Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*; Raif Kaplanoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*; Ed. Nurcan Abacı, *Bursa Yöresinin Depremselliği ve Deprem Tarihi*; R. P. Bernardin Menthon, *L 'Olympe de Bithynie- Ses Saint, Ses Counvents, Ses Sites, Cure Latin de Brousse*; Doğan Yavaş, “Bursa Şehir Surlarında Ortaya Çıkan Zindanın Restorasyonu”; İbrahim Yılmaz, *Şehir Sur Zindanları Kapsamında Bursa Zindanının Tespiti, Belgelenmesi ve Restitüsyonu*”, Vasileios I. Kandes, *Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar Bursa*, Thomas Corsten, *Die Inschriften von Prusa ad Olympium Teil I-II*.

D) HAÇLI KRONİKLERİ VE SEYAHATNAMELER

Willermus Tyrensis, XII. yüzyılın doğulu tarihçilerindendir. *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum* adlı eseri Haçlı kaynaklarının en önemlilerinden birisi olup Ergin Ayan tarafından dilimize kazandırılmıştır. Prusa tarihi açısından doğrudan bir kayıt bulunmayan kaynak bulamadığımız kaynak, I. Haçlı seferi dönemini anlamamız açısından değer taşımaktadır.³⁶

Fulcherius Carnotensis, I. Haçlı seferine katılan Katolik rahiptir. *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium* adlı eser daha çok yazarının adıyla anılmaktadır. Üç temel bölümden oluşmuştur. Eser 1969 yılında F. Rita Ryan tarafından İngilizce çevirisinden dilimize kazandırılmıştır. I. Haçlı seferi konusunda tezimizde faydalandık.³⁷

Geoffroi De Villehardouin ve Henri De Valenciennes, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri* adıyla dilimize kazandırılan *Constantinopolis'in Fethi ve İmparator Henri Tarihi* olarak bilinen iki eserlerin müellifleridir. İki eserde incelendiğinde Prusa

³⁶ Willermus Tyrensis, **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği**, (Çev. Ergin Ayan) Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016.

³⁷ Fulcherius Carnotensis, **Kudüs Seferi**, (Çev. İlcan Bihter Barlas), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

hakkında bilgi olmamasına rağmen Haçlıların gözünden dönemi anlamak konusunda eserlerden istifade ettik.³⁸

Robert de Clari, 1204 yılındaki IV. Haçlı Seferinin canlı tanığıdır. Eserinde yazdığına göre kendisi bir şövalyedir. *İstanbul'un Zaptı* adlı eseri Constantinopolis'in 1204 yılından önceki durumu, işgal sırasında yaşananlar ve işgalden sonraki olaylar hakkında verdiği malumatlar bakımından önemlidir. Eser Prusa tarihi hakkında doğrudan bilgi vermese de 1204 sonrası değişen siyasi durumu kavramamız hususunda önem arz etmektedir³⁹.

İbn Havkal, X. yüzyıl İslam coğrafyacısı ve tarihçisidir. *Sûrat el-Arz (Yer'in Haritası)* adlı eser İslam coğrafyasının en değerli eserlerinin başında gelmektedir. Havkal, Bizans topraklarına gelerek Prusa'nın içinde bulunduğu Opsikion Theması hakkında bir takım bilgiler vermiştir. Bu doğrultuda tezimizde faydalandık.⁴⁰

Mukaddesî, döneminin en ünlü İslam coğrafyacılarından biridir. *Ahsenü't-Tekâsim* adlı eseri saf bir coğrafya eseri olmayıp insan ve coğrafyayı en iyi şekilde işleyen tarihteki ilk eserlerden biridir. X. yüzyılda Bithynia'daki Müslüman halkın varlığına dair kayıtlar içermesi hasebiyle tezimiz için önem taşımaktadır.⁴¹

Evliya Çelebi, XVII. yüzyıl Osmanlı seyyahıdır. 10 ciltlik bir seyahatname meydana getirmiştir. II. cildinde Bursa ismi ve Bizans dönemi Prusa tarihi hakkında bazı malumatlar vermiştir. Eserin Yapı Kredi Yayınlarından çıkan neşrini kullandık.⁴²

Felix Marie Charles Texier, XIX. yüzyıl gezginlerindedir. Türkiye'ye iki defa seyahat etmiş ve eseri o yüzyılda 3 defa basılmıştır. Ali Suat Bey son baskısını dilimize kazandırmıştır. Texier, Prusa'da bizzat bulunarak birçok değerli malumatı not etmiştir. Eserden, tezimizin birçok yerinde istifade ettik.⁴³

³⁸ Geoffroi De Villehardouin ve Henri De Valenciennes, **IV. Haçlı Seferi Kronikleri**, (Çev. Ali Berktaş), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016.

³⁹ Robert De Clari, **İstanbul'un Zaptı (1204)**, (Çev. Beynun Akyavaş), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994.

⁴⁰ İbn Havkal, **İslam Coğrafyası**, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014.

⁴¹ Mukaddesî, **Ahsenü't-Tekâsim (İslam Coğrafyası)**, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2015, s. 159

⁴² Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Cilt I, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

⁴³ Charles Texier, **Küçük Asya**, (Çev. Ali Suat), Enformasyon ve Dökümanasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2012.

GİRİŞ

A) PRUSA'NIN COĞRAFI KONUMU

Tarihî olayların yaşandığı, medeniyetlerin üzerinde kurulduğu bir mekân vardır. Medeniyetlerin gelişip yayılmasında veya dağılıp yok olmasında en önemli rol, zamanın doğal şartlarıdır. Su kaynaklarına yakınlık, verimli topraklar ve iklim şartlarına sahip bir coğrafyada kurulan siyasî oluşumların gelişip yayılacağı mukadderdir. Dolayısıyla coğrafi faktörler, insan topluluklarını ve bu toplulukların siyasî, ekonomik, dini ve kültürel hayatlarını olumlu ya da olumsuz olarak etkilemiştir. Yani her insan topluluğunun varlığını sürdürdüğü bir coğrafi mekân söz konusudur. Coğrafi mekânın, varolan toplulukların maddî-manevî yaşantıları üzerinde etkileri vardır. Coğrafyanın insan ve cemiyet yapısı, karakteri ve tekâmülü üzerinde etkisi söz konusudur. Zira insan tabiatın bir parçasıdır ve ondan ayrı düşünülemez. Bu durumda tarihî olaylar, toplumların üzerinde yaşadığı coğrafi mekânların, toplumlara etkileri çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmalıdır.⁴⁴ Bu doğrultuda şehirlerin veya bölgelerin tarihî süreç içerisinde kazandığı siyasî, ekonomik ve sosyal statü, coğrafi konumundan bağımsız düşünülemez. Dolayısıyla Prusa'yı bilinen tarihî devirlerden bu yana önemli bir yerleşim yapan unsurların başında da coğrafi konumu ve şartları gelmektedir.

Prusa şehri günümüzde Marmara Bölgesi'nin ve Marmara Denizi'nin güney/güneydoğusunda yer almaktadır. Şehrin güneyinde Kütahya, kuzeyinde Yalova ve İstanbul, doğusunda Bilecik ve batısında Balıkesir bulunmaktadır. Verimli ovalara ve geniş platolara sahip olmasına rağmen göz ardı edilemeyecek düzeyde dağlık bir bölgedir. Birçok dağı bünyesinde barındırır fakat Olympos dağı olarak tezimizin araştırma alanları dâhilinde bulunan Uludağ, şehrin en görkemli dağıdır.

Prusa şehrinin coğrafi konumu ve yaşam şartları medeniyetlerin varlığını sürdürmesi için uygun bir ortam sunmaktadır. Olympos (Uludağ) dağının kuzeyinde yer alan şehir dış tehditlere karşı dağı doğal korunak olarak kullanılmaktadır. Su kaynakları bakımından bölge oldukça zengindir. Olympos dağının derinliklerinden gelen akarsuların biri surların hemen yanından geçmekte olup tarih boyunca Prusa

⁴⁴ Mustafa Öztürk, **Tarih Felsefesi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010, ss. 145-147.

şehrinin su ihtiyacını karşılamıştır. Tarım konusunda görkemli ovalara sahip olan Prusa yöresinin bitki örtüsü gür ağaçlar olup yazları sıcak, kışları serin ve hafif soğuk bir iklim yapısına sahiptir. Fakat Olympos dağının tepe noktaları 12 ay boyunca kar görmeye elverişlidir. Bunlara ek olarak bölge volkanik ve tektonik bir bölge olmasından dolayı birçok şifalı kaplıcaya sahiptir. Görüldüğü gibi hem su kaynaklarının bol olması hem de şifalı kaplıcalara sahip olması Prusa her daim insanları kendisine çeken bir habitata sahip olmuştur.

B) PRUSA ADI VE ŞEHRİN KURULUŞU

Prusa / Prousa / Prousias kelimelerinin Bithyn dilindeki ilk hali ya da anlamı hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Bu kelimeler Antik Çağ yapıtlarında görülüp yazılmış şekillerinden ibarettir.⁴⁵ Bu yüzden etimolojik olarak Prusa isminin tahlili yapılamamaktadır. Tarihte Prusa bölgesinden ilk bahseden kişi Heredotos olmasına rağmen sadece Kios'tan (Gemlik) bahsetmektedir.⁴⁶ Konumuzun sınırları Mysia Olympos'u (Uludağ), Prusa ad Olympum yani Prusa kenti ile yakın çevresi ve Pythia (Çekirge) olduğundan Kios'un üzerinde durmayacağız. Felsefe, tarih ve coğrafya alanında yaptığı çalışmalar ile ün kazanmış olan Strabon'a göre Prusa'nın kuruluşu Lidya kralı Kroisos'a karşı savaşan Prusias tarafından gerçekleşmiştir.⁴⁷ Ancak bu konuda bazı çelişkiler vardır. Kroisos M.Ö. 546 yılında Pers kuvvetleriyle karşılaşmış ve savaşı kaybetmiştir. Bunun üzerine Lydia Devleti yıkılmıştır.⁴⁸ Bilhassa tarihlere bakıldığında söz konusu olayda anakronik bir sapma olduğu bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. I. Prusias M.Ö. 230-182 yıllarında Bithynia Krallığı'nın başındaydı. Eğer M.Ö. 6. yüzyılda aynı isimle başka bir Bithynia Kralı'nın varlığı ispatlanabilirse o zaman bu görüş doğru olarak kabul edilebilir. Aksi takdirde Strabon'un görüşü tarihi bir temele oturtulamamaktadır.

17. yüzyıl Osmanlı kaynağı olan Evliya Çelebi'ye göre ise Bursa ismi "Bulursa"dan gelmektedir. Söz konusu ismin hikâyesi ise eserinde şu şekilde aktarılmaktadır; "*Hemen hazret-i Süleyman rüzgâra emredince bir kere lodos rüzgârı*

⁴⁵ Bilge Umar, **Bithynia**, Akbank'ın Bir Kültür Hizmeti, İstanbul, 1987, s. 10.

⁴⁶ Heredotos, s. 416.

⁴⁷ Strabon, s. 57.

⁴⁸ Kamil Doğanç, "Mehmet Ziya'nın Gözüyle Antik Dönem Bursa ve Çevresi(Eleştirel Bakış)", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 12, Bursa, 2011, s. 207.

Ad kavmine estiği gibi sert bir rüzgâr esip bütün taşı ve toprağı havaya savurup göz açıp kapayıncaya kadar kalenin duvarları, burçları ve bedenleri ortaya çıkar. Kara bir dev, Ey Allah Emini! Bu kalenin altındaki kayalarda bir tılsımlı define vardır. Onu bulsanız dünya halkına kıyamete kadar yeterli gelirdi, der. Bir dev de karşı çıkıp, bulunmaz, der. Biri de, eğer o define bulunursa, o difene ile Allah'ın Emini bu şehri imar ede, der. Kimi bulunursa, kimi bulunmazsa derler. Derhal devlere emredip o defineyi bulup şehri baştanbaşa onarıp ismini Bulursa korlar. Bursa, Bulursa'dan bozulmadır.⁴⁹

Bu görüşün dayanağının Prusa gibi bir Osmanlı şehrinin kendi kültüründen bir efsane ile temellendirme fikriyatından kaynaklandığını düşünmekteyiz. 19. Yüzyıl Fransız seyyahı olan Baptistin Poujoulat, Prusa şehrinin kuruluşunu çok farklı bir hikâye ile anlatmaktadır. Bir Ermeni'nin anlatısı ile bize aktardığı hikâyede, cüzzamlı bir prensesin babası tarafından evlendirilemediği için kendini yollara vurduğu belirtilir. Sonunda Prusa'nın şifalı sularının bulunduğu yere gelip dua ettiği sırada cüzzamlı bir domuz suya girip iyileşir. Prensese bunu görünce kendisi de suya girer ve kısa sürede sağlığına kavuşur. Tanrıya şükür için burada gurebaların faydalanması amacıyla bir hamam yaptırır. Nihayetinde Prusa şehri kurulmuş olur. Baptistin P. bu hikâyenin sonuna “*Avrupalıların dediği gibi Kral Prusias şehri kurmuyor, bu prenses kuruyor*” diye ekleme yapmıştır.⁵⁰

Pythia (Çekirge) yerleşiminin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemektedir. Coğrafi konumu itibarıyla Prusa şehrinin Kuzeybatısına yaklaşık 2 kilometre uzaklıktadır. Plinius'un mektupları incelendiğinde sadece Prusa'da yıkık bir hamam olduğu ve onarımdan ziyade yerine tekrar daha iyisinin yapılması kararının verildiği görülmektedir.⁵¹ Söz konusu durumda bahsedilen hamamın yeri belli değildir. Bu yer Prusa'da olabileceği gibi Pythia yöresinde de olabilir. Plinius eserinin hiçbir noktasında Pythia'dan yani Prusa'ya bu kadar yakın olan bir yerleşim yerinden bahsetmediği için bu dönemde Pythia'da bir siyasi oluşumun varlığından söz edilememektedir.

⁴⁹ Evliya Çelebi, s. 9.

⁵⁰ Nurşen Günaydın ve Raif Kaplıanoğlu, **Seyahatnamelerde Bursa**, Bursa Ticaret Borsası Yayınları, Bursa, 2000, s. 108.

⁵¹ Plinius, ss. 30-31.

Pythia kelimesinin kökenine bakacak olursak, Grekçe “*Pytho*” kelimesinden türemiş olması muhtemeldir. Pytho; çürümek, dip, derin anlamlarını taşımaktadır.⁵² Pythia yöresinde günümüzde dahi bilhassa kükürt içeren kaplıcalar sebebiyle yer altından kokular gelmektedir. Bu yüzden ismin bu kökenden gelmiş olabileceği düşünülebilir. İkinci olarak üzerinde duracağımız nokta ise Apollon ve rahibesi ile ilgili olanıdır.⁵³ Yunan mitolojisinde şifa kehanetleriyle bilinen Apollon şifâî yetenekleri olan bir tanrıdır. Pythia isimli bir rahibesi vardır. Prusa’daki Pythia bölgesi şifalı kaplıcaları ile Roma döneminden beri ünlenerek günümüze kadar ulaşmıştır. Bu yüzden bölgenin adının da Apollon’un rahibesinin ismine ithafen Pythia olduğu belirtilmektedir.⁵⁴ Pythia adlandırılmasına karşı çıkan bir görüş mevcuttur. Vasileios’a göre Pythia bölgesi Roma – Bizans döneminde “*Thermal Basilika / Kral Kaplıcaları*” olarak anılıyordu. Ayrıca yazara göre Pythia bölgesi aslında günümüzde Yalova olarak adlandırılan ilde bulunan kaplıcalar verilen isim olup Prusa kenti ile ilişkisi bulunmamaktadır.⁵⁵ Vasileios’un bu görüşü tarihi bir temele dayandırılmamaktadır.

Pythia’da küçük bir şehir oluşumu tahmini olarak II. yüzyıl ile V. yüzyıl arasında başladığını düşünmekteyiz. Aslında bu yüzyıllar Goth ve Scythialıların (İskit) istilalarına tekabül etmektedir. Bu yüzden Prusa’daki Roma hamamlarının ihmal edildiği ve harap hale geldiği düşünülmektedir. Bizanslı hükümdarların buraya gereken özeni gösterdiği aşikârdır. Pythia’nın ünlenmesi ise Bizans Döneminde İmparator Justinianus’un (527-565) bu bölgeye bir hamam bir de saray inşa etmesiyle oldu.⁵⁶ Sonuç olarak aradan geçen iki-üç asırlık karanlık dönemde küçük çaplı yerleşimler kurulup burada bir sosyal yapı oluşmaya başlamıştır.

Mysia Olympos (Uludağ) Anadolu’nun en görkemli dağlarından biridir. Dağın derinliklerinde kaynayan birçok su kaynağı tarih boyunca medeniyetlerin bu dağın çevresinde yerleşim alanı oluşturmasında önemli rol oynamıştır. Adını Tanrıların yeri ve bilhassa Zeus’un yaşadığı merkez olan “*Olympos*” dan alır. Kelime anlamı tam olarak bilinmeyen Olympos, tanrıların yaşadığı yer anlamında kullanırken zamanla bu anlamı genişleyerek “kutsal makam” manasında kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁷ 19.

⁵² Henry George Liddell and Robert Scott, **Greek-English Lexicon**, American Book Company, New York, 1897, s. 1344.

⁵³ Pierre Grimal, **Mitoloji Sözlüğü**, (Çev. Sevgi Tamgüç), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1997, s. 706.

⁵⁴ Bilge Umar, **Türkiye’deki Tarihsel Yer Adları**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 686.

⁵⁵ Vasileios, ss. 72-73.

⁵⁶ Procopius, **Buildings**, s. 331; Veli Sevin, **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001, s. 41; Texier, s. 196.

⁵⁷ Pierre Grimal, **Mitoloji Sözlüğü**, (Çev. Sevgi Tamgüç), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1997, s. 575.

yüzyıl seyyahlarından Robert Walsh, 1838 yılında Prusa’da iken Olympos sözcüğünün “Hep parlayan” anlamıyla kullanıldığını ve dikkat çekicilikte en zirveyi belirttiği için bu dağa, bu ismin verildiğini söylemektedir.⁵⁸

Olympos dağının adı, Kybele’nin kocası Olympos’tan gelmektedir.⁵⁹ Heredotos eserinde “*Mysia’nın Olympos Dağı yörelerinde*” ifadesini kullanmaktadır.⁶⁰ M.Ö. V. yüzyılda yaşadığı bilinen Heredotos’un, dağın büyüklüğünden dolayı bu ifadeyi kullandığını düşünülmektedir. Çünkü bu yüzyıllarda Olympos’ta bir yerleşimin başlayıp başlamadığı tam olarak bilinmemektedir.⁶¹ Strabon eserinde bu bölgeden Mysia Olympos olarak bahseder. Bithynia’nın güneyinde Olympos dağında yaşayanlara Olympene’li ya da Hellenpontos’lu dediklerini belirtir.⁶² Evliya Çelebi, Olympos dağına Keşiş Dağı denmesini; “...Ayasofya’daki Patrik ve Rahipler perhiz ile uçarak bu dağda konaklayıp sakini olurlardı. Onun için Keşiş Dağı derler” cümlesiyle açıklamaktadır.⁶³ Richard Pockocke 1745 yılında Prusa’dayken Olympos dağının adını emin olmamakla beraber Thessalialılardan aldığını ifade edip Türklerin ise daha sonra burada Ashab-ı Kehf’in (Yedi Uyurlar) adına bir manastır olduğu için adını, Keşiş dağı olarak adlandırdıklarını belirtmektedir.⁶⁴ Bu doğrultuda Anlaşıyor ki bölgeye hangi medeniyet hükmettiyse bu dağı kendi kültürlerine göre adlandırmıştır. Osmanlılar bölgeyi ele geçirdikten sonra Olympos dağı, Müslüman Türk dervişlerinin yeri olmuştur.⁶⁵ Bizans İmparatorluğu döneminde Olympos’daki keşişlerin oluşturduğu kültür o denli etkiliydi ki Osmanlı Devleti bu kültürü bilhassa kendi geleneklerinde özümseyerek devam ettirmiştir.

⁵⁸ Günaydın ve Kaplanoğlu, s. 103.

⁵⁹ Azra Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 228.

⁶⁰ Anadolu’da bilinen birçok Olympos dağı vardır. Bu durum Anadolu’daki görkemli dağların yukarıda bahsettiğimiz Mitolojik karakter ve olaylarla kaynaklanmaktadır.

⁶¹ Heredotos, s. 45.

⁶² Strabon, s. 57.

⁶³ Evliya Çelebi, s. 32.

⁶⁴ Günaydın ve Kaplanoğlu, s. 68.

⁶⁵ J. H. A. Ubicini, s. 49.

C) PRUSA VE ÇEVRESİNDE TARİH ÖNCESİ YERLEŞİMLER

Bithynia, kabaca günümüzde Marmara Bölgesi'nin Anadolu Yakası'nın Balıkesir'e kadar olan kısmını, Bolu ilini ve Karadeniz'in batı kısmının bir bölümünü kapsamaktadır. Bu bölgedeki en eski yerleşim yeri günümüzde Bursa'nın sınırları içinde bulunan Ilıpınar Höyüğü'dür. Ilıpınar höyüğü, Marmara Bölgesi'nin güneydoğusunda, İznik gölünün 1.5 kilometre batısında yer alır. Höyük, kuruluşundan daha sonra bahsedeceğimiz Prusa kentine 50 km uzaklıkta yer almaktadır.

Hollanda, Türkiye, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerinden birçok uzmanın katıldığı ve başkanlığını Jacob Roodenberg'in yürüttüğü kazı çalışmaları sonucunda Ilıpınar höyüğüne ait kalıntıların Neolitik zamandan başladığı ve Bizans devirine ait mezarlar ile sona erdiği anlaşılmaktadır. Elde edilen bu veriler ışığında Neolitik Çağ'ın Prusa tarihinin başlanıçıcı olduğu kabul edilmektedir. Radyokarbon analiz sonuçları ile saptanan tarihlendirme M.Ö.6000'in son çeyreğinden M.Ö. 4000'e kadar kesintisiz gelmektedir.⁶⁶ Ayrıca bölgede Ilıpınar Höyüğüyle beraber Neolitik Çağ'da varlığı bilinen bazı yerleşim yerleri şöyledir: Marmaracık, Menteşe, Yenişehir ve İznik Yüğücek⁶⁷ (Bkz. Ek-1).

D) HELENİSTİK BITHYNIA KRALLIĞI'NDAN ROMA HÂKİMİYETİNE PRUSA

M.Ö. 2000'li yıllarda Thrak kökenli halkların Bithynia'da yaşadığı bilinmektedir. Bithynia ile alakalı ilk siyasi veriler M.Ö. 5. yüzyıla kadar dayanmaktadır. M.Ö. 435 yılında ne zaman bölgeye geldiği hakkında bir malumat bulunmayan Deodalsus'un Bithynia halkının lideri olduğu bilinmektedir. Deodalsus'un oğlu Boterias ve ardından onun oğlu Kral Bas, Bithynia'ya

⁶⁶ Jacob Roodenberg, "Ilıpınar höyük kazıları: 1987 ve 1988 Yılları Kazı Çalışmalarının Özeti", **XI. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Cilt I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1990, ss. 99-101.

⁶⁷ Bahsi geçen bölgenin Neolitik Çağ'a ait olması konusunda tartışmalar bulunmaktadır.

hükmetmiştir.⁶⁸ Neredeyse tüm Bithynia'ya hâkim olan Kral Bas, Büyük İskender'in Phrygia Satrap'ı⁶⁹ Kalas ile savaşıp galip gelmiştir.⁷⁰

M.Ö. 278-277 yıllarında Keltlerin Anadolu istilasını bölgedeki düzeni değiştirdi. Bu istilanın neticesinde Helenistik kültür Anadolu'ya girdi. Tabii ki bu kültürel değişimin yanında bazı siyasi değişimler de yaşandı. Pers Krallığının tabiiğinde vergi yükümlülükleri bulunan Kapadokya, Pontos, Armenia ve Bithynia gibi küçük Prenslükler bağımsızlıklarını ilan etti.⁷¹ Bu krallıklar arasında bulunan Helenistik dönem Bithynia Krallığı'nın tarihi Zipoiteler'in (M.Ö. 327-279) mevcut karmaşık durumdan faydalanarak Büyük İskender'in ardılı Lysimakhos'u yenmesiyle ve Nikaia (İznik) bölgesini ele geçirip Kral unvanını almasıyla başlamaktadır. Bu dönem kişiler açısından olmasa da tarihi olaylar açısından kısmen karanlık bir dönemdir. Zipoiteler'in ardından I. Nikomedes (tahmini M.Ö. 279-255) başa geçmiştir. Onun döneminde Galatların Avrupa'dan Anadolu'ya geçişi sağlanmıştır. Ayrıca Nikomedes kendi adını verdiği *Nicomedeia* şehrini kurup adına para bastırmıştır.⁷² Daha sonra Ziaelas (M.Ö. 255-230) başa geçmiş olsa da dönemi hakkında bilgiler çok kısıtlıdır.

Ziaelas'dan sonra kral olan I. Prusias (M.Ö. 230-182) dönemi Bithynia Krallığı'nın en parlak dönemi olmuştur. Prusias ilk olarak M.Ö. 227 yılında Rodos devletine yaşadıkları deprem nedeniyle yardıma bulundu. Daha sonra, M.Ö. 220 yılında Byzantion ile yaptıkları savaşta Rodos'un yanında yer aldı. Eşi Apame Makedonya kralı V. Philippos'un kız kardeşiydi. Bu evlilik doğal olarak Makedonya Krallığı ile ilişkilerinin ciddi anlamda düzelmesini sağladı.⁷³ Döneminin en ünlü komutanlarından Kartacalı Hannibal'ın kendisine sığınmasıyla onu himaye eden Prusias, kendi adına Prusa şehrini inşa ettirdi.⁷⁴ Hannibal, Prusa şehri inşa edilirken bizzat bölgede bulunup fikirlerini beyan ederek bu şehrin kurulmasında etkili olduğu düşünülmektedir.⁷⁵ Kısa bir süre içerisinde Nicomedeia şehrinin yanına Prusa gibi bir şehrin kurulması bölgede bayındırlık faaliyetlerine de ne denli önem verildiğini

⁶⁸ Onur Bengisun, **Antik Edebi Kaynaklarda Bithynia (M.Ö. 333 – M.S. 284)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010, s. 13.

⁶⁹ Sasani İmparatorluğu'nun idari birimlere ayrılmasıyla oluşan Satraplıkların başında duran yönetici.

⁷⁰ Bilge Umar, **Türkiye Halklarının İlkçağ Tarihi II**, Sergi Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 112.

⁷¹ Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s. 472.

⁷² Memnon, ss. 35-39.

⁷³ Umar, **Türkiye Halkının İlk...**, s. 158.

⁷⁴ J. H. A. Ubicini, **1855'te Türkiye**, Tercüman Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 45.

⁷⁵ Vasileios I. Kandes, **Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar Bursa**, Gaye Kitabevi, (Çev. Dr. İbrahim Kelağa Ahmet), Haz. Selahattin O. Tansel, İstanbul, 2009, s. 18.

göstermektedir. Ayrıca nüfus yoğunluğunun da artmış olma ihtimali kısa zamanda ikinci bir şehir olarak Prusa'nın inşa edilmesine neden olmuş olabilir.

II. Prusias (M.Ö. 185/ 182-149) Roma ile Makedonya arasında yaşanan savaşta Bithynia kralı olarak beş gemisini Roma İmparatorluğuna gönderdi. Ardından kendisi de Roma'ya gitti.⁷⁶ Azatlı bir köle gibi giyinerek kendisini Roma'ya hoş göstermeye çalıştı. II. Prusias, Bithynia'ya döndüğünde Roma'nın telkinlerine uyarak Anadolu'daki çevre krallıkları, Pergamon Krallığının aleyhinde kışkırttı ve M.Ö. 155'te Pergamon krallığını istila etmeye başladı. Ancak II. Prusias'ın Roma'nın güdümünde kalarak uyguladığı dış politika anlaşıldığı kadarıyla iç siyasette başarısız olmasına neden oldu. Çünkü bir darbe ile babası II. Prusias'ı devirerek kral olan II. Nikomedes Epiphanes (M.Ö.149-128) bunu Pergamon Kralı'nın desteğini alarak başarmıştı. II. Nikomedas'ın başa geçmesi ile uzun süredir devam eden Bithynia - Pergamon husumeti yerini daha barışçıl ilişkilere bıraktı.⁷⁷

II. Nikomedas'tan sonra, Roma İmparatorluğundan korkarak hükümdarlık yıllarını tamamlayan III. Nikomedes (M.Ö. 128-94) ve son olarak Bithynia Krallığı'nı resmi olarak Roma'ya bağlayan IV. Nikomedes (M.Ö. 94-74) başa geçmiştir. IV. Nikomedes döneminde Bithynia Krallığı, Roma İmparatorluğu'na yakındı. M.S. II. yüzyılda yaşamış olan Romalı yazar Suetonius'un anlatisından yola çıkarak Caesar'ın Anadolu'ya geldiği vakit IV. Nicomedes'in konduğu olması ve Roma'ya döndüğünde bizzat yüzüne "Bithynia Kraliçesi" denmesi büyük olasılıkla ikili arasında uygunsuz bir yakınlık olduğu iddialarının en büyük kanıtıydı.⁷⁸ Yine de bu durum Bithynia Krallığı'nın Roma İmparatorluğu ile Pontus Krallığı arasında kalmasına engel olamamıştı. IV. Nicomedes'in kardeşi Sokrates, kardeşinin yerine kral olmak için önce Roma'dan sonra Pontus Kralı IV. Mithradates'ten yardım talebinde bulundu. Mithradates'in ordu göndermesi üzerine Roma, bu duruma karşın Bithynia Krallığı'nın yanında yer aldı. İki taraf da istediğini alamadı ve IV. Nicomedes Roma'ya kaçtı. M.Ö. 85 yılında Mithradates ile Consul Sulla, Dardanos'ta (Çanakkale) bir barış imzalayıp iki Krallığın eski sınırlarına dönmesi sağlandı.⁷⁹ Bu barış anlaşmasından sonra Pontus Krallığı'na karşı kendilerini koruyamayacağını düşünen IV. Nikomedes vasiyetle kendi krallığını Roma'ya bağladı. M.Ö. 74 yılının

⁷⁶ Oğuz Tekin, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 158-159.

⁷⁷ Halil Demircioğlu, **Roma Tarihi**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015, s. 410.

⁷⁸ Umar, **Türkiye Halkının İlk...**, s. 208.

⁷⁹ Memnon, s. 61.

Consul'u Marcus Aurelius Cotta, Senato tarafından Bithynia bölgesine gönderildi. Bithynia Krallığı Roma'ya bağlı bir eyalet olarak tanzim edildi. Böylelikle Prusa'da Helenistik Bithynia Krallığı dönemi sona ermiş ve şehir bir Roma şehri olmuştur.⁸⁰

M.Ö. 74 yılında Bithynia'nın Roma eyaleti olmasıyla mevcut durum değişmemiştir. Pontus Kralı VI. Mithradates Bithynia bölgesine akınlarda bulunuyor fakat artık karşısında Roma İmparatorluğu olduğu için işler onun adına eskisi kadar kolay işlemiyordu. Roma İmparatorluğu, Cotta deniz savaşında Pontus krallığına karşı başarısız olsa da kara orduları komutanı Lucullus, Pontus kralı VI. Mithradates'e üstün gelmişti. İki taraf arasında yaşanan bu yoğun mücadele sırasında Prusa kentinin bir süreliğine elden çıkıp daha sonra Barba adlı Roma komutanı tarafından geri alındığı bilinmektedir. Bu kayıttan hareketle Roma İmparatorluğu ile Pontus Krallığı arasındaki mücadelenin Prusa şehrini doğrudan etkilediği görülmektedir. Roma İmparatorluğu ile Pontus Krallığı arasında yaşanan savaşlar M.Ö. 65 yılına kadar sürmüş ve VI. Mithradates bu tarihte kesin olarak yenilgiye uğramıştır. Mücadelenin Roma lehine sonuçlanması Prusa'da Roma hakimiyetinin devamını sağlamıştır.⁸¹

Roma İmparatorluğu, Pontus Krallığına karşı üstünlük elde etmesinin ardından Bithynia bölgesinin yönetimini tanzim etmeye ağırlık vermiştir. Önce Pompeius, Caesar ve Crassus arasındaki üçlü triumvirlik dönemindeki çekişmeler sırasında Pompeius'un Bithynia kıyılarındaki tersanelerde kendisine gemi yaptırdığı bilinmektedir.⁸² Ayrıca M.Ö. 63'te Pompeius idari bir düzenleme yaptı. Bu düzenlemeye göre Pontus ile Bithynia eyaletleri birleştirilip tek bir eyalet haline getirilmişse de Nero dönemine kadar (M.S. 54-68) resmîyette Pontus, Bithynia eyaleti olarak adlandırılmamıştır. Bu düzenlemeden sonra bölgeye yollanan valilerin atanması *Proconsul* olarak yapılmıştır. Augustus döneminde (M.Ö.27-M.S.14) yapılan bir düzenlemeye göre Pontus-Bithynia bir senato eyaleti⁸³ olarak kalmış sadece atanan valilerin Proconsulların praetor rütbesi almasına karar verilmiştir. İmparator Domitianus döneminde (M.S. 81-96) Prusa'nın idare merkezinin başında Velius Paulus vardı. Halkın Domitianus'a sevgilerini göstermek için onursal adak

⁸⁰ Emrullah Güney, **Trakya'nın, Anadolu'nun Tarihi Coğrafya Bölgeleri ve Antik Kentler**, Edge Akademi, Ankara, 2013, s. 111; Tekin, s. 158-159.

⁸¹ Memnon, ss. 69-87.

⁸² Umar, **Türkiye Halkının İlk...**, s.206.

⁸³ Sadece Senato kararı ile belirlenen Roma eyaleti. Roma İmparatorluğu'nun İdari ve Eyalet sistemi için ayrı bilgi; Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi", **A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 24, ss. 11-30.

diktirdikleri bilinmektedir.⁸⁴ Buradan hareketle şehirde Roma hakimiyetinin yerleştiği, halkın da Roma idaresini benimsediği anlaşılmaktadır. Traianus (M.S. 98-117) ise M.S. 110 yılında Pontus-Bithynia eyaletini senatonun himayesinden alıp statüsünü imparatorluk eyaleti olarak değiştirmiştir. Traianus dönemi boyunca eyalet, praetor tarafından seçilen Proconsul rütbesiyle atanmış olan valiler olan Legatuslar tarafından yönetilmiştir.⁸⁵ I.-II. Yüzyıllarda yaşamış Genç Plinius olarak bilinen Gaius Plinius Caecilius Secundus, bu bölgeye Traianus tarafından yukarıda anlatılan vali örneğinde olduğu şekilde atanarak Prusa kentinin kamusal harcamaları ve mali yapısını denetlemek için şehirde bulunmuştur. Plinius'un Traianus'a yolladığı mektuplar Prusa'nın Roma dönemi hakkında çok özel bilgiler sunmaktadır. Onun mektupları sayesinde sadece Prusa değil Bithynia hakkında da pekçok değerli bilgi elde edilebilmektedir. Traianus, birçok Bithynia kentinin siyasi, iktisadi ve sosyal sorunları ile ilgilendi. Bithynia halkının bu bölgedeyken bağlı olduğu yasa Pompeius Yasası olmasına rağmen iç işlerinde yine de kendi kararlarını vermeleri gerektiğini düşünmekteydi.⁸⁶ Onun Valiliği döneminde Bithynia'nın ve Prusa'nın gelişimi net bir şekilde gözler önüne serildi.⁸⁷

Gayet açık bir nokta vardır ki Prusa, II. yüzyıl başlarında kamunun var olduğu ve merkezden denetleyici kişilerin gönderildiği bir kent konumdadır. Plinius'un bahsinden yola çıkarak Prusa'da doğduğu düşünülen Filozof Flavius Archippus burada bir arazi satın alıp ailesinin geçimini sağlamak istiyordu. Bu talebini Plinius aracılığıyla Traianus'a iletmış ve olumlu yanıt almıştı.⁸⁸ Prusa'da kamuya ait birçok yapı mevcuttur. Zeus Tapınağı, Prusias'ın mezarı ve heykeli, Tiberius Klaudius'un altı sütunlu tapınağı, Dion'un akrabalarının birçok heykeli vardır. Ayrıca kent mahkemesinin derecesi çevre şehirlere, köylere, kasabalara göre daha yüksek olup birçok dava Prusa'da görülmektedir.⁸⁹ II. yüzyıl Prusa'sı için kesin bir kent varlığından ve derebeyi gibi toprak sahiplerinin yeni yeni oluşumundan söz etmek doğru olacaktır. Bu durum Bizans döneminde Bithynia'da geniş toprak sahiplerinin ortaya çıkışının temelini oluşturmuş olmalıdır.

⁸⁴ Vasileios, s. 26.

⁸⁵ Bengisun, s.15.

⁸⁶ Plinius, ss. 72-73.

⁸⁷ Plinius, s. 27.

⁸⁸ Plinius, ss. 47-48.

⁸⁹ Vasileios, ss. 31-32.

İmparator Antoninus Pius devrine kadar (M.S.138-161) eyaletin statüsü aynı şekilde devam etmiştir. Pius'tan sonra ise Senatoya bağılı bir praetor eyaleti olmuştur. Son olarak ele alacağımız İmparator ve en önemli stoacı⁹⁰ filozoflardan olan Marcus Aurelius bu eyaletin statüsünü tekrar değiştirerek Senatodan aldı. Legatuslar tarafından yönetilen bir praetor eyaleti yaparak kendi himayesine almış oldu.⁹¹

⁹⁰ Stoacılık, kurucusu Kıbrıslı Zenon olan Helenistik felsefenin en önemli akımlarındandır.

⁹¹ Bengisun, s.16.

I. BÖLÜM

BİZANS DÖNEMİNDE PRUSA (SİYASİ YAPISI)

A) CONSTANTİNUS'DAN HERACLİUS'A PRUSA (IV-VII. YÜZYIL)

1) Büyük Constantinus Öncesindeki Döneme Genel Bir Bakış (222 - 306)

Büyük Constantinus, Doğu Roma İmparatorluğu'nun zaman içerisinde Bizans İmparatorluğu'na evrilmesindeki en önemli hamleleri gerçekleştiren tarihi şahsiyetlerden biri olmuştur. Bu bağlamda Constantinus, halkına yeni bir din, yeni bir başkent ve yeni bir politika kazandırmıştır.⁹² Nitekim bu dönemi daha iyi anlayabilmek için III. yüzyıla göz atmak gerekir.

Roma İmparatoru Severus Alexander (222-235)'in ölümünden Diocletianus(284-305)'un İmparatorluğun başına geçtiği döneme kadar olan 50 yıllık süreç, Roma İmparatorluğu'nun siyasi, sosyal, askeri ve ekonomik anlamda tarihindeki en büyük buhranlardan biriyle karşı karşıya kaldığı döneme tekabül etmektedir. 235 – 284 yılları arasında başa geçen birçok imparator suikast neticesinde öldürülmüştür. Bundan mütevellit tarihçiler bu dönemi genel olarak “*askeri anarşi*” olarak tanımlanmıştır.⁹³ Devletin iç dinamiklerinde yaşanan sorunlara ilaveten Gothların ve Scythialıların saldırıları da dış tehdit olarak bu dönemde baş göstermiştir. Bu istilalar Doğu ve Güney Bithynia'yı talan etmiş olup Prusa bu dönemde zor bir süreçten geçmiştir. Scythialılar, 258 yılında Nicomedeia, Kios, Nikaia, Apameia (Mudanya) ve Prusa'yı yağmalamıştır.⁹⁴ Tahmini olarak aynı yıllardaki istilalar silsilesinde Gothlar da Prusa şehrini tam anlamıyla sömürmüştür.⁹⁵ I-II. yüzyıllarda

⁹² Priskos, s. 81; Edward Gibbon, **Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküş Tarihi**, Cilt II, (Çev. Asım Baltacıgil), Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, İstanbul, 1987, s. 5.

⁹³ **Chronicon Paschale**, s. 1; Timothy E. Gregory, **Bizans Tarihi**, (Çev. Esra Ermert), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 39.

⁹⁴ Zosimus, s. 11; W. M. Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, (Çev. Mihri Pektaş), İstanbul, 1960, s. 173.

⁹⁵ Tonnes Bekker-Nielsen, **Urban Life and Local Politics in Roman Bithynia The Small World of Dion Chrysostomos**, Aarhus University Press, Aarhus, 2008, p. 156; Umar, **Türkiye Halkının İlk...**, s. 252.

Plinius'un mektuplarından anladığımız üzere belli bir kamusal düzeni olan Prusa kenti bu saldırılarla ciddi zarar görmüştür.

Diocletianus 284 yılında başa geçtiğinde kargaşa dönemini sona erdirmek istedi. Kendisinden önce yaşanan büyük buhran onun tarih sahnesinde temayüz etmesine yolunu açtı. Bu dönemde Hristiyanları baskı altında tuttu. Kendisi, yeni bir düzen getirerek ülke topraklarını ve ordunun büyüklüğünü göz önüne almış ve *Tetrarchia* yani 4'lü sisteme geçmişti.⁹⁶ Bu sistemde iki Augustus ve iki Caesar vardı. Yönetim parçalara ayrılarak merkezi otoriteyi güçlendirmek hedeflenmekteydi. Diocletianus daha sonra Nicomedeia şehrini başkent olarak belirleyerek Roma imparatorluğunun merkezini bir anda Doğu'ya taşıdı. Şehirde birçok imar faaliyetlerinde bulundu.⁹⁷ Roma'nın başkentinin ani bir kararla yanı başına taşınması tahmin edilebileceği gibi Prusa için büyük bir avantaj olmuştur. Zira Prusa yeni yönetim merkezi ve oluşturulan düzene sadık bir politika izlemiş ve bunun neticesinde şehir olarak siyasi, fiziki, askeri, ekonomik ve sosyal açılardan önemli bir gelişme göstermiştir.

2) Constantinus ve Theodos Hanedanlığı Dönemi (306 – 457)

305 yılında Diocletianus görevden çekildi ve kendisi gibi Augustus olan Maximianus'un da görevi bırakmasını sağladı. Onların çekilmesi ile Caesar olan Galerius ve Constantius Doğu'nun ve Batı'nın Augustusları olarak görev aldılar. Onlardan boşalan Caesarlık makamına Galerius'un isteği ile Maximinus Daia ve Severus atandı.⁹⁸

Batı'nın Augustus'u olan Constantius, Galerius'tan izin alarak oğlu Constantinus ile birlikte 306 yılında Roma Britanya'sını işgal etmiş olan Piktler (İskoçyanın yerlileri) üzerine sefere çıktı. Sefer sırasında ölen Constantius'un yerine

⁹⁶ Malalas, s. 171; Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**,(Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarihi Kurumu, Ankara, 2006, s. 31; Alexander A. Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, (Çev. Tevabil Alkaç), Alfa Tarih yayınları, İstanbul, 2016, s. 79.

⁹⁷ Mustafa Daş, "Bizans Döneminde Kocaeli", **Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II**, (Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Ali Yeşildal), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2016, s. 101.

⁹⁸ Gregory, s. 65.

ordu onun oğlu Constantinus'a biat edince Doğu'nun Augustus'u olan Galerius, onu Caesar olarak atadı Severus da Augustus oldu.⁹⁹

Böylece ileride Büyük Constantinus olarak anılacak olan Constantinus 306 yılında Caesar olarak göreve getirildi. Bu sayede kendisi geçmişten gelen sorunları çözecek ve köklü değişimler yapabilecek bir fırsat buldu. Uzun bir süre Roma'nın kendi iç dinamiklerinde yaşanan sorunlar neticesinde meydana gelen savaflara müdahil olan Constantinus, yönetimi ele aldıktan sonra kendi imparatorluğunun temellerini atacağı faaliyetleri gerçekleştirmeye başladı. Önce Byzantion'da kendi adına bir şehir inşa ettirdi. Yönetimi süresince Paganlar ile mücadele eden Constantinus, Hristiyanları devletle barıştırmak için 313 yılında Milano Fermanını yayınladı ve böylece Hristiyanlık devlet himayesine alındı. Bu inancın kontrol altında tutulması için 325 yılında Nikaia Konsilinin yapılmasını sağladı.¹⁰⁰ Hristiyanlık bu dönemde İmparatorluğun himayesi altına alındı ve Constantinus 337 yılında öldü.¹⁰¹

Constantinopolis'in kurulması ve Nikaia şehrinin IV. yüzyılla beraber önem kazanmasıyla Prusa'nın tarih sahnesinde geri planda kalmış olduğu gayet açıktır. Bu yüzyıllarda bir yerleşimin olup olmadığı konusunda bilginin olmadığı Pyhtia bölgesinin de bilhassa kaplıca ve hamamların varlığı kabul edilse dahi Prusa ve diğer kentlerle aynı kaderi paylaşmış olma ihtimali yüksektir.

Constantinus'un ölümü geride bir varis bırakmadığı için belirsizliğe sebep olmuş ve neticede üç oğlu da Caesar ilan edilmiştir. Bu bölünmüş yönetim esnasında 339 yılında bir iç savaşta Vetrano adlı bir komutan, ordunun bir kısmı tarafından imparator olarak ilan edilmiştir. Ancak bu durum çok uzun sürmeyerek Vetrano'nun birlikleri Büyük Constantinus'un oğlu II. Constantinus'un safına geçecektir. Yapabileceği bir şeyi kalmayan Vetrano da affedilecek, Prusa'ya gönderilecek ve hayatının sonuna kadar burada yaşayacaktır.¹⁰² 6 yıllık Prusa serüveninden sonra burada ölüp gömülen Vetrano'nun yaşamında iyi bir Hristiyan olduğu da bilinmektedir.¹⁰³ Demek ki Prusa kenti yaklaşık bir asır önceki istilaların etkisinden kurtulmuş ve bir komutanı himaye edebilecek düzeyde bir gelişim sağlamıştır. Ayrıca

⁹⁹ Zosimus ss. 29-30; John Julius Norwich, **Bizans Erken Dönem (323-802)**, (Çev. Hamide Koyukan), Kambalçı Yayınevi, 2012, İstanbul, s. 34.

¹⁰⁰ Malalas, ss. 73-76; Theophanes, s. 44.

¹⁰¹ **Chronicon Paschale**, s.21; Gregory, ss. 64-84.

¹⁰² **Chronicon Paschale**, s.30.

¹⁰³ Vasileios, ss. 66-67.

bu bilgiden hareketle Prusa'nın Bizans yönetimine isyan edenlerin yollandığı bir sürgün yeri olduğu da söylenebilmektedir. Bu durumda şehrin başkente yakınlığı isyancıların daha kolay denetim altında tutulmasını da sağlamış olmalıdır.

Görünen o ki; Nikaia'da yapılan konsille ve Constantinopolis'in kurulmasıyla buradaki şehirlerin önem kazanması Prusa kentinin önemini azaltırken güvenliğini arttırmıştır. Çünkü şehrin doğu kanadını Nicomedeia, güneydoğusunu Nikaia ve kuzeyini Constantinopolis oluşturuyordu.

II. Constantinus'dan (340), I. Theodosius'a (378) kadar çeşitli imparatorlar tahta geçmiş ancak Barbar akımları ve Sasani devletinin oluşturduğu ortak tehditler bir çözüme ulaşmamıştır.¹⁰⁴ 361 yılında Prusa'nın da içinde olduğu askeri bir birlik olan *7 Scholae'nin* (Nicomedeia, Kios, Prousa, Kyzikos, Kotyaeion, Dorylaion, 7. Scholae'yi belirtmiyor) adamları Trakya'ya gitti. Bu dönemde alınan ödemelerin iptal edilmesi sebebiyle bir isyan söz konusuydu. Theodore Kondocheres'in¹⁰⁵ konuşması asileri yatıştırıp sorunu çözdü.¹⁰⁶ IV. yüzyılda Prusa'nın başında bir Scholae¹⁰⁷ ve onun da bazı adamları (askeri?) olabilecek düzeyde şehir oluşumunun varlığını bu bilgi ışığında söylemek mümkün gözükmemektedir. Bahsettiğimiz bu isyan girişiminin bastırılması sükûneti sağlamamış, 378 yılında Hadrianopolis savaşında Gothlar Roma İmparatorluğu ordusunu bozguna uğratmıştır. Bu savaş sonunda Roma ordusu neredeyse tamamen yok olmanın eşiğine gelmiştir.¹⁰⁸

Büyük Theodosius (379-395) Goth sorunu ciddi boyutlara ulaştığında imparator ilan edildi. 3 Ekim 382 tarihinde Gothlarla bir anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre Trakya'da bulunan Gothlar, Trakya ile Güney Tuna'ya yerleşecek ve *foederati* olarak yani barbar müttefik statüsünde orduda bulunacaklardı.¹⁰⁹ V. yüzyıl tarihçilerinden Zosimus'a atıf yaparak bu durumu kabul etmeyen Vasiliev, "*Gothların Edirne'de elde ettikleri zafer onların imparatorluğun herhangi bir eyaletinde yer tutmalarına yardım etmedi.*" cümlesiyle durumu farklı bir şekilde ele almaktadır.¹¹⁰

¹⁰⁴ John Malalas, s. 186.

¹⁰⁵ Malalas'a göre Magistrat ünvanlı Peter'in oğlu.

¹⁰⁶ Theophanes, s. 347.

¹⁰⁷ İdari bölümde bu terimi ayrıntılı şekilde ele alacağız.

¹⁰⁸ Zosimus, s. 81; Stephen Mitchell, **Geç Roma İmparatorluğu M.S. 284-641**, (Çev. Turhan Kaçar), Türk Tarih Kurumu Ankara, 2016, s. 126; Gregory, s. 102; Ostrogorsky, s. 48; Vasiliev, s. 108.

¹⁰⁹ Marcellinus, s. 2; Cecile Morisson, "Olaylar Kronoloji Perspektif", **Bizans Dünyası**, (Çev. Aslı Bilge) Ed. Cecile Morisson, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 32; Gregory, s. 103; Ostrogorsky, s. 48.

¹¹⁰ Zosimus, s. 82; Vasiliev, s. 108.

Başka bir görüş ise Bursa tarihi üzerine araştırmalarında önemli yer tutan Raif Kaplanoğlu tarafından ortaya atılmıştır. Kaplanoğlu'na göre; Vizigotlar 382 yılında Bithynia'ya yerleşmekteydi.¹¹¹ Goth istilalarının Bithynia'ya kadar ulaştığını ve bölgeye ciddi zararlar verdiğini yukarıda belirtmiştir. Bithynia'ya yerleşme durumları daha önceden tanıdıkları bir bölge olmasından dolayı ihtimal dâhilindedir. Fakat Kaplanoğlu'nun verdiği bu bilgiyi teyid eden bir kaynak veya araştırma esere rastlamadık.

V. yüzyıla gelindiğinde dönemin en büyük sorunu Germen kabilelerinin tehdidiydi. İmparatorluk ordusunda önemli bir yere sahip olan Goth asıllı Gainas'ın Trakya üzerinden Anadolu'ya girip saldırılarına devam etmesi V. yüzyılın ilk önemli olayıdır. Nitekim bu olay çok büyümeden Fravitta adında Germen kökenli bir başka komutan tarafından Gainas'ın kafasının kesilmesi ile nihayete erdirilmiştir¹¹² Yaşanan bu gelişmeler artık net bir Doğu-Batı ayrımının oluştuğunu göstermektedir. Günden güne Batı Roma, Germenler tarafından zayıflatılıyorken Doğu Roma kendini korumayabimesinden mütevellit siyasi varlığını sürdürebiliyordu.

II. Theodosius (408-450)'un hükümdarlık devrinde önemli atılımlar yapıldı. Constantinopolis'in büyük Theodosius Suru 413 yılında tamamlandı. Böylelikle Balkanlardaki Germen kabilelerinin tehdidine karşı şehir tahkim edilmiş oldu. Bu tahkimat Bithynia ve Prusa'nın Batıdan gelebilecek tehlikelere karşı güvenliğini arttırmıştır. 425 yılında Constantinopolis Üniversitesi kuruldu. 429-437 yılları arasında Theodosius Kanunları yazıldı. Fakat ülkenin doğu sınırında sükûnet varken Batı'da Germen Kabileleri tahribatlarına devam ediyordu.¹¹³ Constantinopolis'te bir üniversite kurulmasının Prusa kentine olumlu katkıları olmuş olmalıdır. En azından eğitim almak isteyen halk uzak olmayan başkente gidebilirdi. Ayrıca bu durumun Prusa'nın dışarıdan göç almasının da önünü açmış olabileceği düşünülebilir.

¹¹¹ Raif Kaplanoğlu, "Osmanlı'nın Kuruluşunda Bizans Köylerinin Kültürel Etkileri", **Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu**, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2005, s. 132.

¹¹² Theophanes, ss. 116-117; Vasiliev, s. 116.

¹¹³ Marcellinus, s. 17; **Chronicon Paschale**, ss. 72-73; Morrison, s. 40.

3) Leo ve Justinyen Hanedanlığı Dönemi (457 – 602)

I. Leon 457-474 ve Zenon 474-491 yıllarında hüküm sürdüler. 435 yılında Attila, Roma'yı yağmaladı. Bu durum Bizans İmparatorluğu'nda dahi korku yarattı.¹¹⁴ Akabinde devam eden tarihi süreçte 476 yılına gelindiğinde resmi olarak Batı İmparatorluğu tamamen ortadan kalktı.¹¹⁵ V. yüzyıl boyunca süregelen sorunlar merkeze ulaşmadığı için siyasi olarak Prusa hakkında bir bilgiye ulaşamamaktayız. Balkanlardaki Germen kabilelerin hedefinin Constantinopolis olduğunu düşünürsek Anadolu'ya geçmek öncelikleri olmamıştır. Doğudaki sorunu teşkil eden Sasaniler ise eski güçlerinde olmadığı için merkeze ulaşan bir saldırı söz konusu değildir. Bu yüzyılda Prusa saldırılardan uzak, refah ortamında bulunduğu söylenebilir.

VI. yüzyılda tarih sahnesine çıkan I. Justinus döneminde (518-527) Sasanilerle savaş devam etmiş olup iki taraf da istediği neticeleri alamamıştır.¹¹⁶ Justinianus ve eşi Theodora dönemi (527-565) artık Bizans İmparatorluğu için geçmişin aksine birçok sorunun geride kaldığı ve İmparator Justinianus kadar İmparatoriçe Theodora'nın da Bizans tarihinde temayüz ettiği bir dönem olmuştur. Artık Bizans İmparatorluğu sadece savunma savaşları yapmakla kalmıyor, yeni topraklar ele geçirme düşüncesiyle sefere de çıkıyordu. Bu durumun nedeni olarak, Justinianus'un Roma İmparatorluğunu yeniden kurma ideali olduğu düşünülebilir.

Dış siyasette eski düşmanlar değişmemiş, fakat mevcut durum değişmiştir. Bu dönemde Batı'da bulunan Vandallar'a, Ostrogotlar'a ve Vizigotlar'a savaş açıldı. İspanya'ya kadar uzanan fetihler yapıldı. Afrika'nın kuzeydoğusunda da başarılı savaşlar ve imar faaliyetlerinde bulunuldu. Savaşlar uzun süreli olsa da başarı sağlandı. İmparatorluk toprakları neredeyse iki katına çıktı.¹¹⁷ I. Justinianus döneminde Prusa şehri de karargâh olarak belirlenmiştir. Constantinopolis'in yüksek rütbelileri için burası yatırım merkezi olarak görmektedir.¹¹⁸

¹¹⁴ Priskos, ss. 20-22; Marcellinus, s. 69.

¹¹⁵ Marcellinus, s. 27; Ostrogorsky, s. 57; Vasiliev, s. 133; Dionysios Stathakopoulos, **Bizans İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi**, (Çev. Cumhur Atay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 55.

¹¹⁶ **Chronicon Paschale**, ss. 103-107.

¹¹⁷ Marcellinus, s. 43; Vasiliev, s. 167.

¹¹⁸ Lale Doğer ve Eda Armağan, "Bizans Döneminde Prusa (Bursa) ve Çevresinde Gündelik Beslenme Üzerine Bir Deneme" **Sanat Tarih Dergisi**, Cilt: XXIII, Sayı: 2, 2017, s. 19; Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Belirtilen dipnot, bizim de ileride kullanacağımız Micheal Angold'un "Nikaia Kenti MS 1000-1400" adlı makalesine atıf yapmaktadır. Nitekim bu yazı incelendiğinde Doğer ve

Pythia bölgesindeki kaplıcalara Theodora, 525 yılında tam 4.000 hizmetçisiyle beraber gelmiştir.¹¹⁹ Theophanes ise imparatoriçenin 532 yılında bölgeye geldiğini söyler ve ilave olarak Theodora'nın şehir için yaptıkları hakkında malumat verir. İmparatoriçe Pythia'ya gelirken yanında bazı Satraplar da vardır. Manastırlara ve fakir halka birçok yardımda bulunmuştur.¹²⁰ VI. yüzyıl anonim bir şiirde “*Bursa'nın su perilerine tabi olalım, fakat siz de Pyhtialılar bizden daha iyi olduğunuz için mutlusunuz ve tüm diğer su perileri (Naiades) geliniz Pythia ve Bursa'ya bizim su perilerimize katılın*” kayıtlara geçmiştir.¹²¹ Bu bilgiler ışığında Prusa'nın önem kazandığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağına göre Pythia'da bir dış tehdit olmamasından mütevellit bölgede kalıcı bir yerleşimin kurulmuş olabileceği yönündedir. Eğer bir yerleşim olmadığını düşünürsek kaplıca sularını ve hamam gibi yapıları korumak ve buradaki işleri yürütmek için bu bölgeye Prusa kenti içerisinden görevlilerin geliyor olması gerekir. Lakin 4.000 hizmetli o dönemin şartlarında abartılı bir sayıdır. Zira Prusa'da bu kadar hizmetçiye bakabilecek bir kentsel yapının varlığı konusunda ne yazık ki hiçbir bilgiye sahip değiliz. Ancak sayı abartılı olsa da şehrin üst düzey yöneticileri misafir edecek kamu yapılarına sahip olduğu söylenebilir.

II. Justinus (565-578), II. Tiberius (578-582) ve Mavrikius (582-602) dönemlerine bakıldığında balkanlarda Avarlar ortaya çıkmıştır. Aslında Avarların ilk olarak Justinianus döneminde bölgedeki düzen sağlanırken adları duyulmuştur.¹²² Fakat ilerleyen dönemde Bizans için sorun teşkil etmeye başladılar. Avarlar dışında bu dönemde siyasi olaylarda ciddi bir değişiklik yaşanmadı. Doğu'da Sasanilerle mücadele edilirken Balkanlarda Germen kavimleriyle savaş devam ediyordu. Phokas (602-610) dönemine kadar düzen bozulmadı. Ancak bu dönem felaketin başlangıcı oldu. Dini tartışmalar, devlet tekelinde cinayetler ve Balkanlardaki askeri oluşumun yok oluşu ile Avar-Slav tehdidini engelleyecek bir gücün kalmaması, Bizans'ı zorlu bir sürece soktu.¹²³ Ostrogorsky'e göre Phokas'dan sonra Bizans İmparatorluğunun

Armağan'ın verdiği bilgiler ilgili yazıda bulunmamaktadır. Ayrıca verilen bilgiyi teyit edecek başka bir kaynak da bulamadığımız için bu açıklamayı yapma gereği oluşmuştur.

¹¹⁹ John Malalas, s. 256.

¹²⁰ Theophanes, s. 285.

¹²¹ Vasileios, s. 69.

¹²² John Malalas, s. 249.

¹²³ **Chronicon Paschale**, ss. 142-153.

erken devri ve “geç Roma - erken Bizans” dönemi sona ererek Ortaçağ Bizans İmparatorluğu devri başlamış oldu.¹²⁴

Bu dönemde Prusa şehrinin askeri çatışmalara uzak bulunduğu ve merkezden gelen önemli yöneticileri misafir ettiği görülmektedir. Bu durumun şehrin güvenlik ve sosyo-ekonomik açılardan müsait bir şehir olduğunu göstermektedir.

B) HERACLİUS'TAN IV. HAÇLI SEFERİNE PRUSA (VII-XIII. YÜZYILLAR)

1) Heraclius Hanedanlığı Dönemi (610- 711)

Heraclius (610-641) başa geçtiğinde İmparatorluk dış politikada bakımından zor bir süreçten geçiyordu. Batı’da Avarlar ile Slavlar fırsat buldukça surlara dayanmakta Doğu’da ise boğazın karşısında yer alan Khalkedon’da (Kadıköy) Sasanilerin varlığı neredeyse Constantinopolis’ten görülmekteydi.¹²⁵ Nitekim Herakleios Sasanilerin boğazı geçebilecek gemileri olmadığını biliyordu. Surların güçlü olmasına rağmen bu abluka yüzünden Bizans İmparatorluğunun başkentine gıda ve erzak takviyesi yapılamamaktaydı. Bu yüzden kaçınılmaz olan kıtlık sorunu başladı. Bu sorun 621 yılında Sasaniler ile yapılan ancak hiç yürürlüğe girmeyen bir anlaşma ile çözüldü.¹²⁶ Şöyle ki; asıl amacı zaman kazanmak olan Heraclius, özel olarak hazırladığı askerlerini boğazdan geçip Sasanilerin karşısına çıkarınca bölgedeki Sasaniler geriye çekildi. Bu sayede anlaşma imzalandı. 626 yılında Slavlar ile Avarlar, doğudaki Sasanilerle anlaşarak Constantinopolis’e karşı ortak bir saldırı düzenledi.¹²⁷ Fakat bu teşebbüs onların Bizans savunmasını kıramayıp geriye dönmeleriyle neticelendi. Bu tarihten itibaren Avarlar gerilemeye başladı.¹²⁸ Doğudaki Sasani tehdidi İslamiyet’in yayılması ile yerini Müslüman Araplara bıraktı. Prusa’nın bu süreçte Sasani istilasına uğradığını hakkında bir malumat yoktur. Constantinopolis kuşatmasının ardından

¹²⁴ Ostrogorsky, s.79.

¹²⁵ Nikephoros, s. 45; Norwich, s. 232.

¹²⁶ Bilge Umar, **Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 47.

¹²⁷ **Chronicon Paschale**, ss. 168-180.

¹²⁸ Nikephoros, s. 61; Vasiliev, s. 234.

Sasanilerin Bithynia'nın batı kısımlarına yani Prusa dolaylarına geçtiğini düşünmemekteyiz.

Bizans İmparatorluğu'nun Mısır, Ermenistan ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri yavaş yavaş elden çıkıyordu.¹²⁹ Herakleios döneminin Bizans Tarihi açısından en önemli olayı tartışmasız *Thema* sisteminin başlamasıydı.¹³⁰ Kelime olarak kolordu anlamına gelmesine rağmen ilerleyen zamanlarda belirli bölgelere Thema ismi verilerek kendi öz anlamını kaybetti. İlk olarak Dört Thema oluşturuldu: Opsikion, Armeniakon, Anatolikon ve Karabisian. Bu sistemle beraber eyaletlerin güçlenmesi ve yerel orduların oluşturulması hedeflenmişti. Meydana getirilen birimlerin ihtiyaçlarını ve halkın iaşesini, gereksinimini topraktan sağlayan askeri köylüler karşılayacaktı.¹³¹

Prusa bölgesi ovalarıyla beraber Opsikion Theması'nda bulunmaktaydı. I. Justinianos döneminde karargâh olarak kullanılan Prusa kentinin, Thema düzeni kurulduktan sonra daha belirgin bir işleve sahip olduğunu düşünmekteyiz. Bunun sebebi ovalarının verimli ve geniş olmasının yanında kentin korunaklı oluşu ve ileride göreceğimiz Balkan halklarının bu bölgeye iskânıyla iş gücü sorununun ortadan kalmasıdır.¹³²

Herakleios'un ölümünden sonra II. Konstans (641-668) başa geçti. Doğu'da Araplarla bir dizi savaş yaptıysa da başarılı olamadı. Fakat Halife Hz. Osman'ın öldürülmesiyle iç karışıklık yaşayan İslam Devleti, Bizans ile anlaşmak zorunda kaldı. Böylelikle Bizans Doğu'da asayişini sağlayarak Batı'ya yöneldi. Slavlar üzerine sefere çıkıldı ve bu savaşlarda başarı sağlanılarak esir edilen Slavlar Anadolu'ya getirildi. Lakin bu başarılarının ardından İmparator bir suikast sonucu tahtan indirildi.¹³³ Bizans İmparatorluğu bu dönemde Bithynia bölgesine Slavları iskân etmiştir. İlk yerleşim II. Konstans dönemine tekabül etmektedir. Diğerlerinin 668 ve 765 yıllarında olduğu bilinmektedir.¹³⁴ Bithynia'ya yerleşen Slavların hangi şehirlerde iskân edildiği konusunda bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Prusa kentinin içine herhangi bir Slav kitlesini yerleşmiş olması pek doğru bir ihtimal değildir. Çünkü Kent surlarla çevrili

¹²⁹ **Chronicon Paschale**, s. 185; Mitchell, s. 628; Ostrogorsky, s. 103; Vasiliev, s. 249.

¹³⁰ Vasiliev, s. 264; Gregory, s. 198; Radi Dikici, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2015, s. 164.

¹³¹ Ostrogorsky, ss. 90-91; Gregory, s. 198.

¹³² J.F. Haldon, **Byzantium In The Seventh Century**, Cambridge University Press, 1997, p. 219.

¹³³ Theophanes, s. 490.

¹³⁴ Kaplanoğlu, **Osman Gazi ve Bursa...**, s. 132.

olduğu için güvenlidir. Ayrıca Thema Sistemi toprağa dayalı asker yetiştirmeye teşvik ettiği için Prusa ovalarına ve çevresine iskân edilmeleri çok daha olasıdır. IV. Constantinus (668-685) ve II. Justinianos (685-695) dönemlerinde Doğu'daki Müslüman Araplar hızla güçlenirken Batı'da ise Slavların yanında Bulgarlar tarih sahnesine çıkmaktadır.¹³⁵ Araplar 672 yılında (Gallipoli) Çanakkale boğazından geçti ve iki yıl sürecek olan Constantinopolis kuşatmasını başlattılar. Bizans İmparatorluğu bu kuşatmada *Grejuva/Grek Ateşi* sayesinde ciddi bir savunma başarısı gösterdi. Böylelikle Arap ordusu geriye dönmek zorunda kaldı.¹³⁶ Bu zafer Bizans'ın Batı dünyasında ününü arttırdı. Birçok Balkan halkının lideri Bizans'a minnet ve dostluk mektupları gönderdi. İlk defa Doğudaki Müslüman akınlarına bir set çekilmişti. 670-680 yılları arasında Balkanlarda hareketlilik gösteren Bulgarlara 680 yılında bir sefer düzenlendi. Fakat istenilen başarılar elde edilemeyince Bulgarlar bu coğrafyada kendilerine yer edinmiş oldular.¹³⁷ II. Justinianos 695 yılında tahtan indirildi. Yerine sırasıyla Leontios (695- 698), II. Tiberios (698- 705) tekrardan II. Justinianos (705-711), Filippikos (711-713), II. Anastasios (713-715) ve III. Theodosios (715-717) geçti. Bu süre zarfında Bizans İmparatorluğu'nun dış siyasetinde bir değişiklik olmadı.¹³⁸ Bu dönem için Bithynia bölgesi ve Prusa hakkında edindiğimiz bilgiler kısıtlıdır. Ancak birçok Slav'ın buraya yerleştirildiği bilinmektedir. Constantinopolis kuşatmalarında düşman güçleri asker sevk ederken Bithynia'nın doğusunu kullandıkları için doğrudan doğruya Prusa kenti üzerinden geçmemektedir. Bu yüzden kent fiziki bir zarara maruz kalmamıştır. İhtimal dâhilinde olan tek unsur düşman güçlerinin kuşatmanın süresi uzadığında erzak gereksinimini sağlamak adına Bithynia ovalarına saldırmaları olasıdır. Fakat bunu teyit edebileceğimiz bir bilgiye ne yazık ki ulaşamamaktadır.

2) İsauria/Suriye Hanedanlığı Dönemi (717 -802)

III. Leon (717-741) selefi olan imparatorların aksine daha uzun ve daha dirayetli bir dönem geçirmişti. Hükümdarlığının ilk yılında Araplar Constantinopol'ü

¹³⁵ Nikephoros, s. 103; Susan Wise Bauer, **Ortaçağ Dünyası**, (Çev. Mehmet Morali), Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, s. 354.

¹³⁶ Theophanes, s. 494.

¹³⁷ Ostrogorsky, ss. 116-118.

¹³⁸ Nikephoros ss. 113-119.

kuşattıysa da yine başarılı olamamışlardı.¹³⁹ Kuşatma sırasında Arap komutan Mesleme'ye 717 yılında yardıma gelen kuvvetler pusuya düşürüldü.¹⁴⁰ Arap kuvvetlerinin Constantinapolis kuşatmasına asker sevk ederken Anadolu'yu kullandığını düşünürsek bu pusunun Bithynia'ya yakın bir bölgede, belkide Prusa civarında Slavlar tarafından gerçekleştirilmiş olma ihtimali vardır. Bu dönemde yukarıda bahsettiğimiz gibi Bithynia bölgesine yerleştirildiklerini bildiğimiz Slavlar imparatorun gözüne girmek için böyle bir pusuyu tertip etmiş olabilirler.

Anadolu'daki Thema sistemi oturmaya başladığından artık Arap akınlarına karşı daha güçlü bir Bizans savunmasının olduğu görülmektedir. Müslümanların Nikaia'ya 726 yılında gerçekleştirdikleri saldırının başarıyla savuşturulması söz konusu değişimi gözler önüne sermektedir. Ayrıca bu dönemde Batı Anadolu'da Arapların varlığı da bilinmektedir.¹⁴¹

Aynı yıl, Bizans İmparatorluğu'nda yeni bir dönemin başlamasına sebep olacak olan *Leon Ekloga'sı* yayınlandı.¹⁴² Bu hukuk ve ceza kanunnamesiyle beraber İkona Kırıcılık¹⁴³ resmi olarak başlıyordu. Bizans tarihinin genel seyrinde önemli bir yeri olan ikonaklazm iki bölümde incelenebilir. İlk dönem 726-780 arasındadır. İkinci dönem ise 813-843 arasındadır.¹⁴⁴ III. Leon ile İkon kırıcılığın ilk dönemi başlamıştır. Araplara karşı başarılı savunmalar yapan Leon halk nezdinde otoritesini kurmuş olsa dahi Ekloga kanun tasarısıyla iç politikada kendisini ve ardıklarını zor bir süreçte sürüklemiştir.¹⁴⁵

III. Leon döneminde Prusa tarihi açısından bir bilgiye ulaşamamıştır. Nikaia saldırısından sonra geriye dönen Araplar, Batı Anadolu'ya geçmedikleri için Prusa ve ovalarına ulaşmaları mümkün görünmemektedir.

V. Constantinus (741-775) imparator olduğunda babasının politikasını devam ettirdi. İlk yıllarında iç sorunlarla uğraştı. Kayınbiraderi Artabasdos tarafından Opsikion Theması'ndan geçerken bozguna uğradı. Bu isyan süresince Artabasdos Bithynia bölgesinde Kyzikos, Nicomedeia ve Nikaia şehirlerine kaçarak hayatta kalmaya çalışmıştır. Sonucunda Nikaia'da yakalanarak "*Pauzane*" şehrine

¹³⁹ Theophanes, ss. 545-546; Gregory, ss. 203-205.

¹⁴⁰ Şahin Uçar, **Anadolu'da Bizans-İslam Mücadelesi**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990, s. 116.

¹⁴¹ Gregory, s. 205.

¹⁴² Norwich, s. 288; Vasiliev, s. 281; Umar, **Türkiye Halkının Ortaçağ...**, s. 68; Dikici, s.202.

¹⁴³ Dinsel imgelerin, tasvirlerin vb. öğelerin dinsel veya siyasal sebeplerle tahrip edilmesi.

¹⁴⁴ Vasiliev, s. 292.

¹⁴⁵ Nikephoros, s. 131.

gönderilmiştir. Bu noktada Pauzane'nin Prusa'nın yanlış yazılmış hali olabileceği akıllara gelmektedir. Çünkü Pauzane şehrinin yeri bilinmemektedir. Fakat bu konu hakkında başka bir bilgiye ulaşamadığımız için bu durum ihtimal olarak kalmaktadır.¹⁴⁶ Nitekim Themaların liderlerinin siyasi olarak ne denli bir güce ulaşabildiğine bu örnekle tanık oluyoruz.

Batı'ya bakıldığında 758 yılında Trakya ve Makedonya bölgesinde Slavların isyanının büyümeden bastırıldığını görüyoruz. Bu isyan sonucunda bazı Slavlar Anadolu'daki Opsikion Theması'na getirildi.¹⁴⁷ Nikephoros'a göre bu sayı 208 bindir.¹⁴⁸ Bizans-Arap savaşlarında kaybedilen iş gücü ve asker böylelikle temin edilmeye çalışıldı. Slav sorunu halledildikten sonra giderek güçlenen bir Bulgar tehlikesi göze çarpmaktadır. 763 yılında Ankhialos savaşında Bulgarlar bozguna uğrattı.¹⁴⁹ Bizans İmparatorluğu Batı'yı kısmen güvence altına almış oldu. IV. Leon'un (775-780) hayatı ve İmparatorluğu kısa sürdü. Ardından gelen eşi İrene'nin, VI. Constantinus 10 yaşında olduğu için tahta ortak oldu.¹⁵⁰ İkona sever olan imparatoriçe 787 yılında Nikaia'da yapılan Konsilde, 754 tarihli konsilin ikona kırımcılık lehine verilen kararlarını kaldırdı.¹⁵¹ Bu tarihten önce bölgede Prusa'nın kamusal işlerinin görüldüğü bina, Hz. İsa'nın vaftizcisi olan İoannes adına yapılan bir mabet ve İmparatoriçenin keşişler adına yaptırdığı birçok dini yapının olduğu bilinmektedir. Bölgedeki çiftlikleri bu yapılara vakıf olarak bağlayıp giderlerinin karşılanmasını sağladı.¹⁵² 802 yılında İrene de bir darbe sonucu tahtan indirildi. Norwich'e göre bu olay ile Bizans'ın erken dönemi sona erdi.¹⁵³

VIII. yüzyılda Prusa tarihi hakkında bilinenler İmparatoriçe İrene'nin imari faaliyetleri haricinde genel yorumların dışına çıkamamaktadır. Balkan halklarından bu bölgeye kitleler halinde iskân edildiği açıktır. Ayrıca dini yapıyı ele alırken ayrıntılı bir şekilde üzerinde duracağımız manastırlar ve keşişler bu dönemde Olympos'da yoğunlaşmıştır.

¹⁴⁶ Nikephoros, s. 137; Ostrogorsky, ss. 154-155; Norwich, s. 191.

¹⁴⁷ Charles Diehl, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, (Çev. A. Göke Bozkurt), Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2013, s. 63.

¹⁴⁸ Nikephoros, s. 149.

¹⁴⁹ Nikephoros, s. 157.

¹⁵⁰ Ostrogorsky, s. 164.

¹⁵¹ Umar, **Türkiye Halkının Ortaçağ...**, s. 69; Norwich, s. 299.

¹⁵² Grigoras, s. 95; Vasileios, s. 68.

¹⁵³ Norwich, s. 309.

Nikepheros (802-811) ve I. Mikhail (811-813) dönemlerinde ekonomik politikalara önem verildi. Nikepheros, Bulgarlara karşı savaşırken pusuya düşürülerek öldürüldü¹⁵⁴. I. Mikhail ise İkona kırıcılar tarafından tahtan indirildi. Yerine V. Leon (813-820) geçti ve İkinci İkona kırıcılık dönemi böylelikle başlamış oldu.¹⁵⁵ Dış politikada yeni bir gelişme olmadı. İrene döneminde yapılan İkonalar tekrardan yıkıldı.¹⁵⁶

3) Amoriyalılar/Frigyalılar Hanedanlığı Dönemi (820 – 867)

II. Mikhael (820-829) V. Leon'un tahtını gasp edip başa geçti. Selefinin aksine çok hareketli bir dönem geçirdi.¹⁵⁷ Slav Thomas isyanı sırasında Anadolu Themalarından Opsikion ve Armeniakon Themaları II. Mikhael'e, diğer Themalar Thomas'a destek verdi.¹⁵⁸ Bu iç savaş tekelden daha geniş bir merceklerle bakacak olursak Prusa bölgesi merkeze yakın bir politika izlemiştir diyebiliriz.

İspanya'dan hareket eden Araplar 816 yılında Mısır'a girdi. Ayrıca Sicilya ve Adriyatik Denizi'nde Bizans hâkimiyeti Arap akınları sebebiyle zayıflıyordu.¹⁵⁹ Theophilos dönemi (829-842) ise Batı'da tam bir felaket oldu. Amerion, Palermo, Taranto ve Batı Sicilya Bizans'ın elinden çıktı. Ayrıca İkona kırıcılığın da son evresine gelindi.¹⁶⁰ Theophilos'tan sonra başa geçen oğlu III. Mikhail (842-867) yaşının küçük olması sebebiyle annesi Theodora hüküm sürdü.¹⁶¹ Ayyaş lakabıyla anılan hükümdar tahtın tek sahibi olduğunda Bizans İmparatorluğu her anlamda gelişmeye başladı. Arap akınlarından dolayı Anadolu'daki kaleleri güçlendirildi. Coğrafi olarak Constantinopolis'ten önce en önemli stratejik şehir olan Nikaia yeniden düzenlendi.¹⁶² 859/860 yıllarında Bizans için yeni bir dış tehdit olacak Ruslar Constantinopolis'i kuşattıysa da bu kuşatma Bizans'ın mutlak galibiyeti ile sonuçlandı.¹⁶³ Slavlara

¹⁵⁴ Skylitzes s. 4.

¹⁵⁵ Genesisios, s. 16.

¹⁵⁶ Skylitzes ss. 16-17.

¹⁵⁷ Genesisios, s. 27.

¹⁵⁸ Theophanis Continuati, s. 81; Skylitzes, s. 34; John Julius Norwich, **Bizans Yükseliş Dönemi (803-1081)**, (çev. Selen Hırçın Riegel), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 40;

¹⁵⁹ Ostrogorsky, ss. 192-193.

¹⁶⁰ Gregory, s. 229.

¹⁶¹ Theophanis Continuati, s. 213. Genesisios, s. 71; Skylitzes s. 82.

¹⁶² Ostrogorsky, s. 212.

¹⁶³ Skylitzes, s. 108; Vasiliev, s. 322.

yönelik misyonerlik faaliyetleri bu dönemde başlamıştır. 863 yılında Constantinus ve Methodios adlı iki kişilik bir ekip yanlarına Slavlar için yeni bir alfabe tasarısını alarak yola koyuldular. Slav ve Rus coğrafyasına, Moravya'ya yola çıktılar.¹⁶⁴

4) Makedon Hanedanlığı Dönemi (867 – 1056)

III. Mikhail'in ardından imparator olan I. Basileios (867-886) ile Makedon hanedanlığının hükmü başladı. Basileios'un batı politikası ardılı olduğu imparatorlar ile aynıydı. Toprak kazanamamasına rağmen Arapları Dalmaçya kıyılarından uzaklaştırmaya muvaffak oldu. Onun hazırladığı zemin sayesinde yüzyıl sona ermeden Güney İtalya, Bizans İmparatorluğu'nun eline geçti.¹⁶⁵ Misyonerlik faaliyetleri de aynı hızlı devam ediyor, birçok Slav kabilesi tedricen Hristiyanlaşıyordu.

I. Basileios'dan sonra tahta geçen VI. Leon'un (886-912) bilge lakabını alacak düzeyde bilime ilgisi vardı.¹⁶⁶ Kendisi İkona kırıkcılıktan sonra başlayan Bizans Rönesansı'nı en iyi şekilde temsil eden kişi oldu.¹⁶⁷ Batı'da Müslümanlar Sicilya'yı tamamen ele geçiriyor, Doğu'da ise yavaş ve daha kesin bir ilerleme katediyorlardı.¹⁶⁸

Bu dönemde Bizans'ın Balkan politikası ise 894 yılında Bulgarlara karşı Macarlardan, 896 yılında Macarlara karşı Peçeneklerden yardım isteyerek başarılı savaşlarla gerçekleşen bir denge siyaseti neticesinde ilerlemekteydi.¹⁶⁹ IX. yüzyıl Bizans tarihi içerisinde değerlendireceğimiz Prusa'nın aralıklarla süren istilalar dışında güven içinde bulunduğu ve şehrin istihkâmlarının sağlam olduğu düşünülmektedir. Biliyoruz ki VII. yüzyıl ile X. yüzyıl arasında Balkanlardaki Slavlar Bithynia'ya yerleştirilmektedir.¹⁷⁰ Bunun dışında Arap istilasının en azından bu yüzyılda Constantinopolis'e ulaşamamış olması Prusa halkının rahat bir nefes almasını sağlamıştır. Rusların 860 yılındaki Constantinopolis kuşatması ise kuzeyden gelen bir

¹⁶⁴ Gregory, s. 243.

¹⁶⁵ Genesios, s. 102.

¹⁶⁶ Skylitzes, s. 165.

¹⁶⁷ Norwich, **Bizans Yükseliş Dönemi...**, ss. 86-87,95.

¹⁶⁸ Vasiliev, ss. 352-353.

¹⁶⁹ Orstrogorsky, ss. 238-239.

¹⁷⁰ Mehmet Murat Baskıcı, **10.-13. Yüzyıllarda Bizans Anadolu'sunda İktisadi ve Sosyal Ortam: Kurumlar ve Gelişmeler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994, s. 14-15.

saldırı olduğu için Prusa'yı belki ekonomik olarak zora sokmuş olabilir ancak siyasi olarak bir sorun yaratmamıştır.

Leon öldüğünde yerine küçük yaştaki oğlu VII. Constantinus (912-959) geçti. Fakat kendisi yönetimde hiç aktif rol oynamadı. Onun yerine 919 yılından 944 yılına kadar I. Romanos hüküm sürdü. Balkanlarda Sırbistan, Bulgaristan ve Hırvatistan gibi yeni devletler ortaya çıktı. Bulgar tehdidi bu dönemde de baş gösterdi ¹⁷¹. Balkanlardaki problemler çözülünce İmparator gözünü Doğu'ya yöneltip Hamdani ailesinden Seyfü'd-devle'ye ¹⁷² saldırdıysa da başarılı olmadı. Ruslar 941 yılında Constantinopolis'e bir saldırı daha gerçekleştirdiler de başarılı olmadılar.

Charles Texier'e göre Seyfü'd-devle 924 yılında Prusa'yı aldı ve bölgede herhangi bir yıkım yapmasa da şehri tahrip etti.¹⁷³ Eğer bu bilgi doğru ise yüzyıllardır Roma-Bizans tekelinde olan Prusa şehri muhtemelen kısa bir süreliğine de olsa elden çıkmış olacaktı. Hamdanilerin gerçekleştirdikleri bu talan harekâtının Prusya'yı ne derece etkilediği hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Esasında 916 yılında doğduğu bilinen Seyfü'd-devle'nin 8 yaşındayken Prusa'yı fethetmesi de pek akla yatkın değildir.¹⁷⁴ Süryani tarihçi El-Makin'i¹⁷⁵ dayanak göstererek bu tarihin esasında 947 yılı olduğunu düşünen tarihçiler mevcuttur.¹⁷⁶

VII. Constantinus (Porfigogennetos) tahtını geri almak için tam 33 yıl beklemiştir. Dış sorunlardan Doğu'da Seyfü'd-devle, Batı'da ise Bulgar ile Macar akınları ve Güney İtalya'da rutin savaşlar devam ediyordu.¹⁷⁷ Constantinus Porfigogennetos zamanında Pyhtia şehri, kelime anlamı kurtarıcı şehir olan *Soteropolis* unvanını aldı.¹⁷⁸ Pythia'nın VI. yüzyılda bir yerleşim merkezi haline geldiğinden öncesinde bahsetmiştik. Texier'in bu bahsinden yola çıkarak artık Pyhtia'nın unvan alabilecek düzeyde küçük bir şehir statüsüne geçtiğini düşünebiliriz. VI.-X. yüzyıl arasında Pythia'nın tedrici olarak geliştiği düşünülmektedir.

¹⁷¹ Skylitzes, s. 194.

¹⁷² Gregory, ss. 258-260.

¹⁷³ Texier, s. 197.

¹⁷⁴ Abdülkerim Özaydın, "Seyfü'd-devle el-Hamdâni", **DİA**, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: XXXVII, İstanbul, 2009, ss. 35-36.

¹⁷⁵ Vasileios'un eserinde Arap tarihçi El-Makin diye bahsettiği kişi büyük ihtimalle XIII. yüzyıl Süryani tarihçisi El-Mekîn'dir.

¹⁷⁶ Vasileios, s. 74.

¹⁷⁷ Ostrogorsky, s. 260,263.

¹⁷⁸ Texier, s. 196.

Onuncu yüzyılın ikinci yarısında (Tahmini 955) Anadolu'ya geldiği bilinen ünlü Arap seyyah İbn Havkal, Constantinopolis ve Nicomedeia'ya uğramasına rağmen Prusa'ya geçmemiştir. Fakat Bizans'ın Thema sisteminden bahsederken Thracasion, Obsikion, Bucellair ve Numero adlı dört hapisaneye de değinir. İlk iki hapisanenin en rahatı olduğunu ve burada mahkûmların ayaklarını bağlanma zorunluluğunun olmadığını belirtir.¹⁷⁹ Eğer mahkûmların ayaklarının zincirlenmediği hususunda yazarın verdiği bilgi mübalağa değil ise Thracasion ve Opsikion Theması'nın bu uygulamadan muaf oluşu bölgedeki sosyo-ekonomik yapıyı net bir şekilde olumlu etkilediğini göstermektedir. Buna göre hem iş gücünün verimi hem de bölgeye gelen nüfus diğer themalara göre artış göstermiş olabilmektedir.

II. Nikephoros Phokas (963-969) kısa süreli imparatorluğu zamanında keşişlerin İncil'e uygun davranmamaları ve Kilise için harcanan paraların üzerinde durdu, toprak sorunu ile ilgilendi¹⁸⁰. Bu dönemde Doğu'da Araplar, Batı'da ise Bulgarlar İmparatorluğun dış sorunlarıydı.¹⁸¹ I. İoannes Tzimiskes (969-976) ise Doğu'da Fatimilerle mücadele etti. Bilhassa Suriye ve Kudüs çevresinde ciddi başarılar elde etti.¹⁸²

II. Basileios (976-1026) hükümdarlığının ilk 13 yılında iç meselelerle uğraştı. 995 yılında Fatimiler tarafından Halep kuşatma altında olduğu için 14 gün gibi kısa sürede buraya ulaştı ve Fatimilere karşı zafer kazanarak Kuzey Suriye'deki sorunu ortadan kaldırdı. II. Basileios, Halep'den geriye dönerken kırsal alanlar hakkında bilgi edinmek için daha ağır ve daha dikkatli bir yolculuk tercih etti.¹⁸³ Dönemin en önemli olayı ise İmparator'un Bulgar ile yapmış olduğu bir savaşta esir ettiği 14.000 Bulgar askeri kör etmesi hadisesidir. İmparator bu olaydan sonra "*Bulgar Kasabı*" lakabını aldı.

1018 yılında Birinci Bulgar Krallığı yıkıldı ve toprakları Bizans'a bağlandı.¹⁸⁴

II. Basileios 1021'de Doğu'ya bir sefer daha düzenledi. Ermenistan bölgesinde hâkimiyetini pekiştirdi ve 1023 yılında öldü.¹⁸⁵ II. Basileios'un ölümü ile Bizans

¹⁷⁹ İbn Havkal, s. 166.

¹⁸⁰ Skylitzes, s. 263.

¹⁸¹ M. V. Levchenko, **Bizans**, (Çev. Erdoğan Berktaş), Milliyet Yayınları, 1979, s. 234.

¹⁸² Gregory, s. 271.

¹⁸³ Psellos, s. 10.

¹⁸⁴ Judith Herrin, **Bizans: Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı**, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 301; Vasiliev, s. 369.

¹⁸⁵ Zonaras, s. 45.

İmparatorluğu gerileme dönemine girdi. Ardılları kendisi gibi başarılı olamayacaktı. İlk olarak Konstantinos VIII (1025-1028) ve III. Romanos (1028-1034) başa geçti. Romanos, Araplara bir sefer düzenlese de kendi hazinesini kaybetmekle sonuçlanan bir mağlubiyet yaşadı.¹⁸⁶ Daha sonra IV. Mikhail (1034-1041) başa geçti. Onun döneminde boyunduruk altında yaşamak istemeyen Bulgarlar, Bizans topraklarına saldırdı. Alousianos¹⁸⁷ önce Bulgar Kralını öldürdü, sonra da kendi Bizans'a bağlılığını bildirdi.¹⁸⁸ IV. Mikhail öldüğünde yerine V. Mikhail (1041-1042) geçti. Sert mizaçlı bir karaktere sahip olduğu için iktidarı uzun sürmedi. Gözlerine mil çekilerek tahtan indirildi. Ardından Theodora ve Zoe (1042) İmparatorluğun başına geçtiyse de bu iktidar da çok kısa sürdü.¹⁸⁹ Hükümdarların saltanat sürelerinin kısalığıyla iç politikadaki istikrarsızlık, dış politikadaki istikrarsızlıkla birleşince İmparatorluğun odak noktası merkez ve uç noktalar olmuştur. Bu süreçte Prusa'da sükûnet hâkimdir.

IX. Konstantinos (1042-1055) döneminde Ruslar ani bir baskınla Constantinopolis'i kuşattı.¹⁹⁰ Fakat Grejuva ateşi sayesinde 1043 yılında Bizans başarılı bir savunma yaptı. Ayrıca Leontas Tornikios'un¹⁹¹ isyanı da merkezi zor durumda bırakmıştı. Bu dönemde ikinci defa merkez düşürülmek istendi. Nitekim bu isyan 24 Aralık 1047 yılında bastırıldı.¹⁹² 1054 yılına gelindiğinde Doğu ve Batı Kiliseleri resmi olarak ayrıldı.¹⁹³ Bizans, iki asır süresince misyonerlik faaliyetlerini sürdürdüğü Slavlara ve diğer Doğu Patriklerine karşı daha iyi konuma geldi. Batı dünyası artık Bizans İmparatorluğu hakkında söz sahibi olamayacaktı.

Theodora (1055-1056), VI. Mikhail (1056-1057) ve Isaakios Komnenos (1057-1059) kısa süre tahta kalabildiler. Bu dönemde Batı'da Peçeneklere ve Macarlara karşı başarılı savaşlar yapıldı.¹⁹⁴ İsaakios Komnenos İmparatorluğun kötü gidişatına çözüm olmak için ideal bir görüntü sergiledi fakat 1059 yılında öldü.¹⁹⁵

¹⁸⁶ Psellos, s. 27, 35, 44.

¹⁸⁷ Bulgar Çarı John Vladislav'ın ikinci oğlu.

¹⁸⁸ Zonaras, s. 67.

¹⁸⁹ Psellos, ss. 96-105.

¹⁹⁰ Skylitzes, s. 405.

¹⁹¹ Akıbeti hakkında bilgiye ulaşamadık. Sıradan bir asi olabilir.

¹⁹² Attaleiates, s. 35,43; Psellos, s. 141,154.

¹⁹³ Vasiliev, s. 389; Gregory, s. 283; Ostrogorsky, s. 312.

¹⁹⁴ Zonaras, s. 113.

¹⁹⁵ John Haldon, **Bizans Tarih Atlası**, (Çev. Ali Özdamar), Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s. 173; Norwich, s. 264.

5) Dukas Hanedanlığı Dönemi (1059 – 1081)

X. Konstantinos (1059-1067) başa geçtiğinde orduya gereken önemi vermedi ve Türk akınları tedrici olarak kuvvetlendi. Tuna'yı aşan Uzlar ve Peçeneklerin bir kısmı Bizans tarafından himaye edildi.¹⁹⁶ IV. Romanos (1068-1071) hükümdar olduğunda artık Anadolu'nun durumu çok kötüydü. Romanos, Türklerle iki yıl sürecek savaşlar silsilesini başlatarak seferberlik ilan etti.¹⁹⁷ 1071 yılında IV. Romanos, Adronikos Doukas'ın ihaneti sonucu Malazgirt Savaşı'nda Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Alparslan'a esir düştü. Bu yenilgi Bizans için sonun başlangıcı olarak kabul edilirken Türk tarihin açısından ise önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Zira 1071 sonrasında artık Bizans'ın Anadolu toprakları Türkler tarafından süratle fethedilecektir. Prusa bu tarihten itibaren başkent hinterlandı olan bir merkezi şehirden, kaybedilen topraklar vesilesiyle bir uç şehire dönüşme evresine girmiştir.

Sultan Alparslan, esir aldığı IV. Romanos'u güzel bir şekilde ağırlayarak geri gönderse de Constantinopolis'te bir darbe sonucu VII. Mikhail (1071-1078) başa geçti.¹⁹⁸ Bu dönem isyanlarla devam etti. Akabinde Botaneiates (1078-1081) hükümdar ilan edildi. Fakat onun da yaşı çok ilerlemişti ve o da Alexios Komnenos tarafından tahtan indirildi.¹⁹⁹ 1071 Malazgirt savaşı olarak tarihe geçen bu savaştan itibaren artık Anadolu hiçbir zaman tam anlamıyla Bizans'ın olmayacaktı. Bu tarihe kadar Bizans İmparatorluğu için Anadolu'da savunulması gereken bölge Doğu kısmıydı. Ama artık Bizans'ın, Batı Anadolu'daki önemli kentlerini düşmandan koruması gerekiyordu.. Nitekim Bizans bu tarihten sonra Anadolu'daki üstünlüğünü kaybettiği için Prusa kenti kroniklerde daha fazla yer bulacak ve İmparatorluğun siyasi kanadında kuşatılan, savulması gereken önemli bir şehir haline gelecekti.

¹⁹⁶ Attaleiates, ss. 87,95.

¹⁹⁷ Zonaras, s. 131.

¹⁹⁸ Psellos, ss. 268-275; Zonaras, ss. 135-141; Attaleiates, s. 164, 171.

¹⁹⁹ Bryennios, s. 25.

6) Komnenos Hanedanlığı Dönemi (1081 – 1185)

I. Aleksios Komnenos döneminde (1081-1118) Batı'da Normanlar, Doğu'da ise Türkler dış siyaseti oluşturmaktaydı. 1081 yılında Selçuklu hanedanına mensup Kutalmışoğlu Süleyman Şah Nikaia'yı ele geçirmiş ve üs olarak kullanıp, bütün Bithynia'yı tehdit etmişti.²⁰⁰ Aleksios, Türklerin sayısının çok olmadığını öğrenince gemilerle ordusunu parça parça Anadolu yakasına geçirdi ve onlarla başarılı bir şekilde savaştı. Normanların Batı'daki tehdidi Türklerle savaşın olabileceğince erken sonuçlanmasına sebep oldu. Böylelikle Süleyman Şah'ın barış teklifi kabul edildi.²⁰¹ Yapılan bu barış anlaşmasının öncesinde Türkler'in Bithynia'ya da akınlar düzenlediği bilinmektedir. Bu akınlarda Prusa'nın ne denli zarar gördüğü konusunda bir malumat bulunmamaktadır. Akınların Prusa'ya ulaşmamış olma ihtimali yüksektir. Bunun sebebi Türk ordusunun Constantinopolis'in karşı yakasına –Khalkedon- kadar gitmiş olmasıdır. Eğer Prusa'yı da almak isteseler güzergâhlarını değiştirip Batı'ya yönelmeleri gerekir. Ayrıca asker sayılarının azlığını da göz önünde bulundurursak bu durum gereksiz olabilir. Yine de küçük askeri grupların Prusa ve çevresine ulaşmış olabilmeleri de mümkündür. Bir görüş eklemek gerekir ki Mükremin H. Yınanç'a göre Süleyman Şah, Nikaia'yı aldıktan kısa bir süre sonra Prusa'yı da almıştı.²⁰² Halil İnalçık'ın görüşü de bu yöndedir.²⁰³ Bu görüşlerde kastedilen sur içinde yer alan Prusa kenti ise tarihsel olarak bu durum pek mümkün görünmemektedir. Tahminen burada kastedilen Prusa'nın çevresidir ki bu daha doğru bir tahmin gibi gözükmektedir. Çünkü Nikaia alındıktan sonra Türklerin çevreye akınlar yapması çok doğaldır. Bu dönemde birçok Anadolu şehrinin etrafı Türklerle çevrili ada görünümü taşıdığı bilinmektedir.²⁰⁴ Türklerle anlaşma yapıldıktan sonra gözünü Batı'ya çeviren Aleksios, önce Normanları sonra Çaka Bey ile anlaşıp Constantinopolis'i kuşatan Peçenekleri yendi. 1094'te de İmparatorluk topraklarına giren Kumanları dağıttı.²⁰⁵

²⁰⁰ Warren Treadgold, **Byzantium and Its Army 284-1081**, Stanford University Press, California, 1995, p. 219.

²⁰¹ Komnena, ss. 118-126.

²⁰² Mükremin Halil Yınanç, "Bursa" **İA**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, s. 810.

²⁰³ Yusuf Oğuzoğlu (Haz.), **Halil İnalçık'ın Bursa Araştırmaları**, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2012, s. 75.

²⁰⁴ Hasan Akyol, **Roma-Bizans Döneminde Ankara (Siyasi, Fiziki, İdari, Sosyo-Ekonomik ve Dini Yapı)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2014, s. 156.

²⁰⁵ Komnena, ss. 247-258.

İmparator, Batı'daki sorunu hallettiğinde Doğu'da Türkiye Selçuklularında taht kavgaları ortaya çıktı. Selçukların içinde bulunduğu karışıklıktan yararlanmayı düşünürken 1096 yılında Haçlılar, Constantinopolis'in surlarında görüldü. Aleksios bu güçlü Latin ordusuna karşı önlem almak yerine onları yönlendirmeyi tercih etti. Böylelikle 1097 yılında Nikaia haçlılar tarafından zapt edilerek Bizans'a teslim edildi.²⁰⁶ Ayrıca Texier'e göre bu saldırı Prusa'nın Türkler tarafından kısa süreliğine de olsa fethedilmesini sağlamış ancak Türkler bir yağma faaliyetinden sonra geri çekilmiştir.²⁰⁷ Eğer Haçlılar Constantinopolis'ten Nikaia'ya geliyorsa ve Türkler de Kuzeybatı yönüyle Nikaia'dan kaçıyorlarsa bu görüş doğru olabilir. Çünkü bu dönemde Bizans'ın Batı Anadolu'daki direnci kırılmıştır. Fakat Türkler güneye doğru inmişler bu görüş tamamen yanlış olacaktır. Türklerin her iki yönde de hareket etmiş olmaları ihtimal dâhilindedir.

Haçlılar, Nikaia'dan sonra Suriye bölgesine yola çıkıp Kudüs'ü ele geçirerek burada krallık kurdu. Ayrıca çevrede Haçlıların istila ettiği bazı bölgelerde birkaç Latin prensliği de kuruldu.²⁰⁸ Haçlıların bu başarısından sonra Avrupa'dan yeni haçlı grupları yola çıktı. Anadolu'daki Türkmen beylerinden Danişmend hükümdarı Emir Gazi ile Selçuklu Sultanı I. Kılıcarıslan yeni Haçlı gruplarını yok etti.²⁰⁹ Haçlılar kanadında olaylar pekiyi değilken Aleksios da imparatorluğunun sonlarına kadar Türklerle savaşmaya devam etti. 1112 yılında Prusa ve Nikaia'nın Türk akınlarından muzdarip bir şekilde zor durumda kalmış oldukları ve Türkler'in Batı Anadolu'daki gücünü yeniden hissettirmeye başlamış oldukları görülmektedir.²¹⁰

Aleksios öldüğünde yerine oğlu II. Ioannes Komnenos (1118-1143) geçti. İlk olarak Anadolu'ya başarılı seferler düzenledi.²¹¹ 1122/1123 yılında Peçeneklerle, 1128 yılında Macarlarla savaştı. Batı'daki sorunlar çözümlenince Anadolu'ya yeniden sefer düzenlendiyse de Orta Anadolu'daki Selçuklular ile Kuzey Anadolu'daki Danişmendliler güçlü bir konumdaydı. Yine de İmparator, Danişmendlilerin elinden Kastamonu'yu aldı. Bu seferden başka bir başarı elde edilmedi.²¹² Antiokheia

²⁰⁶ Fulcherius Carnotensis, s. 67; Aydın Usta, **Haçlı Seferlerinde Kuşatma**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 64-77.

²⁰⁷ Texier, s. 197.

²⁰⁸ Willermus, s. 370.

²⁰⁹ Willermus, s.68.

²¹⁰ Komnena, s. 458; Warren Treadgold, **A History Of The Byzantine State and Society**, Stanford University Press, California, 1997, p. 627.

²¹¹ Ioannes Kinnamos, ss. 6-7.

²¹² Khoniates, **Historia(Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)**, ss. 9-12.

(Antakya) bölgesinde düzeni sağlamak adına Haçlı birlikleriyle ortak hareket edildi fakat şehirde çıkan isyan sonucunda İmparator, Constantinopolis'e geri döndü.²¹³ II. Ioannes 1142 yılında Doğu'ya ve Türklere karşı son seferine çıktı. Bu seferden de ciddi bir başarı elde edemedi ve av sırasında kaza geçirip öldü.²¹⁴ Oğlu I. Manuel Komnenos (1143-1180) iyi bir lider, cesur bir savaşçıydı. 1144 yılında Suriye'ye 1146 yılında Anadolu'daki Selçuklular üzerine seferler yaptı ve başarılı oldu.²¹⁵ Bu sırada Batı'da yeni bir Haçlı ordusu toplanmaktaydı. 1147 tarihinde Constantinopolis'te olan Haçlılar Anadolu'dan geçerken Türkler tarafından bozguna uğratıldı. Haçlı ordusu bu mağlubiyet neticesinde Nikaia'ya dönmek zorunda kaldı. Geriye kalan Haçlılar merkezden gemilerle Doğu'ya ulaştırıldı fakat orada da yenilince II. Haçlı seferi başarısızlıkla sonuçlandı.²¹⁶

1175 yılında Bithynia şehirlerinden kuvvet toplayarak Dorylaion'a (Eskişehir) doğru yola çıktı.²¹⁷ Hedefinde bölgedeki halkı Türklere karşı desteklemek vardı. Buraya birçok malzeme yığı ve kaleyi de güçlendirdi. 1176 yılında Bizans İmparatorluğu Türkiye Selçuklularına karşı bir sefere düzenledi. Myriocephalon'da (Miryakefalon) iki ordu karşı karşıya geldi. II. Kılıçarslan komutasındaki Selçuklu Türkleri Bizans ordusunun neredeyse tamamını yok etti. Böylece Bizans İmparatorluğu Malazgirt savaşından sonra tarihinin en büyük yenilgisini aldı. Bunun sonucunda Anadolu'nun Türk toprağı olduğu kesinleşti.²¹⁸ Ioannes ve Manuel Komnenos devirlerinde Prusa Orta Anadolu'ya yapılacak seferler için üs olarak kullanılmıştır. Haçlıların Constantinopolis ile Nikaia arasındaki yolları kullandığını ancak bu Haçlı ordusunun düzenli birlikler olmayıp yağmacı bir yapıda olduklarını düşünürsek Prusa taraflarına gitmiş olabilecekleri düşünülebilir. Ancak şu an itibariyle bu görüş bir varsayımdan öteye gitmemektedir. Ayrıca Dorylaion'a desteğe giden Bithynia kuvvetleri arasında özellikle belirtilmese de Prusa kentinin askerlerinin de olma ihtimali yüksektir.

I. Manuel Komnenos'dan sonra II. Aleksios (1180-1183) başa geçiyse de kendi döneminde en güçlü imparatorluk adayı I. Andronikos olarak görülüyordu. Andronikos 1182'de kendini ortak imparator ilan etti. Fakat Prusalılar Nikaia'da

²¹³ Gregory, s. 303.

²¹⁴ Ostrogorsky, s. 351.

²¹⁵ Khoniates, **Historia(Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)**, ss. 34-35.

²¹⁶ Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri**, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997,ss. 101-115.

²¹⁷ Ioannes Kinnanos, s. 211.

²¹⁸ Ioannes Kinnanos, s. 215.

bulunan Theodoros Kantakuzenos ile II. İsaakios'u destekliyorlardı.²¹⁹ Prusa'nın İmparatorluk merkezindeki gelişmelere müdahil olduğu görülmektedir. Bu durum şehrin Bizans yönetimi açısından önemini, aynı zamanda Prusa'da genel siyasete yön vermeyi düşünen güçlü kişilerin bulunduğunu göstermektedir.

Andronikos'un (1183-1185) hâkimiyet devri otoriteyi güçlendirmek adına ciddi kısımların yapıldığı bir dönem oldu. Onun ilk önceliği kendisini tanımayan Nikaia'yı ele geçirmektir. Şehrin surları kuvvetliydi ve halk Andronikos'un imparatorluğunu tanıımıyordu. Kantakuzenos ve II. İsaakios halen Nikaia'daydı. Şehri savunmak için Prusalılar, Iopadion (Uluabat) ve Selçuklu Türkleriyle anlaştılar. İmparator şehri kuşattıysa da bir süre alamadı. Kantakuzenos'un sur dışına çıkıp Andronikos'u öldürmeye çalışırken yakalanıp kafasının kesilmesiyle Nikaia şehrinin savunma gücü azaldı ve teslim olmak zorunda kaldı.²²⁰ Ardından Andronikos Prusa'ya yöneldi. Prusa'da Theodoros Angelos hâkimiyet kurmuştu.²²¹ Ordu şehrin güney kısmına yerleşti. Çünkü Prusa'yı almanın en kolay yer burasıydı. Diğer yerlerin ise dik yamaçları vardı ve savunmaya elverişliydi. Prusa halkı Andronikos'tan nefret ediyordu. Bu yüzden bu kuşatmaya karşı direndiler ve iki taraftan da birçok kayıp verildi. Şehrin surları çok sağlam olmasına rağmen bir süre sonra çöktü. Prusa halkı başlarına gelecek felaketi biliyordu. Şehirde kargaşa başlamış herkes bir yerlere kaçıyordu. Önceden yapılan bir anlaşma yoktu. Bu yüzden Andronikos burada büyük bir kıyım yaptı. Halkın bazıları kaçarak kendini kurtardı. Şehirdeki besi hayvanları dahi kesildi.²²² Bu olay İmparatorluğu o kadar derinden etkilemiştir ki Selanik Metropolit Eustathios dahi konuyu ele alıp Andronikos'a karşı olumsuz düşüncelerini ve Prusa ile Nikaia halkına üzüntülerini dile getirmiştir.²²³ Prusa'daki kıyımı eserinde anlatan Khoniates, yapılan vahşetten şu şekilde bahsetmiştir;

“Andronikos şehre girdi ve birliklerini de içeri soktu. Fakat Bursalılara, geçmişteki ve gelecekteki tebaası olarak – zira bir ara isyan etmişlerdi – müşfik bir imparator gibi davranmadı. Bir kurtarıcı gibi değildi; ağılsız, çobansız koyun sürülerine saldıran aç bir arslan gibi birinin boynunu kırdı, ötekini iç organlarını

²¹⁹ Khoniates, **1180-1195...**, s. 52.

²²⁰ Khoniates, **1180-1195...**, ss. 69-71.

²²¹ Yusuf Ayönü, “Bizans İmparatoru I. Andronikos Komnenos'un Hayatı ve Devlet Teşkilatını Yeniden Düzenlemeye Yönelik Reformları”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: XXIX, sayı: 1, 2014, s. 119

²²² Khoniates, **1180-1195...**, ss. 71-73.

²²³ Eustathios, ss. 55-57.

yedi, bir üçüncüsüne daha da beter şeyler yaptı; geriye kalanları da ya dağlara, ya uçurumlara sürdü. Bursalılar ile daha önce resmi anlaşma yapılmadığından, gönüllü bir teslim olma da konulmadığından, şehir zorla alındığından halkın büyük çoğunluğunu mahvetti; vahşi hırsını çeşitli ve değişik cezalarla uyguladı. Sakalı henüz çıkmış bir delikanlı olan Theodoros Angelos'un gözlerini oydu ve onu bir eşeğe bindirip Roma sınırının son bulduğu yere kadar götürmelerini ve eşek onu nereye götürürse o tarafa gitsin diye, orada hayvanı serbest bırakmalarını emretti...”

“... Andronikos sonra Leon Synesios'u, Manuel Lakhanas'ı ve kırk kişiden fazla insanı Bursa yollarındaki ağaçlara astırdı. Daha pek çok kişiyi cezalandırdı; bazılarının ellerini kestirdi, parmaklarını üzüm kütüğünün dalları imiş gibi koparttırdı, bazılarının da bacalarını kestirdi. Bazılarını da hem elinden hem gözünden mahrum etti. Bir kısmının da sol gözünü çıkarıp sağ bacağını kestirdi...”

“Prusa asmaları aşağı sarktı, ama üzümler değil, üzerine asılan cesetler yüzünden. Oradan indirilip gömülmeleri de yasaklandı. Çünkü güneşte kurumalarını istiyordu. Böylece rüzgâr estiğinde, tıpkı meyva bahçelerinde kuşları korkutan korkuluklar gibi, sağı-solu sallayacaklardı.”²²⁴

Yukarıda anlatılanlardan yola çıkarak Prusa, tarihinin bilinen en kanlı gününü geçirmiştir. Yüzyıllardır tahkimatıyla dış güçlerin kuşatmaya dahi teşebbüs etmediği bu müstahkem kale kendi imparatoru tarafından ele geçirilmiş ve yapılan vahşilik tarihi kaynaklara açık bir şekilde yansımıştır.

Prusa katliamından sonra Constantinopolis'e dönen Andronikos merkezdeki otoriteyi kısmen sağlamıştı ki kendi sonu da vahşice oldu. Bir isyan patlak verdi ve İmparator yakalanarak kendi halefi olan II. İsaakios'un (1185-1195) huzuruna getirildi. İşkence yapıldı ve halka teslim edilerek linç edilip öldürüldü. Böylelikle Komnenos hanedanlığı sona ermiş oldu.²²⁵

²²⁴ Khoniates, **1180-1195...**, ss. 73-74; John Julius Norwich, **BİZANS Gerileme ve Çöküş Dönemi (1082-1453)**, (Çev. Selen Hırçın Riegel), Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2012, s. 142;

²²⁵ Umar, **Türkiye Halkının Ortaçağ...**, s. 117.

7) Angelos Hanedanlığı Dönemi (1185 – 1204)

II. İsaakios ve ondan sonra imparator olan III. Aleksios (1195-1203) dönemlerinde artık Bizans İmparatorluğu sonunun yaklaştığını hissediyordu. İçte geniş toprak sahibi olan bağımsız beyler ortaya çıkıyor, dış tehdit olarak II. Bulgar Krallığı kuruluyor, Sırp sınırlarını genişletiyor ve 1189'da III. Haçlı seferinde Batı dünyası birleşip Constantinopolis'e saldırmayı düşünüyordu.²²⁶ II. İsaakios'un Almanlarla savaşın eşiğine gelmesine rağmen onların büyüklüğünü kabul etmesiyle beraber Haçlılar'ın güzergâhı belirlendi ve Constantinopolis'ten değil Çanakkale'den Anadolu'ya geçtiler. Böylelikle Bizans İmparatorluğu yakınındaki en büyük tehlikeyi iyi bir anlaşma ile bertaraf etmiş oldu.²²⁷ Haçlıların bu seferden başarısız sonuç almasıyla Bizans Trakya topraklarında daha rahat hareket edebilecek konuma geldiyse de IV. Haçlı seferi Bizans tarihini tamamen değiştirecekti. Bu dönemde Prusa hakkında iki bilgi mevcuttur. İlki 1199 yılında İmparator'un Türklere karşı sefere çıkmak için yaklaşık bir ay kadar bir süre Nikaia ve Prusa'da bulunmasıdır. İkincisi ise Kasım 1200'de İmparatorun Doğu'dan Constantinopolis'e dönerken Pyhtia'ya uğradığıdır. Kendisi buradaki şifalı sulara yıkanıp su içmiştir.²²⁸ Anlaşılacağı üzere Prusa artık Bizans İmparatorluğu için Anadolu'daki en önemli iki şehirden biri haline gelmiştir.

C) IV. HAÇLI SEFERİNDEN TÜRK HÂKİMİYETİNE PRUSA (XIII-XIV. YÜZYIL)

1) İznik Rum İmparatorluğu Dönemi (1204 – 1261)

Papa III. Innocentus'un IV. haçlı seferi için 1198 yılında yaptığı çağrı Bizans İmparatorluğu'nun seyrini değiştirecekti.²²⁹ IV. Haçlı seferi ilk olarak Mısır üzerine gidilmesi konusunda planlanmıştı. Bizans ile Venedik arasında dostane olmayan

²²⁶ Diehl, ss. 123-124.

²²⁷ Ostrogorsky, s. 376.

²²⁸ Khoniates, **1195-1206...**, s. 57,95.

²²⁹ Robert de Clary, s. 1. (Kaynakça)

ilişkiler Doç Enrico Dandolo'nun Haçlı ordusunu Constantinopolis'e yönlendirmesiyle sonuçlandı. İlk üç Haçlı seferinde manevi duygular ağır basarken IV. Haçlı seferinde daha çok ticari menfaatler ön plana çıktı. 12 Nisan 1204'te Haçlılar ve Venedikliler Constantinopolis'i tarumar etti.²³⁰ Şehir üç gün boyunca yağmalandıktan sonra Flandre Kontu Baudouin 16 Nisan'da İmparator ilan edildi.²³¹ Daha sonra Anadolu'ya geçen Latinler, Prusa gibi savunma gücü yüksek şehirlere yöneldi. Levtchenko'ya göre Prusa, Boduen'in kardeşi Henri ve Blois Kontu Louis tarafından Kasım 1204'te işgal edilmişti.²³² Norwich'e göre bu tarih 6 Aralık 1204'tü.²³³ Dönemin en önemli kaynaklarından biri olan Khoniates'in Historia'sında durum yukarıda anlatıldığından çok farklıdır. Ona göre, Latinler, Lopadion'u ele geçirdikten sonra Prusa'ya yöneldi. Korunaklı bölge olmasının yanında yiyecek depolarının da iyi durumda olması Prusa halkının savunmasını kolaylaştırdı. Şehri teslim etmek gibi bir düşünceleri olmayan Prusalılar, Haçlılara saldırı yapıp bazı askerlerini öldürmeyi başardı. Latinler şehri alamadan geriye çekilirken şehirden çıkan bir grup asker Latinler'in peşinden harekete geçti. Düşmanın kullanacağı yolları iyi bilen Prusalılar kör noktalara mevzilenip Latinlere büyük hasar verdi.²³⁴ Bu esnada Balkanlarda Bulgar tehdidi baş gösterdi. Latin ordusu Anadolu'dan geriye çekilmek zorunda kaldı ve Prusa böylelikle kurtulmuş oldu.²³⁵

III. Aleksios'un damadı Theodoros Laskaris eşi ve üç kızı ile beraber Constantinopolis'ten kaçıp Nikaia'ya geldi. Despot unvanı almış olsa da Nikaia onu imparator olarak tanımadı. Prusa ve çevresindeki bölgelere gelerek kendine destek istedi. Elinde sadece Prusa kalan Laskaris'in Balkanlardaki Bulgar istilası işini kolaylaştıran nokta oldu.²³⁶ İkonion (Konya) Selçuklu Sultanı olan Gıyaseddin Keyhüsrev ile anlaşma imzalayarak kendi tebaasının güvenini kazanınca Nikaia'da 1206 yılında önce Despot olarak onaylandı. Akabinde İmparator ilan edildi.²³⁷ Constantinopolis'teki gibi bir yapı kuran İmparator Nikaia'da Rum İmparatorluğunu

²³⁰ Akropolites, s. 21; Yusuf Ayönü, "Dördüncü Haçlı Seferi'nin Batı Anadolu'nun Türkleşme Sürecine Etkisi", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: XXIV, Sayı: 1, 2009, s. 6.

²³¹ Villehardouin ve Valenciennes, s. 77.

²³² Levtchenko, s. 326.

²³³ Norwich, **Bizans Gerileme...**, s. 176.

²³⁴ Khoniates, **(1195-1206)...**, ss. 183-184.

²³⁵ Villehardouin ve Valenciennes, s. 154; Şahin Kılıç, **13. Yüzyıl'da Bizans'ı Etkileyen Ekonomik, Siyasal ve Kültürel İlişkiler (1204-1261)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2003, s. 19.

²³⁶ Khoniates, **(1195-1206)...**, s. 213.

²³⁷ Akropolites, s. 24.

yaşatmaya devam etti. Elinde kalan az sayıda şehire birçok harcama yaptı. Bazı binaları onarıırken bazı şehirlere ise en güzel binaları inşa etti.²³⁸ 1211 yılında Latinler ile ittifak yapan Türkiye Selçuklularına karşı başarılı bir savaş yaptı. Doğu sınırını güvence altına alınca Latin İmparatoru Henri'nin üzerine yürüyen İmparator bu savaşta yenildi. Bizans ve Latinler arasında bir barış anlaşması imzalandı. Anadolu topraklarında Adramyttion (Edremit) sınır olarak belirlenmiş olup Doğusu Bizans'a, Batı ise Latinlere bırakıldı.²³⁹ Böylelikle Prusa Nikaia'ya bağlı olarak kaldı. Texier, İmparator'un Prusa halkını Müslümanlara karşı savunmada isteksiz tutumlarından dolayı cezalandırdığını belirtmektedir. Ek olarak Latinler'in Nikaia İmparatorluğunu tanıyana kadar Prusa halkını baskı altında tuttuğu da bilinmektedir.²⁴⁰ Fakat burada Müslümanlardan değil Latinlerden savunuyor olması daha olasıdır. Çünkü o dönemde Müslümanların Nikaia'yı aşip Prusa yöresine ulaşması mümkün görünmemektedir.

Bir süre sonra Nikaia'daki Theodoros Laskaris yerine III. İoannes Vatatzes (1222-1254) geçti. 1225 yılında Latinlere karşı önemli bir galibiyet aldı. Anadolu'daki Latin topraklarını Constantinopolis'in karşı yakası ve Nicomedia hariç olacak şekilde ele geçirdi.²⁴¹ Nikaia İmparatorluğu konum itibarıyla en güvenli bölgede bulunuyordu. Doğusunda bulunan Selçuklu Devleti eski gücünü kaybetmiş, Latinler mağlup edilmişti. Sadece Batı'da Epir bölgesinde Constantinopolis'ten kaçan Rumların kurduğu Epir Rum İmparatorluğu güçlü konumdaydı. Lakin 1230'da Bulgarlar tarafından ordusu imha edilircesine aldığı mağlubiyet sonunda Nikaia'daki Rumlar en güçlü siyasi oluşum olarak kaldı.²⁴² Çünkü Moğol tehdidi Doğu'dan Anadolu ve Kuzey Karadeniz kollarıyla Batı'ya ilerliyordu. Bu durumda Nikaia'daki Rumlar Selçuklularla anlaşma yaptı. Vatatzes'in öümüyle beraber yerine II. Theodoros Laskaris (1254-1258) tahta geçti. Kısa süreli iktidarında dış siyasette önemli bir gelişme olmamıştır. İç politikada özellikle Vatatzes döneminden gelen sosyal ve kültürel yenilikler geliştirilmiştir.²⁴³ İmparator, aniden ölünce VIII. Mikhail Paleologos (1259-1282) başa geçti. 1259 yılında Epir Rumları, Türkiye Selçukluları

²³⁸ Grigoras, s. 53.

²³⁹ Akropolites, ss. 38-39.

²⁴⁰ Texier, s. 198.

²⁴¹ Levtchenko, s. 329.

²⁴² Gregory, s. 336.

²⁴³ Ostrogorsky, ss. 411-412.

ve Kumanlardan oluşan üçlü ittifak karşısında İmparator Mikhail, Pelagonia bölgesinde başarılı bir savaş yaptı ve üçlü ittifakı yendi.²⁴⁴

2) Constantinopolis'in alınması ve Palaiologos Hanedanlığı Dönemi (1261 – 1326)

Trakya'da yapılan savaşlar sırasında Constantinopolis'in savunmasının ne denli zayıf olduğunun farkına varan İmparator 15 Temmuz 1261 tarihinde şehre girdi. Fakat şehir Rumların terk ettiği halinden çok farklı, adeta bir harabe halindeydi.²⁴⁵ Eski başkentine ulaşan Bizanslıların en büyük gayesi güçlerini de eskiden olduğu seviyelere çıkartmaktı. Doğu'nun genel tablosu Kuzey'de Altın Ordu, Orta Asya'dan dört bir yana dağılan Moğollar ve Mısır'da ise Memlüklerden oluşuyordu. Anadolu'daki Selçuklu devleti ise tampon bölge oluşturuyor ve tabir yerindeyse Bizans'ı Moğollardan koruyordu. Selçuklu Sultanı II. Keykavus önceden VIII. Mikhail'in yaptığı gibi bu sefer de kendisi Bizans'a sığındı. Sultan, Moğollar karşısında ondan yardım istiyordu. Fakat imparator Batı'daki durumu göz ardı edip ordusunun bir kısmını Doğu'ya gönderemezdi. Bir süre Sultanı ve yanındakileri Constantinopolis'te tutan imparator daha sonra onu Enez kalesine kapattırdı. Bu değişen fikriyatın sebebi Sultan'ın Bizans İmparatorluğu'nun başına geçmek için diğer devletlerle işbirliği içinde olmasıydı.²⁴⁶ Mısır'daki Memlük Devleti Hükümdarı Baybars'ın İslamiyeti yeni kabul eden Altın Orda Han'ı Berke ile ittifak kurması Bizans İmparatorunu tedirgin etmişti. Bu değişen siyasi olaylar neticesinde kendini yalnız hisseden VIII. Mikhail'de Moğol İlhanlı hükümdarı Hülâgû ile yakınlaşmayı tercih etmiş, bunun neticesinde de Sultan II. İzzeddin Keykavus'u hapsedtirmişti.²⁴⁷

VIII. Mikhail'in Batı'daki hamleleri Venedik-Ceneviz savaşında taraflarla ayrı ayrı anlaşmalar yapmak oldu. Epir Rumlarıyla ve Macarlarla savaşıp Batı Karadeniz limanlarından bazılarını ele geçirdi. Ama genel olarak savunma yapmayı tercih eden

²⁴⁴ Donald M. Nicol, **Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453**, (Çev. Bilge Umar), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016, s. 42.

²⁴⁵ Akropolites, s. 168.

²⁴⁶ Yusuf Ayönü, **Selçuklu-Bizans Münasebetleri (1116-1308)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007, ss. 190-192.

²⁴⁷ Mustafa Uyar, "Moğol İstilas Döneminde Selçuklular", **Selçuklu Tarihi El Kitabı**, (Ed. Refik Turan), Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 424

VIII. Mikhail, Bizans İmparatorluğunu savaşlardan ziyade siyasetle ayakta tutmuştu.²⁴⁸

II. Andronikos (1282-1328) başa geçtiğinde birçok sorun ile karşı karşıya kalmıştı. Batı dünyasında Sırlar ve Latinler, Bizans İmparatorluğu'nu baskı altında tutuyorlardı. İmparator özellikle donanmayı tasfiye edip masrafları kısma yoluna gidince Venediklere karşı başarılı olamayıp bazı ticari ayrıcalıklar vermek zorunda kaldı.²⁴⁹ Doğu'da ise tarih sahnesine çıkan Osman Gazi siyasi faaliyetleri arttırmış Bizans ile sınır komşusu olmuştu. Donanmayı tasfiye ettiğinde kara ordusunu da küçültmüş olan Andronikos, Osmanlı ve diğer Türklere karşı Alan-Katalan kuvvetlerinden yardım istemek zorunda kaldı. Bu kuvvetler Kuzeybatı Anadolu'da etkili savaşlar verip Bizans köylerine dahi girmekten geri durmamışlardı.²⁵⁰

3) Bizans-Osmanlı Münasebetleri ve Bizans Dönemi Prusa Tarihinin Sonu

Osman Gazi ve Türk erleri bir süredir Bizans sınırına akınlar yapıyordu. 1302 yılında Venedikliler Haliç'te büyük bir yıkım yaptılar. Bu durum Constantinopolis hakkında büyük bir korkuya sebebiyet verdi.²⁵¹ Yine aynı yıl Bizans ile Osmanlı arasında yapılan Bapheus ve 1303 yılında gerçekleşen Dinboz savaşları ile Osmanlı Devleti, Bizans'a üstünlüğünü kabul ettirdi. Bithynia halkı Osmanlılardan kaçıp daha korunaklı şehirler olan Lopadion, Prusa, Nikaia ve Nicomedeia'ya sığındı. Osman Gazi'nin bu kaleleri alabilecek bir güce en azından o an itibariyle sahip olmadığı bilinmekteydi. Dinboz savaşından sonra Osmanlı ordusu Prusa'yı kuşattı fakat alamadı. Bunun üzerine çevresinde kuşatma yaparken üs olarak kullanacağı yapılar inşa ettirdi. Prusa'nın tepe bölgesinde olan kuleye Balabancık'ı, Pythia bölgesindekine Aktimur'u yerleştirdi.²⁵² (Bkz. Ek-2) Bu dönemde Bizans'ta iç karışıklıklar baş gösterdi. 1320 yılında ihtiyar Andronikos'un oğlu IX. Mikhail ölünce, İhtiyar Andronikos ile genç Andronikos arasında taht kavgası ortaya çıktı.²⁵³ Bu esnada

²⁴⁸ Vasiliev, ss. 661-670.

²⁴⁹ Grigoras, s. 301; Gregory, s. 351.

²⁵⁰ Grigoras, s. 393; Yusuf Ayönü, "Osmanlılardan Önce Rumeli'de Türkler (1305-1313), **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: XXI, Sayı: 2, 2006, s. 20.

²⁵¹ Grigoras, ss. 403-405.

²⁵² Halil İnalçık, "Osman Gazi'nin İzinde", **NTV Tarih**, Şubat 2010, s. 55.

²⁵³ Ostrogorsky, s. 460.

Osmanlılar Bithynia'daki en önemli iki şehir olan Prusa ve Nikaia'yı fethetmek için harekete geçmeye hazırlardı. Öncelikleri Prusa idi. Osman Gazi ilk olarak oğlu Orhan Gazi'yi Adranos'u (Orhaneli) almakla görevlendirdi. Bu kaleyi aldıktan sonra Prusa kalesinin güney kısmında yer alan Pınarbaşı suyu mevkiine ordusunu yerleştirdi. Şehre dıştan gelecek herhangi bir yardımı kesen Osmanlılar elçi olarak Mihal'ı gönderdi. Prusa Tekfur halkının açlığa daha fazla dayanamayacağını düşünüp bazı şartlar öne sürerek anlaşmak istedi. İlk isteği kendi ve yanındaki adamların can güvenliğiyle şehri terk etmesiydi. Bunun için 30 bin Filöri ödemeye de razı geldi. Anlaşma Osmanlı güçleri tarafından kabul edildi. Osmanlılar şehre girdiğinde Hisar'da birçok ölü vardı. Kent viran haldeydi.²⁵⁴

Tekfur'un veziri Saroz Osmanlılarla beraber kaldı. Orhan Gazi ile görüşerek fethin sebeplerini anlattı. İlk nedeni Osmanlı'nın günden güne büyümesi, Bizans'ın her geçen gün daha da kötüye gitmesiydi. Ayrıca komşu Bizans köylerini ele geçiren Osmanlıların adaletli tutumu oradakileri hoşnut etmiş ve bu söylenceler Prusa kentine kadar ulaşmıştı. Tekfurun malları yığılması fakat kuşatmadan dolayı satacak yer bulamayıp halkın zor durumda kalması da bir başka nedendi. Ek olarak "*hükümdar aciz olunca memleket harap olurmuş*" diyerek iki kişiyi belirtmiş olmalı ki bunlar II. Andronikos ve Prusa tekfuru olmalıdır.²⁵⁵ Bahsi geçen tekfurun ismi Oruç Bey'e göre Barsuk²⁵⁶, Anonim Osmanlı Kroniğine göre Bersak²⁵⁷, İbn-i Kemal'a göre Bursuk²⁵⁸ Neşri'ye göre ise Beres'di.²⁵⁹

Prusa'nın alınışı Osmanlı kroniklerinde net bir tarihe dayanmamaktadır. Çünkü Osmanlı tarih yazıcılığı, devletin kuruluşundan bir yüzyılı aşkın süre sonra başlamıştır. XV. yüzyıl tarihçilerinden Kemal'e göre Prusa'nın fethi 716 (1316/1317) tarihinde gerçekleşmiştir.²⁶⁰ Neşri'ye göre ise 722 (1322/1323) tarihinde şehir alınmıştır.²⁶¹ Diğer birçok Osmanlı kaynağına ve araştırmalara göre 726 (1326) tarihinde vuku bulmuştur.²⁶² 1326 yılı genel olarak kabul edilen tarih olsa da bu konuda hakkında Hakan Yılmaz, Kâsım el-Bağdâdî'yi kaynak göstererek fethin 722 (1322) yılında

²⁵⁴ Aşıkpaşazade, s. 40

²⁵⁵ Aşıkpaşazade, s. 41; Neşri, s. 115.

²⁵⁶ Oruç Bey, s. 30.

²⁵⁷ **Anonim Osmanlı Kroniği 1299-1512**, s. 17.

²⁵⁸ Şemsüddin Ahmed İbn-i Kemal, s. 156.

²⁵⁹ Neşri, s. 67.

²⁶⁰ Kemal, s. 50.

²⁶¹ Neşri, s. 135.

²⁶² **Anonim Osmanlı Kroniği 1299-1512**, s. 17; Oruç Bey, s. 30; Aşıkpaşazade, s. 41; Ostrogorsky, s. 463; Nicol, s. 196.

gerçekleştirdiğini iddaa etmektedir. Bağdâdî, Prusa'yı 1324 yılında ziyaret etmiş olup şehrin bu tarihten iki yıl önce fethedildiğini belirtmektedir.²⁶³ Birçok kaynağın bu fetih hakkında tarih belirtmesine rağmen bizzat Prusa'da bulunan ve fethin çağdaşı olma özelliğini taşıyan Bağdâdî, Yılmaz'ı haklı çıkarabilecek şekilde güçlü bir dayanaaktır.

²⁶³ Hakan Yılmaz, “Bursa'nın Fethine Yönelik Yeni Yaklaşımlar ve Bursa'nın Gerçek Fetih Tarihi”, **Şehir ve Toplum**, Sayı: 2, İstanbul, 2015, s.64-65.

II. BÖLÜM

ŞEHRİN İDARİ VE SOSYO-EKONOMİK YAPISI

A) İDARİ YAPI

1) Herakleios Reformlarına Kadar Prusa'da İdari Yapı

Bizans dönemi Prusa şehrinin idari yapısını iki koldan ele almak gerekir. İlki Bizans İmparatorluğunun kent statüsündeki bir yerleşim yeri olarak Prusa, diğeri ise bu kentin içindeki idari yapılanmadır. Fakat bu alanda çalışmalar o kadar azdır ki İmparatorluğun kendi idari yapısı dahi tam anlamıyla çözülebilmüş değildir. Roma döneminde I.-II. yüzyıllarda Prusa'nın kent statüsünde olduğundan genç Plinius'a dayanarak bahsetmiştik.

Tabula Peutingeriana, tahmini olarak M.S. I-III. yüzyıllar arası yazıldığı düşünülen ve IV-V. yüzyıllarda genişletilerek elimize ulaştığı tahmin edilen şehirleri, mesafeleri ve yolları öğrenebildiğimiz bir geç Roma dönemi haritasıdır. Haritanın en büyük şehirleri olan Antiocheia (Antakya), Roma ve Constantinopolis tahta oturan bir kralla resmedilmiştir. Ardından gelen Nikaia ve Nicomedeia gibi şehirler ise çevresinde birkaç kule ile resmedilmiştir. Son olarak sadece iki kule olarak resmedilen Lamalco (?), Urudias (?), Pergamo (Bergama), Philadelfia (Alaşehir) gibi şehirler vardır.²⁶⁴ Bu haritada Prusa ad Olympum kaydedilmiş olmasına rağmen Prusa şehir statüsünde karşımıza çıkmamaktadır. Bu denli geniş bir haritada herhangi bir şehrin unutulmuş olması çok akla yatkın değildir. Sıralamaya göre en alt seviyede yer alan iki kule ile resmedilen Pergamo ve Philadelfia gibi şehirlerin Prusa ile eşit olduğu düşünülebilir. (Bkz. Ek-17)

Diocletianus ve I. Constantinus dönemlerinde idari yapıda eyaletler, *Diocesis* adında *Vicarius* tarafından yönetilen yeni idari birime dâhil edildi. Diocesisler ise Praefectura'ya bağlıydı. Doğu Praefectura'sı Aegyptus, Oriens, Pontus, Asiana ve Thracia Diocesislerinden oluşmaktaydı.²⁶⁵ Bu durum sonunda şehirler, eyaletlere;

²⁶⁴ *Tabula Peutingeriana*, Ed. Conradi Milleri, Bibliotheca Augustana ca. 250, 1887/88.

²⁶⁵ Ostrogorsky, s. 32.

eyaletler, Diocesis'e bağlanmış oldu. Şehirlerin yönetiminde ise *Curiae* adındaki şehir meclisleri söz sahibiydi.²⁶⁶ IV. yüzyılda Bithynia eyaleti, Pontus Diokesisliğine bağlı bir Eparkhia²⁶⁷ idi.²⁶⁸ Bu bilgiler ışığında IV. yüzyılda Prusa, Doğu Praefecturasına bağlı olan Pontus eyaletinin bir yerleşim yeridir. Nitekim bu dönem Prusa'nın kent/şehir statüsünde olduğunun en muallak zamanıdır. Bu konudaki dayanağımız ise Nicomedeia'nın ve ardından Constantinopolis'in başkent yapılması ile Nikaia'daki 325 yılındaki Konsildir. Bizans için Bithynia'da bu denli önemli hadiseler olurken Prusa'nın kent olması akla daha yatkındır. Ayrıca Stephanos Byzantinos'a göre Prusa 350 yılından itibaren küçük bir kent olarak Bithynia'da varlığını sürdürmüştür.²⁶⁹ Bu düşünceler doğrultusunda Prusa, *Curiae* adındaki meclis tarafından yönetilen küçük bir şehirdir. Ayrıca bu konu hususunda en önemli dayanağımız Corsten tarafından IV.-VI. yüzyıla tarihlenen kitabedir. Prusa'da bir meclis seçiminde aday gösterildiğini düşündüğümüz Faustinus adlı bir kişi vardır. Nerede bulunduğu bilinmeyen ve şu an Bursa Arkeoloji müzesinde sergilenen kitabede “*Tüm şehir, iyilikleri nedeniyle, çok meşhur ve ileri gelen Faustinus'u aday göstermiştir.*” ibaresi yer almaktadır.²⁷⁰ (Bkz. Ek-18)

Theodosios'un kanunlarında göre V. yüzyılda Pontus çevresindeki çiftliklerde daha çok Constantinopolis yasaları geçerliydi. Bir nevi bu yasalara bağlıydılar. Pontus idari biriminin içinde yer alan Prusa'nın geniş bir çiftlik alanı olduğunu bildiğimiz için merkezin yasaları Prusa için de net bir şekilde geçerliydi.²⁷¹ VI. yüzyılda Prusa bölgesinin Constantinopolis'teki aristokratlar için yatırım merkezi olduğunu belirtmiştik. Theodosios'un yasa derlemesinde bu konunun ele alınması Aristokratlar için güvence olup Prusa'ya yönelimi yavaş yavaş artmıştır. Bunun sonucunda ise VI. yüzyılda bölge bir yatırım merkezine dönüşmüştür. Prusa'nın bu avantaja sahip olmasının en önemli nedeni, başkente yakın olması ve bir iç şehir olmasından mütevellit elde ettiği güvenlik statüsüdür.

VI. yüzyılda Anadolu şehirlerini listeleyen Hieroclis, *Synecdamus* adlı eserinde Prusa şehrini “*Πρόσσα*” şekliyle “*Pontikes*” eyaleti içerisinde dokuzuncu sırada

²⁶⁶ Gregory, ss. 56-57.

²⁶⁷ Vilayet ya da piskoposluk merkezi.

²⁶⁸ Doğer ve Armağan, s. 17.

²⁶⁹ Stephani Byzantii, s. 101; Yusuf Oğuzoğlu (Haz.), **8500 Yıllık Uygarlığın İzinde Bursa Tarihi**, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa, 2013, s. 46.

²⁷⁰ Thomas Corsten, **Die Inschriften von Prusa ad Olympium**, Teil: II, Bonn, 1993, s. 181.

²⁷¹Theodosius II, **The Theodosian Code**, (By Clyde Pharr), Princeton University Press, New Jersey, 1952, s.491.

kaydetmiştir. Sırasıyla diğer şehirler ise şöyledir: Kalkedon, Blenopolis, Prinetos, Nicomedia, Nikea, Basilinupolis, Kios, Apamia, Prusa, Keysaria, Apollonion, Daskilion, Neokeysaria, Adrianu, Regetateos, Regetateos.²⁷² Prusa'nın IV. yüzyıldaki idari konumu VI. yüzyılda aynı şekilde devam etmektedir. Hieroclis, Prusa'yı net bir şekilde şehir olarak belirterek bu konuda herhangi bir soru işareti bırakmamaktadır.

VI. yüzyılda "Arbitrator" ünvanını kullanarak görevini sürdüren kent yargıçları vardı.²⁷³ Ne yazık ki görev sınırı ve kıdemi hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Bu konu hakkında edindiğimiz tek malumat yöresel yargıçlık açık arttırma karşılığı satılmaya başladığında bölge yargıçlarının halkı daha rahat soyabildiğidir.²⁷⁴ V. yüzyılda Prusa'nın bir kent olduğunu kesin olarak söyleyebiliyorsak bunun doğal bir sonucu olarak Arbitrator'un bu bölgede varlığından söz edebiliriz. Şayet Prusa kentinde bu yargıç bulunmuyorsa Nikaia'da veya Nicomedeia'da bulunan Arbitrator, gerekli durumlarda Prusa'daki olaylara da bakıyor olmalıdır. Daha küçük vakalarda ise Prusa'daki Curiae adındaki şehir meclislerinin görev yaptığı düşünülebilir.

Siyasi tarih bölümünde kısaca bahsettiğimiz Scholae birliğinin, Prusa'da da bulunan, merkezin yönlendirmeleriyle imparatorluğun herhangi bir bölgesinde isyanları bastırmak gibi görevleri vardır. Fakat siyasi tarih bölümünde üzerinde durduğumuz hadisede merkeze karşı başkaldırmışlardır. Bu birlik genel olarak IV. ve V. yüzyıllarda İmparatorluğun himaye ettiği barbarlardan meydana gelmiştir. VI. yüzyılda ise "parade-ground elit" adlı bir grup adı geçen birliği oluşturmaktadır.²⁷⁵ Bu birliğin başındaki subaylara Scholarii denilmektedir. Ayrıca küçük mülki memurlar ise Sekretikoi olarak adlandırılır.²⁷⁶ Prusa'daki Scholae'nin barbar kaynaklı olup olmadığı hakkında net bir bilgiye sahip değiliz. Vizigotlar, IV. yüzyılda Bithynia'ya yerleştiyse Scholae'ler barbar kaynaklı olmalıdır. Aksi durumda bu birliklerin yerel olması gerekir. Sekretikoi ise IX. yüzyılda kullanılan bir terimdir. Sivil memurlar için kullanılsa da yetkileri, Prusa'daki konum ve varlıkları konusunda bir bilgiye ulaşabilmiş değiliz.

2) Thema Yönetimi ve Sonrasında Prusa'da İdari Yapı

²⁷² Hieroclis, *Synecdemvs*, Ed. A. Bvrhardt, Lipsiae: Aedibvs B. G. Tevbneri, 1893, p. 31.

²⁷³ Procopius, *Bizans'ın...*, s. 73.

²⁷⁴ Procopius, *Bizans'ın...*, s. 111

²⁷⁵ Cyril Mango and Gilbert Dagron, *Constantinople and Its Hinterland*, Variorum, University Press, Cambridge, 1995, p. 145.

²⁷⁶ Mango, s. 60.

I. Herakleios döneminde Thema sisteminin kurulmasıyla Diocletianus'un ve Constantinus'un idari reformları sona erdi. Bazı statü ve unvanların bu değişiklikle beraber ortadan kalktığını düşünmekteyiz. Yine de yeni sisteme rağmen Curiae'nin şehir meclisi olarak devam ettiğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Şehirlerin içyapılarını çok etkilemeden genel olarak imparatorluk topraklarını belli bölgelere ayıran bir sistem olan Themaların en üst kademesi "Strategos" idi. Yanlarında "Proconsüller" bulunurdu.²⁷⁷ V. Constantinus devrinde Opsikion Themasının lideri "χόμες" "Komes"²⁷⁸ unvanını taşımaktadır. IX-X. yüzyıllarda Themalar çoğalmış ve Proconsüllük ile Eyalet valiliği arasındaki statü farkı neredeyse ortadan kalkmıştır.²⁷⁹ XI. yüzyılda Thema ve Strategos'lar önemini kaybederken Thema Yargıçları önem kazanmıştır.²⁸⁰ Prusa şehri Thema sisteminde Opsikion'a yani en üst kademe olduğunu düşündüğümüz Komes'e bağlıydı. Opsikion Komes'i de Proconsul'e ve Strategos'a bağlı olmalıydı. Kent yargıçları ise tahminen Thema yargıçlarına bağlıydı.

Pythia şehrine kurtarıcı anlamına gelen Soteropolis unvanının verildiğini önceki bölümde belirtmiştik. İdari olarak Prusa'ya bağlı olduğunu düşündüğümüz Pythia, X. yüzyılda ayrı bir şehir statüsüne taşınmış olabilir. Sonraki yıllarda Pythia bir şehir olarak karşımıza çıkmasından mütevellit sadece bir unvan verildiği ve Prusa'ya bağlı bir bölge olarak idari düzeninin devam ettiği düşünülmektedir.

Pronoia (Stratiotes), askeri hizmet koşuluyla bir arazinin ve buradaki Paroikoi'nin (self) bir şövalyeye tahsis edilmesidir.²⁸¹ İlk olarak I. Aleksios döneminde belgelendiği bilinmektedir. Aleksios çoğunlukla bu toprakları, geçici olsa dahi akrabalarına devretmiştir.²⁸² Terimsel olarak yeni gibi görünen bu düzenleme bilhassa Bithynia'ya yerleştirilen Slavlara dayanmaktadır. Slavların aynı işlev ile burada oldukları gayet açıktır.²⁸³ Thema sayılarının artması ile daha küçük topraklara bölünen Themalar burada Pronoia'ya dönüşmüş olmalıdır. Özellikle bu dönemde Prusa'nın kime veya nereye bağlı olduğu hakkında bir bilgiye ulaşılamamaktadır. XI. yüzyılda *Domestikos*, Osmanlı'daki Anadolu Beylerbeyi'ne tekabül etmektedir.²⁸⁴

²⁷⁷ Ostrogorsky, s. 90.

²⁷⁸ Kontluk

²⁷⁹ Ostrogorsky, s. 230.

²⁸⁰ Norwich, *Yükseliş...*, s. 248.

²⁸¹ Mango, s. 61.

²⁸² Norwich, *Gerileyiş...*, s. 70.

²⁸³ Ostrogorsky, s. 58.

²⁸⁴ Zonaras, s. 105.

Anadolu'daki askeri komutanın *Magistros* rütbesi de olduğu bilinmektedir.²⁸⁵ XII. yüzyılda *Eparkhos*, eyalet valisiydi. Saray mensubu olup altmış mevkiden on sekizinci sırada yer almaktadır.²⁸⁶ Latin istilası sırasında veyahut öncesinde Mikhael Komnenos'un, Bithynia ve Adapazarı valiliği yapması üzerine Prusa'nın Domestikos'a bağlı olan Bithynia valiliğinin bir şehri olduğu sonucu çıkarılabilir.²⁸⁷ Fakat unutulmamalı ki XII. yüzyılda Bizans İmparatorluğunda hüküm süren yöneticiler bağımsız hareket etmeye başlamışlardır. Prusa'nın resmiyette bağlı olduğu kademeler olsa da genel anlamda özerk bir yapıda olduğu düşünülmelidir. Zira İmparatorluk içindeki taht mücadelelerinde şehrin etkin oluşu da bu durumu desteklemektedir.²⁸⁸

Latin istilasından bir süre önce, II. İsaakios Komnenos döneminde Prusa Metropolitlik²⁸⁹ merkezi ilan edildi.²⁹⁰ Metropolit olduktan sonra Prusa'da ne gibi değişiklikler olduğu hakkında bir bilgi edinemiyoruz. Dini bağlamda çevresindeki bazı bölgelerin Prusa'ya bağlanması muhtemeldir. İdari konuda ise sadece şehrin Constantinopolis'in gözünde öneminin arttığı düşünülebilir.

Latin İmparatorluğu'nun kurulmasıyla Prusa'ya birçok saldırı olmuş fakat şehir Latinlerin eline geçmemiştir. Latin İmparatorluğu ile Nikaia İmparatorluğu arasındaki 1212 yılındaki anlaşma ile Prusa, Laskaris egemenliğinde kaldı. Böylelikle Prusa, 1204-1261 yılları arasında Nikaia'ya bağlı bir şehir olarak yönetimini sürdürdü. Constantinopolis'in Nikaia Rumları tarafından geri alınışı ile başkent tekrar buraya taşındı ve Bizans'ın elindeki şehirler de eski başkentlerine bağlanmış oldu.

XI. yüzyılın sonlarından XIII. yüzyıl sonlarına değin Bizans İmparatorluğuna bağlı olan çoğu şehir günden güne daha bağımsız hareket eder hale gelmiştir. XIV. yüzyılın başında Osmanlı Devleti ortaya çıkmış ve Bizans ile Kuzeybatı Anadolu'daki şehirleri arasındaki iletişimi neredeyse tamamen kopartmıştır. Prusa'nın Bizans hâkimiyetindeki son devirleri resmiyette Constantinopolis'e bağlı olsa da özellikle son çeyrek asrı bağımsızdır diyebiliriz. Prusa'nın Bizans döneminde son yıllarında idari düzende Curiae, Arbitrator ve Sekretikoi gibi kavramların artık kullanıldığını

²⁸⁵ Zonaras, s. 29

²⁸⁶ Khoniates, **1180-1195...**, s. 121; Psellos, s. 30.

²⁸⁷ Akropolites, s. 154.

²⁸⁸ Nicol, s. 8.

²⁸⁹ Metropolit terimini, dini kısımda ayrıntılı olarak ele alacağız.

²⁹⁰ Doğer ve Armağan, s. 18.

düşünmemekteyiz. En üst kademede Tekfur ve alt kademelerinde ise kendisinin belirlediği görevlilerin olduğu makul görünmektedir.

B) EKONOMİK YAPI

Prusa'nın ekonomik yapısı göz önüne alındığında Bizans döneminde bin yıllık bir tarihe sahip dahi olsa şehre ait net bilgilere ulaşmak pek kolay olmamaktadır. Bithynia eyaletine bağlı olan Prusa, çoğu zaman tarihi kaynaklarda Bithynia ovaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ise geniş bir Bithynia eyaletinin mi yoksa Prusa'nın mı belirtildiği problemini ortaya çıkarır. Bunun ayrımının yapılması maalesef pek mümkün görünmüyor. Bu sebepten dolayı ekonomik yapı bazı kalınlardan ve az sayıda ulaşabildiğimiz net bilgiler dışında komşu şehirler ve Bizans iktisadi durumu üzerinden çıkarılan yorumlarla sınırlı kalmıştır. Bilhassa coğrafi konum ve iklimin çok önemli olduğu aşikârdır.

Genel bir tasvir yapılacak olursa Prusa'daki ormanların, ovaların, Triglia/Tirilye'deki (Mudanya) limanın, su kaynaklarının ve Constantinopolis'e giden yolların ekonomik yapıya ciddi bir katkısı vardır. Prusa'nın ekonomik tarihini en çok etkileyen durum ise Constantinopolis'in bir hinterlandı durumunda olmasıdır. Bin yıllık süre zarfında işgaller, savaşlar, göçler, salgınlar, isyanlar ve daha birçok olay Prusa iktisadi tarihini doğrudan ya da dolaylı etkilemiştir. Değişmeyen tek şey ise bölgenin Constantinopolis'e ve bir dönem Nikaia'ya hinterland bölgesi olup merkezin ihtiyaçlarını karşılamak konusunda en önemli bölgelerden biri olması hususudur. Prusa siyasi olarak güvenli bir bölgede olduğundan, yani sınır bölgesi değil merkeze yakın bir kent olduğundan tüccarların bu yörede rahat hareket ettiği, dış tehdit kaynaklı herhangi bir yağma korkusu yaşamayacağı açıktır. Prusa bölgesindeki yollar çoğunlukla dağların üzerinden geçtiği için ticari malları bu yolların üzerinden nakletmek zor olmaktadır. Bu yüzden kuzey-güney arasındaki ticaret zor iken doğu-batı arasındaki ticaret topoğrafik sebeplerden ötürü daha kolaydır.

Bizans parası 6.3 gr. ağırlığında altın olan *Solidus*, (*nomisma*) yarısı *Semissis*, çeyreği ise *Tremissis* idi. VII. yüzyıla değin Bizans'ta altın para dışında başka bir para basılmamıştır. Normal bir yarı vasıflı amelenin yıllık kazancı 10-20 solidus arasında değişmekteydi. VI. yüzyılda Kudüs'te bir işçi günlük Solidus'un 1/20'sini, VII.

yüzyılda ise İskenderiye’de bir işçi Solidus’un 1/24’ünü alıyordu. Tabi ki günlük tüketim malzemelerinin fiyatları bu konuda karşılaşma yapmamızı sağlayacaktır. Bir ailenin günlük sebze tüketiminin yıllık oranı alınınca 10 Solidus civarı etmektedir. Bir eşek 3-4, ucuz bir battaniye 1/4, somun ekmeğe ise 1/60 solidus’tur.²⁹¹ Solidus’un ilk değer kaybı IX. Constantinus döneminde olmuştur.²⁹² Uzun bir süre Bizans İmparatorluğunun parası değer kaybetmemiştir. Prusa, Bizans İmparatorluğu için bir Kudüs veyahut bir İskenderiye olmadığı gibi işçi fiyatlarının ve günlük ihtiyaç ürün fiyatlarının değişebileceğinin farkındayız. Fakat örnek teşkil etmesi mahiyetinde yukarıdaki bilgiler Prusa ile özdeşleştirilebilir.

Bizans İmparatorluğu’nun erken dönemlerinde iktisadi olarak en çok gelişen bölgeler Bithynia ve Likya idi. Bunun en önemli nedeni sınır bölgelerinden uzak oldukları için savaşlardan etkilenmeyip güvenli bir konumda bulunmalarıydı. Öyle ki en az gelişmiş kentinde dahi bir kamu varlığından söz edilebilmekteydi.²⁹³

III. yüzyıl buhran döneminde devlet tarafından paraların altın-gümüş oranları düşürüldü. Bu durum 235-284 yılları arasında fiyatların %700 kadar artmasına sebep oldu. Bunun sonunda değiş-tokuş sistemi daha yaygın hale geldi.²⁹⁴ III. yüzyıl enflasyonunun bu derece yüksek olmasının sebeplerinden biri İmparatorluğun iç karışıklığı ve Bizans’ı kasıp kavuran Gothlar’ın ve Scythialılar’ın saldırılarıyla açıklanabilir. 258 yılında Gothlar, Prusa’ya da saldırıp şehri ekonomik olarak olumsuz yönde etkilemişlerdir.²⁹⁵ Bu demek oluyor ki daha Nicomedeia ve Constantinopolis başkent olup İmparatorluğun merkezi Doğu’ya kaymadan Prusa şehri Gothlar tarafından özellikle iktisadi olarak zor durumda bırakılmıştır. Belli ki Prusa bu dönemde işgalcileri cezbedecek derece bir zenginliğe sahiptir.

Büyük Constantinus tarafından, *adiectio sterilium* adı verilen bir sistem oluşturuldu. İş gücünün değerli olduğu bu dönemde devlet toprakları halka zorla verilip bakımı sağlanıyordu.²⁹⁶ Temin edilen toprak karşılığında belirli bir vergi ödenmesi gerekiyordu. Her şehirde *Curiales* adında vergileri toplayıp merkeze göndermekle yükümlü görevliler vardı. Bu kişiler çoğu zaman merkez ile taşıra

²⁹¹ Cyril Mango, **Bizans Yeni Roma İmparatorluğu**, (Çev. Gül Çağalı Güven), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 47-48.

²⁹² Ostrogorsky, s. 307.

²⁹³ Mitchell, s. 492.

²⁹⁴ Gregory, s. 48.

²⁹⁵ Umar, **Türkiye Halklarının İlkçağ...**, s. 252; Ramsay, s. 173.

²⁹⁶ Ostrogorsky, s. 36.

arasında kalmış ve büyük ihtimalle herhangi bir sorunda halka karşı zor kullanmış olmalıdır. Ayrıca bu dönemde *Collegia(Lonca)* örgütleri mevcuttur. Şehrin zanaatkarlarının oğullarına aynı meslekleri aktarmalarını ön gören sistem devamlılığı sağlamayı amaçlamaktadır.²⁹⁷ Bu sistem Makedon Hanedanlığı zamanında geleneksel halinden çıkmaya başladı. Loncalar muhtemelen devlet tarafından zorlanan Curialeslerin bu sistemi ciddi anlamda denetlemeye başladığı andan itibaren özgün yapısını koruyamamıştır. Constantinopolis iâşe için kendi ihtiyaçlarına göre üretim istiyor, ayrıca fiyatlandırmalara da karışmaktadır.²⁹⁸ Prusa'da Curiales'in olması muhtemeldir. Çünkü şehirde ve çevresinde ekonomiye elverişli bir ortam vardır. Belli başlı üretimlerin yapıldığı da şüphe götürmediğinden bu varsayım akla yatkındır. Bir Collegia sisteminin de varlığı söz konusu olmalıydı. Prusa şehri Nikai'ya veya Nicomedeia'ya yakın olduğu için olası bir ihtiyaç halinin oluşmasında gerekli iş erbabı talep edilebilirdi. Fakat yine de Collegia'nın dönemin şartlarında modern olmasa dahi geleneksel bir şekilde Prusa'da büyük olasılıkla vardı. Ancak ekonomik anlamda gelişmiş ve doğal koşulları itibarıyla nüfusu kendine çeken Prusa şehri, Collegia'nın bulunması için gereken tüm şartları karşılar nitelikteydi.

Theodora'nın 525 ya da 532 yılında Pythia'ya 4000 kişiyle gelmesi iç ticarete Prusa kentinin sağlık sektöründen faydalandığını açıkça göstermektedir. Sadece İmparator ya da İmparatoriçe değil şifalı sulara halkın da ilgi gösterip bu bölgeye geldiğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Gelen kişilerin konaklama, yeme-içme gibi ihtiyaçları düşünüldüğünde bunları karşılayan Prusa kentine olumlu katkı sağladığı göz ardı edilemez. İmparatoriçe Theodora'nın 4000 kişi ile geldiği bilgisi muhtemelen kaynağın bir abartısıdır. Lakin bu sayının üçte biri kadar bir kalabalığın bile şehre geldiği düşünülürse Prusa'nın her anlamda gelişmiş bir kent olduğu söylenebilir. Zira Ortaçağ koşullarına göre fazla sayıda insanın Prusa şehrine intikali neticesinde onların yaşelerini temini hususunda bir sıkıntı yaşanmamış olacak ki bu bilgiyi veren kaynak devamında herhangi bir sorun aksettirmemiştir.

542 yılında Mısır'da ortaya çıkan bir veba salgını Constantinopolis'e kadar ulaştı ve şehirde 1 yıl kadar bile durmamasına rağmen ciddi yıkım meydana getirdi.²⁹⁹ Zira faaliyetleri de etkilediği bilinen bu salgının Prusa'ya iki etkisi olabilir. İlk olarak

²⁹⁷ Gregory, s. 112.

²⁹⁸ Ostrogorky, ss. 236-237.

²⁹⁹ Vasiliev, s. 195.

veba Prusa kentine veya ovasına ulaşmışsa nüfus ve zirai üretimi olumsuz etkileyecektir. İkinci ihtimal ise Constantinopolis'e Avrupa'dan gelen ve Doğu'ya, Sasani coğrafyasına doğru yayılma gösteren veba Bithynia bölgesine ve özellikle Prusa çevresine ulaşmamışsa bu durumun kayda değer bir olumlu etkisi olacaktır. Çünkü merkez bu zor zamanda tüketim ihtiyacını çevresindeki kentlerden karşılayacak, Prusa'nın malları böylelikle değerlenecektir. Procopios'un anlatısına göre tahminen veba salgının da etkisiyle Bithynia'nın tüm tahıl depoları boşaltılmıştı. Ürünlerin merkeze gönderilmesi için üreticiler zorlandı ve düşük fiyatlar belirlenerek üreticilerin nakliye de kendileri yapması istendi.³⁰⁰ Bu durumun Prusa içinde aynı şekilde işlediğini ve halkın zor durumda kaldığını düşünebiliriz.

I. Anastasios'un hâkimiyet devrinde (491-518) *chrysargyron* adında altın ve gümüş olarak alınan vergi kaldırıldı. Bu verginin temeli IV. yüzyıla kadar indirilebilirdi. Bu vergi birçok meslek dalından alınıyordu ve beş yılda bir olmasına rağmen isteğe bağlı olarak toplanıp suiistimal ediliyordu. Verginin kaldırılmasıyla özellikle toplumun alt tabakasını oluşturan kesim büyük bir yükümlülükten kurtuldu.³⁰¹ Bu tarihlerde Prusa yöresinin rahatladığını düşünmekteyiz.

Thema sistemi I. Herakleios dönemiyle paralel olarak başladığının siyasi boyutunu yukarıda ele almıştık. Ordunun gereksinimini *stratiotes* adı verilen toprağa bağlı köylü-askerler karşılamaktaydı. Ayrıca bir at ile kuşanmış bir şekilde ordunun ihtiyacı için hazır olmak zorundaydı.³⁰² Bu sistemin imparatorluğun toprak işletimini büyük ölçüde arttırdığını ve tarımsal üretimde devamlılık sağladığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Prusa, Opsikion Theması'nda yer almaktadır. Ovaları çok geniş ve verimli olduğu için bahsi geçen sistem Prusa'nın ekonomisine ciddi bir olumlu etki yapmıştır.

I. Justinianos döneminde kentlerin para karşılığı satıldığını biliyoruz. Kenti almak isteyen kişiler parayı tefecilerden alıyor ve borcunu ödemek için aldığı kente isteğe bağlı şekilde davranabiliyordu.³⁰³ İmparatorluk nakit ihtiyacını karşılıyor da olsa halkın kendisine ödediği vergi ve halkının karşılaştığı bazı sorunlar İmparatorluğun kontrolünden çıkıyordu. Prusa kentinin herhangi bir şahsa satıldığı

³⁰⁰ Procopius, **Bizans'ın...**, s. 111.

³⁰¹ John Malalas, s. 223; Vasiliev, s. 138.

³⁰² Ostrogorsky, s. 91.

³⁰³ Procopius, **Bizans'ın...**, s. 106.

konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Coğrafi konumunu göz ardı etmezsek eğer Prusa'nın her daim merkeze bağlı olduğunu düşünebiliriz.

557 yılında Çin'den iki rahip ipek böceği yetiştiriciliğini öğrenip Bizans İmparatorluğuna getirdi.³⁰⁴ Prusa'nın çevresindeki tekstil faaliyetlerinin varlığına ileride değineceğiz. Fakat üzerinde düşünölmeye değer bir durum var ki Prusa, geçmişten günümüze ipeğiyle ünlenen bir şehir olmuştur. VI. yüzyılda Bizans'a getirilen ipek kozalarının herhangi bir tarihte Prusa'ya ulaştığı şüphe götürmez bir durumdur. Ama ne yazık ki net olarak tarihlendiremediğimiz bahsi geçen bu durumun Osmanlı'dan daha önce yani Bizans İmparatorluğu döneminde vuku bulduğunu düşünmekteyiz.

VIII. yüzyılda gıdaların bollaşığı ve bunun doğal bir sonucu olarak ürünlerin ucuzladığı bilgisini ediniyoruz.³⁰⁵ Bu durumu Thema sistemiyle bağdaştırmak yanlış olmayacaktır. Daha özele indirgeyip bakacak olursak, bahsettiğimiz üzere Bithynia'ya yerleştiren Slav kabilelerin nüfusu hatrı sayılır şekilde fazladır. Opsikion Thema'sına yerleştirilen bu halkın büyük çoğunluğu tarımla uğraşmıştır. Bithynia'da esnaflık yapmış olan Slavlar da vardı. Bu Slavlara ait 694-695 tarihli yönetici bir Slav'ın kurşundan yapılan mührü bulunmaktadır.³⁰⁶ Slavların Bithynia'nın ekonomisinde ne denli etkili olduğunu bu bilgiler ışığında daha net anlamaktayız. Bu durumu Prusa'ya indirgememiz gerekirse sur içinde Slavların yaşamış olma ihtimalini görmediğimizi belirtmiştik. Sur içi her zaman güvenliydi ve dışarıdan bu topraklara iskân ettirilenleri güvenli bir kente yerleştirmek mantıklı görünmemektedir. Fakat çevre köylere yerleşmiş ve özellikle ovaların kullanımı konusunda Slavlar Prusa'da bulunmuş olmalıdır. Bu durumun sonucunda bölgenin zirai ve ticari anlamda bir hareketlenme yaşadığı sonucuna ulaşabiliriz.

Bizans öncesi döneme ait ağırlık baskı aletleri³⁰⁷ Bithynia gibi zeytin ağacının bol olduğu yerlerde mevcuttur.³⁰⁸ Bu aletler zeytinyağı çıkartmak için kullanılmaktadır. Prusa ve çevresinin zeytin bolluğu, bizlere bölgede bu tarz aletlerin bulunabileceğini göstermektedir. Prusa'nın temel besin ürünleri tahıl, zeytin ve

³⁰⁴ Diehl, s. 42.

³⁰⁵ Mango, s. 57.

³⁰⁶ Norwich, **Erken Dönem...**, s. 269.

³⁰⁷ Zeytinin yağını çıkartmak için kullanılan bir takım araç gereçler.

³⁰⁸ Jean-Pierre Sodini, "Küçük Asya", **Bizans Dünyası**, (Çev. Aslı Bilge), Ed. Cecile Morrison, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 380.

şaraptır. İklimsel koşullar el verdiğince ulaşılabilen bitkisel ve hayvansal gıdalarla beslenilmektedir.³⁰⁹ Günlük tüketim ürünleri aslında bize Bizans dönemi Prusa kentinde genel anlamda hangi ürünlerin yetiştirildiğini göstermektedir. Adı geçen bu ürünlerin üretim fazlalığı Constantinopolis'e ya da çevre kentlere satılması konusunda Prusa'nın coğrafi konumu da gayet elverişlidir.

Constantinopolis'te, Nikaia'da ve Prusa'da tekstil üretimine yetecek düzeyde ipek için dut ağacı olması gerekir.³¹⁰ Bithynia'nın batısında yer alan Kyzikos'ta (Erdek yakınları) büyük bir tekstil atölyesi vardı. Ayrıca kumaşların kıvılcık renge boyanması için gerekli olan doğal suların Nikaia yakınlarında mevcut olması bu kentin tekstil alanında önemli konuma gelmesini sağlamıştı.³¹¹ Konum olarak bu iki şehrin tam ortasında bulunan Prusa, sıcak su kaynaklarının da varlığını göz önünde bulundurulunca tekstil üretiminin bu bölge için söz konusu olabileceği düşünülebilir.

Muhtemelen II. Justinianos döneminde çıkarılan Çiftçi Kanunu, tarımsal ve hayvansal faaliyetlerle küçük çaplı çiftliklerin üzerinde duruyordu.³¹² Bithynia bölgesi hem büyük hem de küçük çiftlikler için oldukça ideal bir bölgedir. Bu yüzden bahsi geçen kanunun Prusa'yı oldukça etkilediğini düşünebiliriz. Tarımsal ve hayvansal üretim temelinde yaşayan kent halkı İmparatorluğun çıkarttığı bu tür yasalarla devamlı bağlantılı bir hayat sürmektedir

X. yüzyıla gelindiğinde ekonomik anlamda herhangi bir farklı bilgiye ulaşabilmiş değiliz. Texier'in verdiği bilgiler ışığında eğer Seyfü'd-devle, Prusa'yı kısa süreliğine de olsa ele geçirip yağmaladıysa bu durum ekonomik olarak şehre zarar vermiş olmalıdır. Zira şehirde uzun bir hâkimiyet kurabilecek güce sahip olmadığından bu saldırının yağma amacı taşıması akla yatkındır. Bunun dışında bu yüzyılda, 927-928 yıllarında kış mevsimi beklenenden çok uzun ve şiddetli geçtiği bilinmektedir. Bu da ürünlerin istenen seviyelerde alınamamasına sebebiyet vermiştir.³¹³ Bu durumun Prusa'ya etkisini net olarak saptamak mümkün olmamıştır. Fakat İmparatorluğu bu denli etkileyen bir kışın Prusa'yı etkilememiş olması pek mümkün görünmemektedir. Özellikle tarımsal üretim temelinde kent ve çevresi bu

³⁰⁹ Doğer ve Armağan, s. 18.

³¹⁰ Öner Talon, **Bizans Devletinde Ziraat (IX.-X. Yüzyıl)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2006, s. 61.

³¹¹ Jean-Pierre Sodini, s. 382.

³¹² Gregory s. 201.

³¹³ Baskıcı, s. 85.

yıllarda zor bir süreçten geçip ürünleri azalmıştır. Tarımsal ekonomiye dayalı bir şehir olan Prusa'nın tarih içinde iklim açısından zor zamanlar geçirdiği de görülmektedir.

XI. yüzyılın ikinci yarısında Emir Çaka Bey'in Smyrna (İzmir) merkezli kurduğu beylik ile bir takım savaşlar yapıldı. Bu savaşlar sonunda Bizans İmparatorluğunun nakit para ihtiyacı ortaya çıktı. Bundan dolayı olağanüstü vergi toplanmasına karar verildi. Bu iş o denli ciddiye alındı ki kırsal bölgelere ve kentlere görevliler gönderilip vatandaşların mal varlığı hesaplanıyordu. Hesaplanan mallara yeni yeni vergiler belirlenip el konulabiliyordu.³¹⁴ Bu oluşturulan kayıtların günümüze ulaştığını düşünmüyoruz. Muhtemelen Prusa yöresine de geldiğini düşündüğümüz bu görevlilerin tuttuğu kayıtlar günümüze ulaşmış olsa Prusa tarihi hakkında çok nadide bilgilere sahip olabilirdik. Yine de anlıyoruz ki kent ve kırsal hayatın var olduğu Prusa'dan bu vergilerin alınmış olma ihtimali çok yüksektir.

Selçuklu hükümdarlarından Süleyman Şah, Nikaia'yı aldığı anda burayı üs olarak kullanıp çevre bölgelere akınlar yapmıştı. Constantinopolis'e geçecek kadar ileri gitmesine ramak kalmıştı.³¹⁵ Bu gelişmenin verdiği sınırlı malumat bize ne yazık ki Prusa'nın sur içinin ne derece zarar gördüğü hakkında bilgi vermemektedir. Lakin Prusa'nın etrafındaki verimli ovaların bu dönemde Türkler tarafından tahrib edildiği düşünülebilir. Çünkü yukarı da değindiğimiz gibi eski gücünden yoksun olan Bizans'ın şehirlerini o dönemde imparatorluğun askerlerinden ziyade surları korumaktaydı. Bu da sur içinde yer almayan bölgelerin düşman tarafından tahribata açık hale gelmesi demek oluyordu.

Malazgirt savaşı sonrası Aleksios'un Anadolu'daki Türklere karşı mücadelesi sırasında Nicomedeia'da bir çiftçinin evinde konaklamıştır. Ayrıca Türkler bölgede atlarıyla dolaşüyor ve çevredeki Rumlara zarar vermiyordu. Kendi evinde yemek hazırlatan çiftçi o sırada tarlasını sürmeye de devam etmiştir.³¹⁶ Bu durum bize gösteriyor ki Bithynia bölgesindeki tarım faaliyetleri Türk akınlarına rağmen devam etmektedir. Nitekim Prusa, Nikaia ve Nicomedeia'ya göre daha güvenli bir bölgede olduğu için buradaki üretim bir nebze daha iyi durumda olmalıydı. Ayrıca Bithynia bölgesinde yaşayan halkın Bizans nazarında işgalci unsur olarak kabul edilen Türklere

³¹⁴ Zonaras, s. 166.

³¹⁵ Komnena, s. 124.

³¹⁶ Bryennios, s. 81.

karşı bu denli umursamaz ve tepkisiz yaklaşmas da bizce ahalinin Bizans yönetiminden artık eskisi kadar memnun olmadığına bir göstergesidir.

Bizans dünyasında şehrin yakınında ticaret yapılan yere *Emporion*³¹⁷ denilmekteydi.³¹⁸ Bu kavram, Osmanlı devletindeki “*tahta’l-kal’a*” yani kale altı anlamında kullanılan ve kentin dış kısmında ticaret yapılan bölge ile benzeşmektedir. Prusa şehir kapılarından biri tahta’l-kal’a kapısıdır. Pythia’ya açılan kapının adı kaplıca kapıları olduğuna göre, bu isimlendirmeler yapılırken demek ki bir kapı nereye açılıyorsa oranın ismini alıyordu. Bu durum Tahta’l-kal’a kapısında veya yakınlarında küçük çaplı bir ticaret bölgesinin var olduğunun bir göstergesidir. Prusa’da Bizans dönemi boyunca Emporion bölgesi olup olmadığı hakkında bir bilgiye ulaşabilmiş değiliz. Osmanlı Devleti’nin fethiyle şehir başkent olup önemli bir konuma gelmiştir. Fakat Bizans İmparatorluğu döneminde bu denli bir öneme sahip değildir. Bu yüzden ticari bir bölge Bizans döneminden sonra da oluşmuş olabilir. Her şey göz önüne alındığında eğer bir Emporion var ise bu kesinlikle Tahta’l-kal’a kapısı civarında olmalıdır.

Siyasi tarih bölümünde Andronikos’un Prusa kuşatmasındaki anlatımızdan biliyoruz ki şehir maddi ve manevi bir çöküntü yaşamıştı. Surların bir bölümünün çökmesiyle ve şehirdeki besi hayvanlarının kesilmesiyle halkın, bir süre kıtlık korkusu yaşadığını düşünmekteyiz.³¹⁹ Zaten birçok insanın öldürülmesi iş gücü potansiyelini de düşürmüştür. Şehrin her alanda üretim konusunda geriye gittiği ise çok açıktır. Üzerinde duracağımız diğer bir nokta ise cesetlerin asıldığı asma bağlarıdır.³²⁰ Prusa kenti içinde halkın kendi özel mülkü olan veya sokaklarında yetişmiş asmaların var olması, şehri çevreleyen surlar göz önüne alındığında halkına yetecek düzeyde bir üretim olabileceğini göstermektedir. Fakat sur dışındaki üzüm bağlarını düşündüğümüzde Prusa ovalarında ciddi bir üretim olmalıdır.

Andronikos dönemi caniliği bu durumdayken iktisadi alanda olumlu gelişmeler meydana gelmiştir. Constantinopolis’teki bayındırlık faaliyetlerinin yanında köylülerin şikâyetlerinde de adil davranışlar sergileyen ve mizacı itibarıyla tüm Bizans’ın çekindiği bir şahsiyet olan Andronikos zamanındaki devlet görevlileri

³¹⁷ Emporion, bahsi geçen bölge için özel olarak kullanılmış olabilir. Bu konuda yapılmış yanlış bir çıkarım olması durumunda sorumluluk bize aittir.

³¹⁸ Khoniates, (1195-1206)..., s. 51.

³¹⁹ Khoniates, (1180-1195)..., ss. 71-73.

³²⁰ Khoniates, (1180-1195)..., ss. 73-74.

işlerine daha fazla önem göstermek zorunda kalmışlardır. Ayrıca imparator, üst düzey yöneticilerin maddi olanaklarını düzeltmiştir.³²¹ Durum böyle olunca İmparatorluk bir an da birçok alanda olduğu gibi iktisadi alanda da gelişim gösterdi. Yöneticiler halka maddi-manevi zulüm yapamadıkları için üretim bir an da arttı. Tahminen Prusa büyük bir yıkıma uğramasının ardından bu dönemde yaralarını sarıp kısa sürede toparlanacak duruma gelmiştir.

Latinlerin Constantinopolis'i zaptıyla Selçuklu Türkleri ile Bizans Rumları arasındaki ticaret yolları önemi kaybetmişti. Rumlar İmparatorluğu Nikaia'ya taşıdıklarında bu ticaret yeniden canlandı. Fakat canlanan ticaret artık Selçuklular ile Nikaia İmparatorluğu arasındaki yollarda yapılmakta olup Prusa'ya kadar ulaşmamaktaydı. Prusa'nın konumu Constantinopolis ile Nikaia arasında olduğu için ticaret yollarının Latin İmparatorluğunun hâkimiyeti süresince Prusa'yı doğrudan olmasa dahi dolaylı yoldan olumlu etkilediğini düşünmekteyiz.³²²

Theodoros Laskaris 1219 yılında Constantinopolis'teki Venediklerle bir ticaret anlaşması yaptı. Böylelikle Venedikliler, İznik Rum İmparatorluğunun tüm topraklarında serbestçe ticaret yapabilme hakkı kazandı. Bu imtiyazlar Latin istilasından önce verilse belki Prusa'yı ciddi şekilde etkilemeyebilir. Nitekim İznik İmparatorluğu döneminde topraklar ciddi anlamda daraldığı için Prusa, Bizans İmparatorluğu açısından Nikaia'dan sonra gelen birkaç önemli şehirden biridir. Bu yüzden Venediklilerle yapılan bu anlaşmanın Prusa'da ekonomik olarak hareketlenmeye neden olduğunu düşünmekteyiz.³²³

İznik Rum İmparatorluğu döneminde tarım ve hayvanlığa çok önem verildi. Öyle ki tüm ambarlar doluydu. Ahırlar, ağıllar hatta yollar ve sokaklar bile hayvansal ürünler ile dolup taşı. Bu duruma ek olarak Türk topraklarında oluşan kıtlıklar Bizans halkının işine gelmişti. Türkler ürün alabilmek için Bizans topraklarına akın etti.³²⁴ Biliyoruz ki Latinlerin istilası sırasında Prusa alınamamıştı veyahut çok kısa bir süre için Latinlerin eline geçmişti. Nikaia'nın bu denli bolluk içinde olduğu bir dönemde Prusa'da da aynı durumun hâkim olduğu düşünülmelidir. Özellikle Bizans-Latin anlaşmasından sonra Adramyttion'un doğu kısmı İznik Rum İmparatorluğu'na bırakıldığına göre bu bölgedeki tarım arazileri talan edilmemiş olmalıdır. Bu düşünce

³²¹ Khoniates, **1180-1195...**, s. 124.

³²² Akropolites, s. 9.

³²³ Nicol, s. 28.

³²⁴ Grigoras, ss. 89-90.

doğrultusunda Nikaia İmparatorluğu döneminde Prusa'nın üretiminin tarım ve hayvancılık alanında arttığını öne sürebiliriz. Ayrıca bu dönemde Constantinopolis gibi büyük bir kentin olmaması en azından ürünlerin kentler arasında daha eşit dağıtılmasına olanak verdiği düşünülebilir. Görüldüğü gibi 1204 yılında yaşanan Latin işgali Constantinopolis için bir facia ile sonuçlansa da İznik Rum İmparatorluğunun kurduğu düzen ve yeni başkent Prusa'ya olan yakınlığı Bithynia bölgesi ve dolayısıyla Prusa'yı kalkındırmıştır diyebiliriz.

Prusa'nın Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra vezir Saroz'un Orhan Gazi ile ettiği sohbet Bizans zamanında kentin son dönem iktisadi yapısı hakkında bize bazı bilgiler sunmaktadır. Tekfurun malları yığılması ve satacak yer bulamaması Osmanlı kuşatmasının bir sonucudur. Çevreye yapılan kaleler halkın merkezle ve diğer kentlerle bağlantısını neredeyse tamamen ortadan kaldırmıştır. Bu durum bize gösteriyor ki halk surların içinde yaşamak zorunda kalmış ve ürettiğini kendi kullanıp ticari olarak hiçbir varlık gösterememiştir. 14. yüzyılın ilk çeyreğinde Prusa kenti ticari anlamda zor bir döneme girmiş ve halk gündün güne yoksullaşmıştır. Ahmedî'nin "*yoksul iken zengin oldular*" tabiri halkın, Prusa'nın fethinden önceki ve sonraki durumunun anlaşılması açısından önemlidir.³²⁵

C) SOSYAL HAYAT

Bizans İmparatorluğu üç kıtaya yayılmış, üç kitabi dinin farklı mezheplerine inanan pek çok insanı topraklarında barındırmıştır. Din, insanoğlunun örf ve âdetlerini etkileyen en önemli olgudur. Sosyal hayat, günlük yaşam gibi durumlar yöreden yöreye değişmekte ve çeşitli kültürler ortaya çıkmaktadır. Prusa'nın tarihine bakıldığında coğrafi konumundan dolayı merkeze her konuda olduğu gibi sosyal ve kültürel hayat bağlamında da yakındı. Tabii ki merkezdeki kültürel zenginlik seviyesi Bizans İmparatorluğu'nun geneline bakıldığında neredeyse hiçbir şehirde mevcut değildir. Bu sebeptendir ki Constantinopolis'teki sosyal yaşamın bazı yönleri Prusa ile aynı olsa da bazı hususlar kesinlikle farklılık arz etmektedir.

Kırsal yaşamdaki köylülerin bir kısmı zaman zaman kolsuz uzun tunikler giyerdi. Pantolon da giydikleri bilinmektedir. Yalın ayak gezilir veya topuksuz

³²⁵ Ahmedî, s. 142.

ayakkabı tercih edilirdi. Şapka ve pelerin de günlük hayatta kullanılmaktaydı. Kırsal alandaki su kuyuları hem ihtiyaç hem de özellikle kadınlar için sosyal bir işleve sahipti. Kadınlar kuyu etrafında yaşadıkları yerdeki haberleri birbiriyle rahatça paylaşabiliyordu.³²⁶ Bizans İmparatorluğu'nda kadınların çoğu kafasına "diadem" adındaki bant takardı. Kızın eşyaları gelin odasına asılırdı. Ayrıca damat, gelini almaya müzisyenlerle giderdi. Bu durum bizlere gösteriyor ki Bizans düğün kültürünün günümüz kırsal kesimlerinde yapılan geleneksel düğünlere ciddi şekilde benzemektedir. Düğünler, şehir hayatının imkânları göz önüne alındığında daha yaygın olmalıdır.³²⁷ Prusa'daki kırsal yaşamın bu bilgilerle örtülebileceğini düşünebiliriz. Özellikle tarım ve hayvancılık üzerine hayatlarını kurmuş olan köylülerin kente göre kültürel bağlamda daha mütevazı bir hayat yaşadığını düşünmek yanlış olmayacaktır.

Kentsel yaşamı inceleyecek olursak, Bizans'ta yaşam aile üzerine kurulmuştur. Nişan, vaftiz, doğum-ölüm vb. olaylar günlük hayatta önemli bir yer tutmaktadır. Bebeklerin günlük tüketim ürünleri yöreye göre değişse de arpa çorbası, bal ve su en bilinenler olup tahıl, az miktarda beyaz şarap ve sebzeler henüz yürüme çağına gelmemiş bebekler için uygundur. Erkek bebeklerin kilden atları ve arabaları, topları, düdüklüleri, flütleri vb. oyunları varken kız çocuklarının daha çok balmumundan ya da kilden yapılmış bebek tarzı oyuncakları vardır. Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahip değillerdi. Kadınlar dışarıda yüzlerini bir peçe ile örtmek zorundadır. Evlilik yaşı tam olarak bilinmemekle beraber 14 yaşında erkek ile 12 yaşındaki bir kızın nişanlanması toplumsal bir sorun teşkil etmemektedir. Günümüze ulaşmış olan nişan yüzüğü ve kemeri âdeti, Bizans geleneklerine dayanmaktadır. Orta sınıf kadınlar genel olarak tunik giyer ve İpek, keten ve nadiren saydam kumaş kullanılırdı. Değerli taşlarla bezenmiş eldiven giymek yaygın bir kullanımdı. Abartılı makyajlar özellikle Palaeogolos hanedanlığı döneminde yaygınlaşmıştı. Erkekler ise genelde ayakkabısız dolaşırdı. Yün tunik giyerler ve bunu sol omuzlarından bir kemer ile tutturlardı.. Soğuk havalarda mont giyinildiği de bilinmekteydi. Erkekler modayı takip ederdi. Ayakkabı kullananlar çoğunlukla doğuya özgü modelleri tercih ederken kış aylarında deriden çizme daha çok kullanılırdı. Açık infaz verilirse kalabalık halk toplanıp izlerdi.

³²⁶ Rice, ss. 228-229.

³²⁷ Raif Kaplıanoğlu, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Avrasya Etnografya Yayınları, İstanbul, 2000, s. 162.

Bizans'ta bu gibi olaylar özellikle Prusa gibi küçük kentlerde çok karşılaşılan bir durum değildi.³²⁸

Yukarı ele aldığımız konu sadece Constantinopolis'in ya da Prusa'nın değil genel anlamda Bizans tarihinin gündelik yaşamıdır. Nitekim Prusa halkının da anlatılanlardan çokta uzakta bir yaşam sürdürdüğünü düşünmemek gerekmektedir.

Bizans İmparatorluğunun evleri erken döneminde daha mütevaziyken yıllar geçtikçe ev boyutları ve gösterişi tedrici olarak artmıştır. Bunun en önemli sebebi İmparatorluğun gücünün ve nüfusunun günden güne artmasıdır. Bodrum katlarının mahzen veya kiler olarak kullanıldığı ve en fazla iki katlı evlerin varlığı saptanabilmiştir. Lağım ve tuvaletler genellikle evlerin avlularında olmakla beraber bu durumun zaman zaman komşular arasında problem olduğunu bilinmektedir.³²⁹ Sur içindeki Prusa evleri de tahminen iki kattan daha yüksek değildir.³³⁰ Sokakların dar olması komşuluk ilişkilerini olumlu ve olumsuz yönde etkilediği bilinmektedir. Şehir yerleşkesinin ve evlerin dar bir alana inşaa edilmesi sosyal yapının gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Kırsal alandaki evler ise birbirinden uzak ve şahsın toprak parçasına yakın olması gerektiğinden buradaki ilişkilerin şehir hayatına kıyasla daha özel olduğunu düşünülmektedir. Kır tipi geniş alana yayılmış yerleşkelerde komşuluk ilişkilerinden ziyade aile yapısı gelişmiştir. Ayrıca kırsaldakilerin sur içinde yaşayan kentlilere nazaran dış tehdite daha açık bir vaziyette olması onları günlük yaşamın zorlu koşullarına göre daha savaşçı ve dayanıklı bir hale getirmiş olmalıdır.

Şehrin, Goth saldırılarından sonra uzun bir süre herhangi bir dış tehdit ile karşılaşmaması erzak depolarına yönelimi azaltmış olabilir. Mahzen ve kilerler, aileler için kendi ürünleri saklamak ve mevsimsel - dönemsel kıtlıklar için kullanılmış olması daha muhtemeldir.

Prusa'da Bizans dönemi boyunca Yunanca konuşuldu. Roma İmparatorluğu'nda dahi birçok bölgenin yazı dili Latince olduğu düşünülse de konuşma dili Yunanca idi. Bizans ile beraber yavaş yavaş Latince popülerliğini kaybetti. Çünkü halkın diliyle bürokrasinin dilinin farklı olması bir noktada sorun teşkil edecekti. Prusa'da Latince konuşulan herhangi bir dönemin yaşandığı hakkında bir bilgimiz yoktur. Mango'nun dil haritasına göre I. Justinianos döneminde Prusa kent

³²⁸ Rice, ss. 193-214.

³²⁹ Gregory, s. 270.

³³⁰ Fiziki bölümde bu konuyu ayrıntılı olarak ele alacağız

ve çevresi Yunanca konuşulmaktadır. Osmanlıların Prusa'yı fethine kadar da bu dil yapısının bozulduğunu düşünmüyoruz.³³¹

Şifalı sular kaynağını doğadan alan ve beşeri hiçbir faaliyet olmasa dahi varlığını sürdürebilen kaynaklardır. Phytia kaplıcaları Prusa'nın sosyal hayatının en önemli parçalarından biridir. Şehir dışından bu bölgeye gelen birçok kişinin temel amacı sağlıktır. Fakat şehir halkının bu kaplıcaları kullanmasının en önemli nedeni sağlığın yanında genel temizliğe verilen önem ve sosyalleşme olması gerekir. Kültürel amacı dışında tedavi amaçlı Pythia'ya gelenler arasında 796-797 yıllarında İmparator VI. Constantinus ve annesi vardı.³³² İmparatorun bu bölgeye hastalığına bir şifa aradığı için geldiğini düşünmekteyiz. Çünkü 797 yılında ölen İmparator belli ki buraya iyileşmek için gelmiş fakat hastalığına bir çözüm bulamamıştı. Tedavi amaçlı Prusa'ya gelen bir başka Bizans İmparatoru ise 959 yılında ateşi düşmeyen ve bu yüzden Prusa'ya gitme kararı alan VII. Konstantinos idi. Belli bir süre kaplıcalarda kalan İmparator ateşinin düşmemesi üzerine Olympos manastırlarına geçmiştir. Buradaki keşişlerden ölümcül bir hastalığa yakalandığını öğrenen imparator tekrar Constantinopolis'e döndü.³³³ Edinilen iki bilginin arasından neredeyse iki yüzyıl olmasına rağmen Pythia kaplıcaları aynı işlevini devam ettirebilmişti. Muhtemelen imparatorlar dışında başkentten ya da başka bir bölgeden maddi yönden durumu iyi olan insanlar da tedavi amacıyla Prusa'ya gelmiş olma ihtimalleri vardır. Çünkü edinilen bilgiye göre iki yüz yıl arayla iki imparator aynı amaçla şehre geliyorsa bu süre zarfında şehrin şifaî özeliği herkesçe bilinmektedir.

Olympos dağındaki sosyal hayat daha çok keşişlerin dini yaşamlarıyla paralel ilerlemektedir. Yine de Prusa yakınlarındaki Auxentios manastırında giyecekler gibi yiyeceklerin de manastırlar tarafından dağıtılması, manastırların veya kilisenin sosyal devlet anlayışında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.³³⁴ Keşişlerin manastırlarda yemek yedikleri masalarda tahminen çatal-kaşık için yapılan oyuklar vardı. IX. yüzyılda karşımıza çıkan çatal-kaşık kültürü büyük ihtimalle Olympos'daki manastırlarda da kullanılıyordu.³³⁵ Fakat günümüzde bu durumla örtüşebilecek bir kalıntıyla şu ana kadar karşılaşabilmiş değiliz.

³³¹ Mango, ss. 20-21.

³³² Theophanes, p. 648.

³³³ Norwich, **Yükseliş...**, s. 146.

³³⁴ Doğer ve Armağan, s. 23.

³³⁵ Doğer ve Armağan, s. 16.

Ruhban sınıfından olanlar 691 yılında çıkan “Quinisextum” adıyla bilinen meclis kararlarından yirmi dördüncü yasaya göre yarışlara veya tiyatroya gidememekteydi.³³⁶ Manastır sayısının yoğun olduğu Prusa için bu kararın önemli olduğunu düşünmeliyiz. Sosyal hayatta bazı yasaklamalar da olsa Ruhban sınıfının diğer faaliyetlere katıldığını da bu yasadan anlamaktayız.

XIII. yüzyılın etkin dini karakterlerinden biri olan ve birçok alanda iyi eğitim görmüş Nikephorus Blemmydes 1197 yılında Constantinopolis’te doğdu. Latinlerin Constantinopolis’i işgalinden sonra Prusa’ya kaçarak ilk eğitimini burada aldı. Daha sonra Nikaia’ya geçerek eğitimini sürdürdü. Bu durum neticesinde Prusa’daki eğitim imkânlarını, dönemin şartları göz önüne alarak değerlendirecek olursak XIII. yüzyılın başlarında diğer Bithynia kentleri ile aynı seviyede hatta daha iyi bir durumda olduğu ileri sürülebilmektedir. Nitekim Blemmydes, hem Prusa’ya sığınmış hem de bu kentte iyi bir eğitim almıştır.³³⁷

Şehir tarihi incelenirken gün yüzüne çıkarılmış arkeolojik kalıntılar birçok konuda tarihe ışık tutabilmektedir. Prusa tarihini incelendiğinde şehirde bulunan kalıntılar sosyal hayatı yorumlamayı sağlamaktadır. Bu kalıntılardan bazıları ele almak gerekirse;

Günümüzde Bursa Arkeoloji Müzesi bünyesinde sergilenen birtakım Bizans dönemine ait kalıntılar bize günlük yaşam hakkında bazı bilgiler sunmaktadır. Ele alacağımız materyallerin çoğu Prusa kentinin sur içinde değil şehrin çevre kısımlarında bulunmuştur. Fakat en azından genel anlamda bu yörenin yaşayış tarzı hakkında en gerçekçi belgeler de yine bu kalıntılardır.

Günümüzde Büyükşehir ilçesindeki Derecik bazilikasında bulunmuş olan yağ kandili, 5. yüzyıla tarihlenmiş olup manastır veya günlük yaşamda aydınlanmada kullanılmıştır. Toprak olan yağ kandilleri halkın kullanımı için daha uygundur. Bronz, gümüş veya daha farklı yağ kandilleri ise ya kilisenin ya da Aristokratların kullanımına daha uygun görünmektedir. (Bkz. Ek-3) Bulunduğu yer belli olmayan bronz yağ kandili. (Bkz. Ek-4); devetüyü hamurlu olan yağ kandili (Bkz. Ek-5); bej renkli yağ kandili (Bkz. Ek-6) gibi envanterler bizlere bu konuda örnek teşkil etmektedir.

Kutu şeklindeki kabin bulunduğu yer ve yıl belli değildir. BAM tarafından Bizans dönemine tarihlendirilmiştir. Tahminen içinde İncil veya değerli eşyalar

³³⁶ Norwich, **Erken dönem...**, s. 269.

³³⁷ Micheal Angold, “Nikaia Kenti MS 1000-1400”, **Tarih Boyunca İznik**, (Ed. Halil İnalçık, Işıl Akbaygil, Oktay Aslanapay), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2004, s. 38.

saklanıyordu. (Bkz. Ek-7) Günümüzde Bursa – Yeni yol mevkiinde bulunmuş olan ve tahminen İncil muhafazası için kullanılan bir diğer dikdörtgen kutu da BAM tarafından Bizans dönemine tarihlendirilmiştir. (Bkz. Ek-8)

Günümüzde Bursa – Yeni yol mevkiinde bulunmuş olan bir madeni kaşık envanteri BAM’da sergilenmektedir. Bu kaşık Prusa’daki günlük hayatı anlamamız hususunda bize yardımcı olmaktadır. (Bkz. Ek-9)

Kolye şeklinde yapılan ve tahminen süs eşyası olarak kullanılan iki bronz, bir madeni Haç figürü Bizans dönemine tarihlenerek BAM’da sergilenmektedir. (Bkz. Ek –10) Bizans dönemine tarihlenen sedef kolye Prusa’da günlük hayattaki çeşitliliği gözler önüne sermektedir. (Bkz. Ek-11)

Ufak matara, süs olarak veya günlük kullanım için ideal görünmektedir. (Bkz. Ek-12) Büyük kâse, süs olması daha muhtemel olup belki aristokratların günlük hayatında da kullanılmış olabilir. (Bkz. Ek-13)

Kireçtaşından yapılan ve bulunduğu yer belli olmayan iki kabartma heykel. Üzerinde Nike³³⁸ figürü bulunmaktadır. (Bkz. Ek-14) Nike figürlü bir madalyon BAM tarafından Bizans dönemine tarihlenmiştir. (Bkz. Ek-15) Zafer tanrıçası olarak Paganist kültürden Hristiyanlara geçen melekli kanat figürü, süs eşyası olarak kullanıldığını düşündüğümüz bu envanterlerin üzerine işlenmiştir.

BAM kayıtlarında Bizans dönemine tarihlenmiş Ampullalar³³⁹ tahminimizce Ampulla Aleira olduğunu düşündüğümüz ve Roma dönemine ait olması kuvvetle muhtemelen iki küçük tarihi eser Prusa’daki yaşamın renklerini ortaya koymaktadır. (Bkz. Ek-16)

³³⁸ Paganist dönemin zafer tanrıçasıdır.

³³⁹ Ampulla, yağ, içecek veya sirke gibi ürünlerin saklanmasına yarayan küçük bir kaptır. Duşta güzel kokulu yağlar için kullanılanına Ampulla Aleira denirdi.

III. BÖLÜM

ŞEHRİN YERLEŞİMİ VE DİNİ YAPISI

A) ŞEHRİN YERLEŞİMİ

1) Şehrin konumu ve önemi

Prusa şehrinin yüzyıllar boyunca süren tarihine bakıldığında şehrin yerleşim merkezi'nin değişmediği görülmektedir. Bithynia Krallığı, Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorlukları döneminde şehrin ana merkezinin değişmemiş olması I. Prusias'ın coğrafi olarak en uygun bölgeyi seçmesinin sonucudur. Coğrafi konum, bir şehrin varlığı sürdürmesindeki en önemli noktadır. Anadolu'da birçok şehrin tarihsel süreçlerde yıkılıp yok olduğunu veya yıkıldıktan sonra farklı noktalarda yeniden inşa edildiği bilinmektedir. Fakat Prusa şehrinin kuruluşundan günümüze kadar aralıksız iskân görmesinin en önemli sebebi coğrafi konumudur. Dolayısıyla Prusa'nın konumu, şehri Anadolu'nun kadim şehirlerinden biri yapan en önemli etken olmuştur

Bizans İmparatorluğu'nun erken dönemlerinde Prusa şehrinin konumu ve bu doğrultudaki önemi, Nikaia, Nicomedeia ve Constantinopolis gibi şehirlerin yakınında olmasından dolayı bu şehirlerin gölgesinde kalmıştır. Bizans erken dönemi için Prusa'nın önemsiz bir şehir olarak algılanması yanlıştır. Çünkü çevresindeki Nikaia şehri, konsillere ev sahipliği yapan dini bir şehir, Constantinopolis hali hazırda başkent olan bir şehir ve Nicomedeia, Constantinopolis'ten önce başkent olan gelişmiş bir şehir olarak Prusa'yı kuşatmıştı. Bu bağlamda Prusa'nın etraf şehirlere göre küçük bir şehir oluşu doğaldır. Fakat tarihsel süreçte çevresinde birçok şehir farklı sebeplerden ötürü tedrici olarak gerilemeye başlarken Prusa, konumu itibariyle her geçen gün önemini arttırmıştır. Prusa'nın özellikle Bizans İmparatorluğu hâkimiyetindeki son iki yüz yılı göz önüne alındığında İmparatorluğun başkenti haricinde en önemli iki şehirden birini – diğeri Nikaia – oluşturduğu görülmektedir.³⁴⁰

Şehrin, Bizans'ın erken dönemlerinde geri planda kalmasının en önemli sebeplerinden bir diğeri, yol güzergâhlarıydı. Çünkü Prusa net bir şekilde kavşak

³⁴⁰ Khoniates, (1195-1206)..., s. 193.

konumunda veya bir geçiş güzergâhında değildi. Roma döneminde Prusa'nın yol ağı incelendiğinde şehirden üç yöne uzanan aktif yolların varlığı anlaşılmaktadır.³⁴¹ Şehrin güney bölümünü Olympos dağı oluşturduğu için Prusa da tarihsel süreçte ticaret ve ulaşım genel anlamda doğu-batı yönünde işlemekteydi. Çünkü Olympos dağı çok geniş ve bir o kadar da engebeli bir yapıya sahip olup aşılması zor idi.³⁴² Plinius'un Bithynia'daki imar faaliyetlerini göz önüne alındığımızda şehirlerdeki harabe durumu ortaya çıkaran şartların yolları da etkilediğini düşünmekteyiz. Çünkü V. yüzyılda Bithynia'nın yollarının harabeye döndüğü bilinmektedir.³⁴³ Fakat Plinius'un Bithynia valiliği ile Theodosius'un kanunları arasındaki döneme tarihlenen Tabula Peutingeriana haritası II-V. yüzyıllar arasındaki Bithynia yolları hakkında bizlere nadide bir güzergâh sunmaktadır. (Bkz. Ek-17)

Yukarıda belirtilen Prusa yol güzergâhları Bizans Dönemi boyunca net bir şekilde değişime uğramamıştır. Tarihsel sürece bakıldığında Prusa'nın özellikle doğu ve kuzey yönündeki yolları büyük öneme sahiptir. Kuzey kısımda Constantinopolis'e ulaşan deniz yolu bulunurken, doğu kısmında Nikaia ve Nicomedeia gibi başkente ulaşım sağlayan önemli kentler bulunmaktadır. Bizans İmparatorluğu boyunca yukarıda anlatılan iki yön her daim önemini korumuştur. Prusa'nın batı yönlü yolları ise kuzeye ve doğuya nazaran XI. yüzyılın son çeyreğinde Batı Anadolu'da Çaka Bey gibi Türk beylerinin ortaya çıkmasıyla önem kazanmıştır.³⁴⁴

2) Prusa'nın fiziki yerleşimi

a) Sur İçi

Bir şehrin fiziki yapısını çözümlemek yer üstü kaynaklarına olduğu kadar yer altı kaynaklarına da ihtiyaç duyar. Bizans döneminde Prusa şehrinde Goth saldırılarından sonra sosyo-ekonomik olarak şehri ciddi zararlar verdiği bilirse de şehir hayatını bütünüyle kesintiye uğratacak fiziki ya da beşeri hiçbir etken olmamıştır. Goth saldırılarının da bu bölgede ne denli yıkım yarattığı çok açık değildir. Fakat bin

³⁴¹ <http://dare.ht.lu.se/> (24.05.2019)

³⁴² Grigoras, s. 45.

³⁴³ Theodosius, p. 435.

³⁴⁴ Komnena, s. 229.

yıllık süre zarfında diğer şehirlere göre daha rahat bir yaşantı süren Prusa, kentin sur içindeki fiziki durumu hakkında bilgiler kısıtlıdır. Bunun en büyük sebebi, şehir Osmanlı'nın eline geçtiğinde Bizans halkının yaşadığı bölge ile Osmanlı halkının yaşadığı bölgenin paralellik göstermesidir. Bu durumun doğal sonucu olarak Bizans dönemindeki konutlar, sokaklar, meydan gibi kalıntılar maalesef günümüze ulaşmamıştır. Günümüzde mimari yapıdan yola çıkılarak Bizans döneminde sur içi sokaklarının dar ve mimarisinin de genel olarak planlı olmadığı çıkarımını yapabiliriz. Konut yapımında kullanılan malzeme ise moloz taşlardan oluşmuştur. Ek malzeme olarak çakıl taşı ve çamur kullanıldığı da bilinmektedir.³⁴⁵

Prusa'da yaşamı kolaylaştıran en önemli etkenlerden biri şehrin içme suyudur. Şehir hem su kaynakları hem su yapıları açısından zengindir. Roma döneminden kalan Pınarbaşı suyunu şehre aktaran su sistemi, daha sonra bu suyu sokaklara dağıtırdı. Her evin su havuzu vardı. Su, havuzlardan geçerek tüm şehri dolaşır.³⁴⁶ Su aktarım konusunda gelişmiş sistemlerin olması, haliyle şehrin su kaynağı yönü zengin olmasıyla açıklanabilir.

Justinianus, Prusa'ya bir saray ve halk için bir hamam inşa ettirmiştir.³⁴⁷ Günümüzde Tekfur/Bey sarayı olarak adlandırılan ve 2012 yılından beri kazı çalışmalarının devam ettiği sarayın Bizans döneminde Prusa'daki varlığı kesindir.³⁴⁸ Bu sarayın Justinianus döneminde inşa edilen saray olması ihtimal dâhilindedir. Burası Bizans döneminde tahminen "*Proasteion*" yani geçici saray olarak kullanılıyordu. İmparatorlar bu bölgeye geldiklerinde konaklamak için genellikle bu sarayı kullanmış olmalıdır. Osmanlı Devleti döneminde de işlevine devam ettiğini düşündüğümüz sarayın kazı raporları açıklandığında daha net bilgilere ulaşabileceğiz. (Bkz. Ek-19)

Bizans döneminde mahalle yapısını veya kiliselerin varlığı saptamak zordur. Evliya Çelebi'yi temellendirerek araştırmacılar yedi mahalle ve yedi kilise olduğunu öne sürmektedir. Metropolit, Filboz, Gümüşlü Kümbet³⁴⁹ kiliseleri ve Kavaklı, Veledi-i Yaniç, Üftade mescidlerine ek olarak temelinde Bizans mozaiklerine rastlanan Yerkapı'daki Kireççi Emin Apartmanı bölgesinde Bizans döneminin kilise yapısının

³⁴⁵ Gregory, s. 270

³⁴⁶ Kaplanoğlu, *Osmanlı Devleti'nin...*, s. 114.

³⁴⁷ Sevin, s. 41.

³⁴⁸ Neşri, s. 135.

³⁴⁹ Texier, s. 198.

bulduğu teyit edilebilir.³⁵⁰ Bu görüşler kesinlikle Arkeolojik kazılarla desteklenerek sonuçlanabilir. Aksi takdirde bir teoriden öteye gitmemektedir.

Prusa kentinin fiziki yeterlilikleri göz önüne alındığında Bizans İmparatorluğu boyunca yerleşimin sur dışına çıkmasını gerektirecek bir sosyo-ekonomik durumun söz konusu olduğunu düşünmemekteyiz. Nitekim eğer kent dışında bir yerleşim olduğunu düşünürsek Pythia tarafına doğru veya Olympos dağı yamacına yani güneye doğru yayılmanın olacağı akıllara gelmektedir. Fakat kenti kuşatan orduların Prusa'nın güneyine yerleştikleri ve genel olarak uzun süren bir kuşatma yürüttükleri için bu bölgedeki yerleşimlerin dış tehdit olmadığı zamanlarda yaptığı öngörülebilir.

Kent surları içinde Bizans döneminden kalma bir mezarlığa rastlamadık. Orta Çağ yaşam koşulları göz önüne alındığında Veba gibi hastalıklardan korunmak için mezarlığın sur dışında olması gerekir. Günümüzde güney surlarının dış kısmında Alacahırka ve Pınarbaşı mezarlıkları bulunmaktadır. Büyük olasılıkla Osmanlı İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu dönemlerinde de aynı bölge mezarlık olarak kullanılmıştır.

b) Prusa Kalesi

Prusa surlarının birçoğu günümüzde halen ayaktadır. Fakat Roma, Bizans ve Osmanlı Devleti gibi üç büyük imparatorluk dönemini de yaşamış ve birçok onarım geçirmiştir. Bu yüzden surlar yeniden yapılandırma ve güçlendirme işlemi görmüştür. Birinci bölümde üzerinde durduğumuz Seyfü'd-devle'nin Prusa'yı alması veya tahrip etmesi üzerine bizlere bazı bilgiler sunan Texier, bu dönemde birkaç kule ve duvarın önceki döneme ait olduğunu belirtir.³⁵¹ Buradaki "önce" kavramı ile Roma İmparatorluğunu mu yoksa Bizans'ın ilk yılları mı kastedildiğini bilememekteyiz.

Prusa, hem klasik hem de erken dönem Bizans eserlerini bünyesinde barındırmaktadır. Hellenistik dönemden beri bin metre araziye 600 metrelik surlarla çevrilidir. Güneyde iki Bizans duvarı olup sur dışına erişimi kolaylaştırmaktaydı.³⁵² İyi bir örnek teşkil etmesi açısından Nikaia ise yaklaşık 1.450 metrelik bir alanda surlarla çevrilidir.³⁵³ Bu karşılaştırmadan anlayacağımız üzere Bizans'ın en önemli

³⁵⁰ Saadet Mader, **Klasik Dönemde Bursa'da Bir Semt: Hisar**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2008, s. 98.

³⁵¹ Texier, s. 197.

³⁵² Foss ve Winfield, p. 138-139.

³⁵³ Mango, s. 71.

şehirlerinden biri olan Nikaia'ya göre Prusa'nın da sur içi yerleşim büyüklüğü Ortaçağ kent standartlarına göre gayet makuldür.

1432-1433 yılında Prusa'da bulunan Bertrandon de le Broquiene, *Le Vayage d' Outremur* Bertrandon adlı eserinde Prusa kalesini dağ çıkıntısının üzerinde konumlandığını ve tahmini olarak 1000 kadar ev bulunduğunu belirtir. Bey sarayının da bir bahçe içinde ve göletli olduğunu ifade etmektedir.³⁵⁴

Richard Pockocke 1745 yılında Prusa'ya geldiğinde, Eski Prusa'nın tahmini olarak bir millik alanı kapsamakta olduğunu yazmıştır. Eski yapı yöntemine göre dikey taşlar içeren bir tabaka, yatay taşlar içeren bir tabaka üzerinde bulunuyordu. "*Burada Theodoros Komnenos Laskaris'in kulelerden birini yaptırdığına dair bir yazıt gördüm.*" diyerek bizzat ifade etmiştir.³⁵⁵ Yazıtta ise "*Bu kule bizim kralımız Theodor Komnennos Laskaris tarafından ekim ayında inşa ettirildi.*" yazıyordu.³⁵⁶

Prusa şehir surlarının uzunluğu yaklaşık 3500 metredir.³⁵⁷ Surlar, restitüsyon³⁵⁸ çalışmalarında 3 ana dönemde ele alınmıştır. İlk dönem şehrin kuruluş dönemi olan Prusias dönemidir. Diğer dönem IX. yüzyıl olarak ele alınmıştır.³⁵⁹ Üçüncü dönem ise Osmanlıların şehri aldıktan sonra yaptığı onarım dönemidir.³⁶⁰ Bu üç dönemdeki onarım çalışmalarında surlar ilk yapıldığı konumunu korumuştur. Doğu, Batı ve Kuzey yönündeki surlar topoğrafik olarak kuşatılması zor olduğu için şehrin en önemli suru Güney cephesindeki sur olup "çifte sur" sistemiyle şehri korumaktadır. Diğer cephedeki surlar tek sur şeklindedir. Doğu kapısındaki duvarların XII. ve XIII. yüzyıldan kaldığına dair belirtiler vardır.³⁶¹ Günümüzde Taht-ı Kale (Tahta'l-kal'a) kapısıyla Zindan kapısı boyunca konumlanan Güney surunda birçok kapı mevcuttur.

³⁵⁴ Günaydın ve Kaplanoğlu, s. 23.

³⁵⁵ Günaydın ve Kaplanoğlu, s. 65.

³⁵⁶ Thomas Corsten, *Die Inschriften von Prusa ad Olympium*, Teil: I, Bonn, 1993, s. 226.

³⁵⁷ İbrahim Yılmaz, "Bursa Sur Kapıları ve Taht-ı Kale Kapısı Rekonstrüksiyonu", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 15, Sayı: 26, 2014/1, s. 88.

³⁵⁸ Yeniden tasarlama. Tahrip olan veya tamamen yıkılan bir yapının arşiv bilgilerinden, izlerinden veya çizimlerinden yola çıkarak maket şeklinde ya da 3 boyutlu cisim teknikleriyle anlatılmasıdır.

³⁵⁹ IX. yüzyılda Bizans döneminde yapılan onarımın yoğun saldırılar altında kalındığı için yapıldığı belirtilmiştir. Fakat bu durum ulaştığımız bilgiler ölçüsünde kesinlikle yanlış olmak zorundadır. Çünkü bu dönemde Prusa'ya ulaşan bir saldırı pek mümkün görünmemektedir. Özellikle yoğun saldırı altında kalması ise tamamen ihtimal dışı görünmektedir. Eğer surların IX. yüzyılda onarım gördüğü doğru ise VIII. yüzyıldaki Nikaia'ya ulaşan Arap saldırılarının Prusa'ya ulaştığı akıllara gelmelidir. Çünkü bu dönemde Batı Anadolu'da Arapların varlığı bilinmektedir.

³⁶⁰ İbrahim Yılmaz, "Şehir Sur Zindanları Kapsamında Bursa Zindanının Tespiti Belgelemesi ve Restitüsyonu", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 20, Sayı: 31, 2016/2, s. 186.

³⁶¹ Cilve Foss ve David Winfield, *Byzantine Fortifications and Introductions*, University of South Afrika, 1986, p. 139.

Ayrıca Prusa tarihinin en çok saldırıya uğrayan ve bunun sonucunda Spolien³⁶² malzemeyi bünyesinde en fazla barındıran sur olmuştur. Bu malzemeler bazen sütun olurken bazen de kesme taş olup tahminen Roma dönemine aittir. (Bkz. Ek-20)

Üzerinde durulması gereken bir diğer nokta ise Prusa zindan çalışmaları sırasında ortaya çıkan gizli tüneldir. Prusa tarihinin bilinen tek gizli geçidi olan tünelin ortalama yüksekliği 2.75, genişliği ise 3.00 metredir. Güney Surları ile Batı Surlarının kesiştiği noktada yer almaktadır. Kale içinden Cilimboz deresi mevkiine gizli bir ulaşım sağlamaktadır. Tünelin hangi medeniyet döneminde yapıldığı hakkında bir bilgi mevcut değildir. Prusa zindanlarının Bizans öncesi döneme tarihlenebilme ihtimali göz önüne alındığında gizli tünelin de aynı dönemlerde var olabileceği düşünülebilir. Prusa'nın korunaklı olmasının yanında bu gizli tünelin varlığı Osmanlı'nın bu bölgeyi almada uzun yıllar uğraşmasının sebeplerinden biri olmuştur.³⁶³ (Bkz. Ek-21)

Prusa zindanı surların Güneybatı kısmının en ucunda yer almaktadır. (Bkz. Ek-Sur Haritası) Zindan üç büyük kule ve onlara bağlı duvarlar tarafından bir kale gibi korunmaktadır.³⁶⁴ (Bkz. Ek-23) Ekte belirtildiği üzere zindan, 9 nolu dış kule, 9 nolu iç kule ve 8 nolu dış kule ile oldukça ciddi bir şekilde korunmaktadır. Üç kulede dörtgen şeklinde tasarlanmış olup Bizans dönemi mimarisine uymaktadır. Yukarıda belirttiğimiz tünel girişi de 9 nolu dış kule ile 8 nolu dış kule arasındaki sur duvarından olup zindan aracılığıyla kale içine ulaşmaktadır.³⁶⁵

Prusa zindanı erken Bizans dönemine tarihlenmiş olsa da daha öncesinde var olduğu düşünülmektedir.³⁶⁶ Zindanı koruyan kulelerin dörtgen yapıları bu durumu kanıtlayan en önemli unsurdur. Fakat zindanın temel yapısının Bithynia Krallığı veya Roma döneminde yapılmış olması akla daha yatkındır. Çünkü Prusa, bu iki dönemde de Bizans döneminden daha işlevsel ve daha önemli bir kenttir.

³⁶² Devşirme. Surlar herhangi bir nedenden dolayı zarar gördüğünde çoğu zaman baştan yapmak yerine farklı bir yerden getirilen malzeme ile onarılır. Bunun örnekleri Prusa surlarında özellikle Güney surunda oldukça fazladır.

³⁶³ Yılmaz, **Şehir Sur Zindanları...**, s. 185.

³⁶⁴ Doğan Yavaş, "Bursa Şehir Surlarında Ortaya Çıkan Zindanın Restorasyonu", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: XVIII, Sayı: 32, 2016, s. 58.

³⁶⁵ Yılmaz, **Şehir Sur Zindanları...**, s. 179.

³⁶⁶ Yılmaz, **Şehir Sur Zindanları...**, s. 192.

c) Prusa ve Çevresinin Topografik Özellikleri

Theodoios'un kanunlarından Bithynia yollarının harabe olduğunu ve halkın kendi sorumluluklarının bilincinde olmadığını öğretmekteyiz.³⁶⁷ Bu durumun temel sebebi barbar kavimlerin istilası ile uğraşan halkın, bölgedeki yollaragereken özeni gösterememesidir.

Deprem, tarihte birçok medeniyeti etkilediği gibi Bizans İmparatorluğu'nu da derinden etkileyen doğal afetlerin başında gelmektedir. Uzun yıllar boyunca Bithynia yöresinde birçok deprem olmuştur. Prusa ve çevre şehirleri etkileyen bazı depremlerin tarihleri sırasıyla 358, 26 Ocak 447, 7 Nisan 460, 25 Eylül 478, 6 Eylül 543, 15 Ağustos 554, 26 Ekim 740, 25 Ekim 989, 23 Eylül 1063, 6 Kasım 1143'tür. Merkezi Prusa olan tek deprem 1143 depremidir. Bu depremde Prusa'daki nehirlerin 3 günlük süreyle taşıdığını biliyoruz. Diğer depremler ise Bithynia, Nicomedeia, Kyzikos merkez üssü olup Prusa'nın da dolaylı yoldan etkilendiği depremlerdir.³⁶⁸ 358 yılındaki depremin merkez üssü Bithynia'dır. Bu deprem o denli etkiliydi ki Makedonya dahi depremde sarsılmıştır.³⁶⁹ Prusa'nın çevresindeki yerleşimlerin akıbetine bakacak olursak Nicomedeia 9. yüzyıl itibariyle artık harabeydi. Kyzikos ise 543 yılındaki deprem ile çok ciddi hasar görüp 7. yüzyıl itibariyle ortadan kalkmıştır. Kyzikos'un yerine Artake (Erdek) bu bölgede yeni bir yerleşim yeri olarak ortaya çıktı. Nikaia ise Arap seyyah Hurdazbih'in Anadolu'daki beş kenti arasında yer alarak önemini Prusa'nın fethine kadar kaybetmemiştir.³⁷⁰ Prusa kalesi dağ yamacında büyük bir kaya parçasının üzerine inşa edilmiştir. Bu yüzden birçok depremi daha az hasar alarak atlatabilmiş olmalıdır. Bilhassa bu depremlerin Prusa şehrine olumlu katkıları da olduğu öne sürülebilir. Tarihsel sürece bakınca Prusa önemini günden güne arttırırken çevresindeki Kyzikos, Nikaia ve Nicomedeia gibi şehirler tedricen önemini kaybetmiştir. Yukarıdaki bilgiler ışığında bu durumun sebebinin deprem olduğu düşünülebilir.

Olympos dağında birçok manastır olduğu bilinmektedir. Bunlardan bazılarının adı Abramites, Agapios, Agaures, Hagios Toannice, Hagios Juif Constantin, Nicolas,

³⁶⁷ Theodosius, p. 435.

³⁶⁸ Şahin Kılıç, "5-15 Yüzyıl Bursa ve Çevresi Bizans Dönemi Depremleri", **Bursa Yöresinin Depremselliği ve Deprem Tarihi**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 2001, ss. 68-70.

³⁶⁹ Clive Foss, **Ephesus After Antiquity: a Late Antique Byzantine and Turkish City**, Cambridge University Press, 1979, p. 189.

³⁷⁰ Mango, s. 81.

Zacharie, Eustache, Balee, Dele, Eunugues, Cathares, Mesolymppe, Photinodies, Saccudion, Symboles, Trikalis olup toplam sayılarının elli kadar olduğu düşünülmektedir.³⁷¹ Cathars manastırı da Pythia yakınında bulunmakta olup Pythia'daki hakkında bilgiye ulaşabildiğimiz tek manastırdır.³⁷² Olympos'daki adı geçen bu manastırların kalıntıları yer yer mevcutsa da bölge halen kapsamlı bir araştırmayı beklemektedir.

B) ŞEHRİN DİNİ YAPISI

Din, bir toplumun temel gereksinimlerden sonra hayatı şekillendiren en temel olgulardan biridir. Maneviyat, tarihe bakıldığında bir ihtiyaç olup her bireyin her toplumun kendi gereksinimini karşılamaya çalıştığını görebilmekteyiz. Bu yüzden bir toplumu incelerken dini hayatı gözardı etmek mümkün değildir. Prusa'da, Hristiyanlığın öncesinde birçok Pagan tanrıya inanış hâkimdir. Bu durumu, günümüze ulaşan paralardan ve kitabelerden anlayabilmekteyiz. Bithynia genelinde ve Prusa'daki bazı tanrılar şunlardır: Dikaiosyne, Afrodite, Artemis, Demeter, Dionysos, Eirene, Eros, Hades-Serapis, Helios, Herakles, Hermes, Asklepios, Hygieia, Kybele, Apollon, Zeus, Pan, Nike, Nemesis, Poseidon, Athena.³⁷³

1) Pagan-Hristiyan Mücadelesi ve Yeni Dini Hayat

Bizans dönemi Prusa tarihinde dini yapının büyük bölümü Hristiyanlığın tekelinde geçmiştir. Çok tanrılı Paganist dönemden sonra 150-325 yılları arasında Hristiyanlık kendi varlığını korumak adına Paganist düşünceye karşı mücadeleye girişti.³⁷⁴ Hristiyanlığın var olma mücadelesi Ankyra'da (Ankara), Prusa'da olduğunu gibi ilerlemiş olup iki şehir bu süreçte benzerlik göstermektedir.³⁷⁵ 313 yılında

³⁷¹ Ayr. Bilgi için: R. P. Bernardin Menthon, L 'Olympe de Bithynie- Ses Saint, Ses Counvents, Ses Sites, Cure Latin de Brousse, Paris, 1935; Raif Kaplanoglu, Bursa Yer Adları Ansiklopedisi, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

³⁷² Theophanes, p. 360.

³⁷³ Corsten, Teil: II, s. 69; Kaplanoglu, Osmanlı Devleti'nin..., s. 141; <https://www.asiaminorcoins.com/gallery/thumbnails.php?album=28> (24.05.2019).

³⁷⁴ Hüseyin G. Yurdaydın ve Mehmet Dağ, Dinler Tarihi, Gündüz Matbaacılık, Ankara, 1978, s. 194.

³⁷⁵ Hasan Akyol, s. 313.

Constantinus bu tazyik devrini sona erdiren imparator oldu. Bu dönemde Doğu Roma İmparatorluğu'nun III. yüzyıl buhranı da göz önüne alındığında Constantinus kötü gidişin sona ermesini toplayıcı güç olarak görünen Hristiyanlığa bağladı. 313 Milano Fermanı ile Hristiyanlık Bizans İmparatorluğu'nda ana unsur olurken diğer din ve inanışlar azınlık duruma düşmüştür.³⁷⁶ Bu karar neticesinde Kudüs'teki Yahudiler baskı altına alınmış ve zor bir süreç içine girmişlerdir.³⁷⁷ Prusa'daki Paganların akıbetinin aynı doğrultuda ilerlediğini düşünmek yanlış olmayacaktır. 325 yılındaki konsil ile birlikte artık Hristiyan politikaları artıyordu.³⁷⁸ İmparator Theodosius'a kadar Paganistler ve Hristiyanlar aynı anda varlığını korumuşlardır. Fakat Theodosius Pagan tanrılarına tapınmayı net bir şekilde yasakladı.³⁷⁹ Hristiyanlık bu dönemde resmi din oldu.³⁸⁰ Böylelikle Paganlara karşı bir savaş açılmış oldu. Paganların Prusa'da varlığını ne kadar sürdürdüğü hakkında bilgimiz yoktur. Fakat Urfa yöresinde Paganların X. yüzyıla kadar resmi olarak varlığını sürdürdüklerini biliyoruz.³⁸¹ Tam anlamıyla Hristiyanlığın yerleşmesinden sonra Prusa, Latinler ve Selçuklular dahi göz önüne alındığında Osmanlı'nın fethine kadar Hristiyan halkın ve yönetimin elinden çıkmamıştır.

19. yüzyılda Osmanlı topraklarına bir seyahat gerçekleştiren George William, Prusa seyahati sırasında Hristiyanlığın ilk gelişimlerinin bu bölgede olduğunu belirtir.³⁸² Buna göre I.–II. yüzyıllarda Hristiyanlık Prusa kentinde kesin bir şekilde vardı. Hristiyanlığın ilk gelişim yerinin bu bölge olması, büyük olasılıkla Olympos dağı ile ilişkilidir. Çünkü Pagan-Hristiyan mücadelesinde azınlıkta olan ve yeni yeni gelişme gösteren Hristiyanlık, ilk zamanlar ciddi baskı altındaydı. Yeni dinin mensupları, can güvenliklerini sağlamak amacıyla Olympos dağına bir sığınak olarak kullanmış olabilir. Prusa ve çevresinde Hristiyanlık, bilhassa Hristiyan-Pagan çatışmasından kaçanların oluşturduğu bir kültür etrafında şekillenmiştir diyebiliriz.

³⁷⁶ Malalas, s. 171; Ömer Rıza Doğrul, **Yeryüzündeki Dinler Tarihi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1947, ss. 279-280.

³⁷⁷ Muhittin Çeken, **Roma-Bizans Döneminde Kudüs (IV.-VII. Yüzyıl)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2015, s.60.

³⁷⁸ Malalas, s. 176; Mustafa Seul, "Bursa in Antiquity", **Bursa**, Republic of Turkey Ministry of Culture, Ankara, 1996, p. 34.

³⁷⁹ J. M. Roberts, **Avrupa Tarihi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2015, S. 110.

³⁸⁰ Mehmet Çelik, **Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğu'nda Din – Devlet İlişkileri – I (Kuruluşundan X. Yüzyıla Kadar)**, Akademi kitabevi, İzmir, 1999, s. 27.

³⁸¹ Muammer Özbebit, **8. Yüzyıldan 15. Yüzyıla Kadar Urfa Şehri'nin Siyasi, Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayatı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2006, s. 85.

³⁸² George William Howard, **Diary In Greek And Turkish Water**, London, 1854, s. 48.

Hristiyanların varlık mücadelesi verdiği yıllarda Prusa'daki Hristiyan halk zorlu bir süreçten geçmiştir. Büyük Constantinus'un Hristiyan olmasıyla beraber Paganist düşünce tedrici olarak tarihe gömülecektir. Constantinus'un ölümü ile başa geçen II. Constantinus da aynı dini politikayı devam ettirdi. II. Constantinus, Vetrano'nun tüm yetkileri almasına rağmen onu onurlandırıp yanına bir de koruyucu vererek Prusa'ya gönderdi. Vetrano'nun Prusa yöresinde yaptıkları hakkında bildiğimiz yegâne bilgi Hristiyan olduğu ve Prusa'da kiliseye sık sık gitmesiydi.³⁸³ IV. yüzyılın dini yapısı göz önüne alındığında Vetrano'nun Prusa'ya gönderilmesinin en önemli sebebi burada Hristiyanlığın doğru bir şekilde yayılıp gelişmesini sağlamak olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Çünkü tek bir siyasi yetkisi olmaksızın kente gönderilen İmparatorluk görevlisinin, bölgede de sadece kiliseye gittiği bilindiği için dini bir amaç dışında burada olması pek akla yatkın değildir. Ayrıca yanında bir koruyucu da olması Pagan-Hristiyan çatışması göz önüne alındığında burada bir sorun olabileceğini bize düşündürmektedir. Tüm bu çıkarımlara rağmen biliyoruz ki net olan tek şey Prusa'da IV. yüzyılda bir kilisenin mevcut olmasıdır.

Bizans dönemine tarihlenen Ampullaların üzerindeki kanatlı Nike³⁸⁴ figürü olarak bilinen melek figürü Hristiyan kültüre, Paganist dönemden geçmiştir. Erken döneme tarihlenenin doğru olacağı bu kalıntılar iki kültür arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Zemin kapıda bulunan bir yazıtın üzerinde ise yüzyıl tarihlendirilmesi yapılmasa da “*Hız. İsa zafer kazanıyor.*” ve “*Efendimiz, sevilen ve kusurlu hizmetkârına yardım et*” yazması bölgedeki Hristiyan varlığından bir görüntü sunmaktadır.³⁸⁵ Şehrin batı yakasında bulunan ve bugün kayıp olan Papaz Yohannes'in mezar taşı, Bursa Arkeoloji Müzesi'nde bulunan bir yazıt (Bkz. Ek-25), Bursa Arkeoloji Müzesi'nde bulunan “*Burada Tribün³⁸⁶ Sabbas³⁸⁷ yatmaktadır.*” yazılı kitabe, Çekirge'de bulunan “*Burada Aziz Sanvashios yatmaktadır.*” yazılı kitabe (Bkz. Ek-26), Bursa Arkeoloji Müzesi'nde bulunan “*Burada aziz hatıralara layık hanımımız Eпитropos'un kızı Theodorion yatmaktadır.*” yazılı kitabe (Bkz. Ek-27) ve Hristiyan şehitler adına yapılan başka bir kitabe bölgedeki dini yapı hakkında bazı kesitler sunmaktadır.³⁸⁸

³⁸³ Theophanes, s. 73. (Siyasi tarihteki dipnot ile düzelt.)

³⁸⁴ Bkz. Dipnot 260.

³⁸⁵ Corsten, Teil: I, s. 228.

³⁸⁶ Roma İmparatorluğunda yüksek rütbeli bir subay.

³⁸⁷ Sabbas, Bizanslı bir din adamı.

³⁸⁸ Corsten, Teil: I, ss. 227-234.

Kilisenin ruhani lideri Piskopos, sadece dini vazifeleri yerine getiren ve kilise sorunları ile uğraşan bir yönetici değildir. Ruhani bir lider olmasının yanında iyi kazancı olan ve bulunduğu bölgede tanınmasına sebebiyet veren birtakım sorumluluğa sahiptir. Ayrıca onun kentlerde birçok görevi olup hamam, su yolu, kale onarımları gibi işlerde söz sahibiydi. Kentin imparatorluk görevlilerini denetler, iâşe gereksinimlerini takip ederdi.³⁸⁹ Şehir piskoposlarının, şehir meclislerinden gelen aristokratlardı. Bu durum bize yönetici sınıf ile din adamları arasında net bir ayırım olmadığını göstermektedir. Yine de Kilisede görev yapabilecek düzeyde bilgiye sahip oldukları da göz ardı edilmemelidir.³⁹⁰ Bir piskopos iki ayrı kentten sorumlu tutulabilirken, iki piskopos bir kentin de başında olabiliyordu.³⁹¹ Prusa’da III. yüzyıldan önce bir Piskoposun varlığı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşabilmiş değiliz. Kilisenin kesinliğini bildiğimiz kentte bir papaz vardı ve tüm dini işler onun tekelindeydi. Nitekim III. yüzyıldan itibaren kentte piskoposluğun varlığı kesindir. Metropolit olarak da Nicomedia’ya bağlıydı.³⁹² Piskopos varsa bir şehir meclisinin de büyük olasılıkla olması gerekir. VI. yüzyılda Prusa kenti bir Piskoposu ve tahminen bir meclisi olan kent durumundadır.³⁹³

VI. yüzyıla gelindiğinde Hieroclis’in kaydettiği 900 kentte Piskoposluk vardı. Prusa, idari bölümde ele aldığımız Hieroclis’in belirttiği kentler arasındaydı.³⁹⁴ III. yüzyılda Prusa’daki piskoposluk makamı VI. yüzyıla kadar varlığını net bir şekilde korumuştur. Fakat şehirde bir katedral³⁹⁵ olduğunu düşünmüyoruz. Prusa Bizans İmparatorluğu döneminde katedrale sahip olabilecek düzeyde bir büyüklüğe hiçbir zaman ulaşamamıştır.

Synod (Synodos), Patrikhanenin en yüksek organı olup Patrik ile 12 metropolitte³⁹⁶ oluşmaktadır.³⁹⁷ Tarihsel süreçte Prusa kenti, herhangi bir Synod’a ev sahipliği yapmamıştır. Nikaia’da yapılan 325 yılındaki konsil gibi bir oluşum da Prusa’da olmamıştır. Farklı şehirlerde olan Synod’a ve Consiller’e Prusa’dan metropolitlerin katıldığını bilinmektedir. 431 yılında Efes’teki Konsil’de Prusa

³⁸⁹ Flusin, s. 134.

³⁹⁰ Gregory, s. 110.

³⁹¹ Bernand Flusin, “İmparatorluk kilisesinin yapısı”, **Bizans Dünyası**, (Çev. Aslı Bilge) Ed. Cecile Morrison, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 131.

³⁹² Malalas, s. 213.

³⁹³ Vasileios, ss. 67-68.

³⁹⁴ Flusin, s. 133.

³⁹⁵ Kentin en büyük kilisesi.

³⁹⁶ Belli bir bölgedeki kiliselerin bağlı olduğu, patrikten sonra gelen piskopos veya başbiskoposluktur.

³⁹⁷ Zonaras, s. 113.

Metropoliti Petros, 553 yılındaki Konsil’de Prusa Piskoposu Theoktiktes, 680 yılındaki Konsil’de Prusa Metropoliti *Theoupoli/Theouplis’in* ³⁹⁸ piskoposu Polyhronios katılmıştır. 1087 yılında düzenlenen bir evrakta ise Prusa yüzüncü derece metropolit olmuştur.³⁹⁹

X. yüzyıl İslam coğrafyacılarından olan Mukaddesi, eserinde Bithynia’da Müslümanların varlığından söz etmektedir. Bithynia bölge olarak geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Müslümanların X. yüzyıla kadar Anadolu topraklarına birçok akın yaptığından ve Constantinopolis’i kuşattığından bahsetmiştik. Bu doğrultuda bakıldığında Bithynia’nın özellikle doğu kısımlarında Müslümanların varlığı anlaşılabilir bir durumdur. Fakat Bithynia’nın batı taraflarında yani Prusa ve yakın çevresinde Müslüman toplulukların bulunması muhtemel görünmemektedir.⁴⁰⁰

Prusa’nın dini yapısındaki en önemli gelişim I. Andronikos’tan sonra başa geçen II. İsaakios Komnenos döneminde metropolitlik merkezi olarak ilan edilmesiyle meydana gelmiştir.⁴⁰¹ Metropolitlik merkezinin Prusa olmasının ana sebebi ise VII. yüzyılda Kyzikos’un tarihten silinmesi ve Nikaia’nın 1081 yılında Selçukluların eline geçmesidir. Çünkü bölgede korunaklı olarak tek şehir Prusa kalmıştı ve yüzyıllardır tedricen önem kazanıyordu. VI. yüzyıldan XII. yüzyılın sonlarına değin Prusa şehri elde ettiği dini statüyü korumuş ve sonunda Metropolit merkezi ilan edilmiştir. Fakat Latinlerin istilasıyla Prusa’daki düzen de bozulmuş ve metropolit merkezi hakkında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır. Tahminen aynı statü devam etmiş fakat önem verilen nokta her zaman Latin istilalarından korunmak olmuştur. Prusa’nın son metropoliti keşiş olduğunda Neophytos adını alan ve 1283’ten Bizans İmparatorluğu’nun Prusa hâkimiyeti sona erene kadar görev yapan Nikolaos’tur.⁴⁰²

³⁹⁸ Bu kelimenin, bazı belgelerde Prusa’nın diğer adı olarak kullanıldığını düşünmekteyiz.

³⁹⁹ Raif Kaplanoğlu, **Bursa Tarihi Kronolojisi**, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 16-21.

⁴⁰⁰ Mukaddesî, s. 159.

⁴⁰¹ Doğer ve Arnağan, s. 18.

⁴⁰² Kaplanoğlu, **Bursa Tarihi Kronolojisi**, s.29.

2) Manastır Hayatı

Manastır yaşamının kökeni Mısır'a dayanmaktadır. Anadolu'ya ulaşması ise Suriye, Doğu Anadolu ve Cappodocia (Kapadokya) üzerinden olmuştur.⁴⁰³ Prusa ad Olympum Anadolu'daki manastır hayatının en gözde merkezlerinden biridir.⁴⁰⁴ Tahminen en ünlü çağı VIII. yüzyıl ile XI. yüzyıl arasındadır. Olympos'un bilinen ilk keşişi, Ankyra'lı (Ankara) Palladius'un Historia lausiaca eserinde Olympos dağının tepelerinde yaşayan ve Constantinopolis'te IV. yüzyılın ilk yarısı itibariyle manastır hayatına giren Novatosçu⁴⁰⁵ Eutyichianus'dur.⁴⁰⁶ Net olarak manastır hayatının başladığı bir dönem olup olmadığı hakkında bilgiye sahip olmadığımız IV. yüzyıl, Olympos dağında din adamlarının yaşadığını tescilleyebilmemiz açısından önemlidir. Bu yüzyılda İskenderiyeli bilgin bir rahip olan Arius ve ona tabi olanlar Nikaia'da 325 yılında aforoz edildi.⁴⁰⁷ Ülkenin dört bir yanına dağılan Ariusçular, büyük olasılıkla Olympum dağına da geçtiler. Novatosçu Eutyichianus'un ve tahminen Ariusçuların bu bölgede var olması Hristiyanların Heretik olarak kabul ettiği grupların da Olympos'ta kendilerine bir yer bulduğunun en açık göstergesidir. Hristiyanlığın ilk yıllarıyla VIII. yüzyıla kadar geçen dönemde Olympos'da keşişler yaşamış fakat bu bölge Bizans İmparatorluğunda önem arz edecek bir konuma gelmemiştir. Özellikle İkona Kırıcılık döneminde din adamlarının uğradığı baskı sonucunda tıpkı erken dönemdeki Hristiyanların ve Heretik grupların yaptığı gibi Olympos'a kaçan birçok grubun var olması akla yatkındır.⁴⁰⁸ IX. Yüzyılın başlarında I. Nikephoros'un hâkimiyet döneminde ise Ocak vergisi adıyla kilise ve manastırların İkona dönemindeki muafiyetleri ortadan kaldırıldı.⁴⁰⁹ Olympos'un ünlenmesinin bir nedeni de bu verginin alınmaması olabilir. Fakat yine de coğrafi şartların ve bölgenin manastır hayatına uygun olmasının çok daha önemli bir yer tuttuğu aşikârdır.

⁴⁰³ Murat Tuğrul, **Ortaçağ Doğu Hristiyanlığında Manastır Hayatı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 69.

⁴⁰⁴ Mehmed Ziya, **Bursa'dan Konya'ya Seyahat**, (Haz. Mehmet Fatih Birgül ve Dr. Levent Ali Çanaklı), Bursa İl Özel İdaresi, Bursa, 2008, s. 103. Kaynakça

⁴⁰⁵ III. yüzyıl Hristiyan dünyasında Heretik (dinden sapan) olarak kabul edilmiş, Novatian'a tabi olan grup.

⁴⁰⁶ Sodini, s. 377.

⁴⁰⁷ Francis Dvornik, **Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a**, (Çev. Mehmet Aydın), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, s. 6.

⁴⁰⁸ Ayr. Bilgi için: R. P. Bernardin Menthon, **L 'Olympe de Bithynie- Ses Saint, Ses Couvents, Ses Sites, Cure Latin de Brousse**, Paris, 1935.

⁴⁰⁹ Dikici, s. 225.

St Peterburg'ta bulunmuş 835 yılına tarihlenen bir elyazmasından yola çıkarak “*Scriptoria'da*” yani manastır yazıhanesinde noktalama ve yazım kurallarının kullanıldığını ve bu tarihten tahmini 200-300 yıl öncesinde de kullanıldığını düşünmekteyiz. Bu oluşumun 8. yüzyıldan sonra Cosntantinopolis'teki gibi Bithynia manastırlarında da kullanıldığını biliyoruz.⁴¹⁰ Bu bilgiler ışığında Olympos manastırlarında Scriptoria'nın olması ihtimal dâhilindedir. Eğer bu manastırlarda yazılmış eserler mevcutsa ve sadece dini bilgiler değil Prusa tarihi hakkında da herhangi bir bilgiyi bize sunmuşlar ise çok değerli olabilir. Fakat şu zamana kadar sözünü ettiğimiz böyle bir kaynağın varlığı hakkında bir bilgiye ulaşabilmiş değiliz.

Olympos manastırlarında Bizans İmparatorluğu tarihinde önemli rol oynamış birçok kişi keşiş hayatı sürmüştür. Bu sebeptendir ki sadece Prusa tarihi için değil İmparatorluk tarihi için de Olympos önemli bir yer tutmaktadır. 795 yılında VI. Constantinus, eşi Maria ile ayrılıp Theodote ile evlendi. Keşişler için resmi eşini bırakıp metresi ile evlenmesi asla kabul edilecek bir durum değildir. Bu yüzden bu duruma bir tepki verilmek istendi. Protestonun başını Olympos'daki Sakkudion Manastırı baş keşişi Platon ve yeğeni Theodoros çekti.⁴¹¹ Bu ayaklanmanın lideri Olympos'daki bir manastır baş keşişinin olması ve merkezdeki bir olaya tepki verilmesi, bölgenin merkezle ne denli etkileşim içinde olduğunu gözler önüne sermektedir.

Bithynia'daki Olympos manastırında⁴¹² Bizans tarihi için büyük öneme sahip olan pek çok insan yaşamıştır. Bunların başında; Aziz Theodoros'un amcası Aziz Platon, Theodoros'un kendisi, geleceğin Patriği Aziz Theofanes, Büyük Aziz İonnikios, Slavların gelecekteki havarisisi Aziz Methodios ve X. yüzyıl'da önem kazanacak bir grup gelmektedir.⁴¹³ Buradan da anlaşılacağı üzere Olympos Manastırı, Bizans için geleceğin siyasi, dini ve sosyal tarihine yön verecek olan pek çok kişi ve gruba ev sahipliği yapmıştır.

Psellos'un mide ve karaciğer ağrıları çektiğinden keşiş olmak istediği bilinmektedir.⁴¹⁴ Ayrıca Psellos'un bir arkadaşı Ioannes Ksiphilinos, imparatorluk

⁴¹⁰ Mango ve Dagron, ss. 380-381.

⁴¹¹ Norwich, **Erken Dönem...**, s. 303.

⁴¹² Bu manastırın Olympos'daki bir manastır olması kuvvetle muhtemel. Fakat Bithynia'nın herhangi bir yerindeki manastır mı yoksa Olympos'daki bir manastır mı olduğu kesin değildir.

⁴¹³ Mango, s. 133.

⁴¹⁴ Psellos, s. 180.

tarafından yapılan baskılar sonucu görevini bırakarak Olympos'a çekilmiştir. 1054 yılında Psellos da merkezde güç kaybedince Olympos manastırlarına çekilmeye karar verdi.⁴¹⁵ XI. Yüzyılın ikinci yarısında kutsal Synod'a başkanlık ettiği bilinen Xiphilinos, Olympos'a çekilmiştir.⁴¹⁶ Görüldüğü üzere Olympos hastalığa yakalanan, merkezi yönetim ile ters düşmüş imparatorluğun bilhassa dini tarihinde önemli yerlere sahip olan kişilerin sığınak olarak kullandığı bir keşiş merkezi haline gelmiştir.

XI. Ioannis Bekkos'un, XIII. yüzyılın kilise birliği savunucularından, bazı düşünce ve söylemleri sebebiyle Olympos dağına sürgüne gönderildiği bilinmektedir.⁴¹⁷ Olympos, sadece dini bir inziva yeri veya sığınak olarak kullanılmasının yanında sürgün yeri olma işlevine sahiptir.

Manastırlar, dini statülerine ek olarak aslında birer sosyal dayanışma vakıflarıydı. Prusa yakınlarındaki Auxentios manastırında giyecek ve yiyeceklerin manastır tarafından dağıtıldığı bilinmektedir.⁴¹⁸ Ayrıca Olympos dağındaki Sakkudion manastırında, Athos dağındaki manastırlarda olduğu gibi kadınların girmesini engelleyen bazı cezalar vardı.⁴¹⁹ Tahminen Olympos'ta kadınlara özel manastırlar da vardı. Fakat ulaşabildiğimiz kaynaklara binaen bu duruma uygun bir manastır ile karşılaşmadık.

İsaakios Komnenos 1057 yılında Ayasofya'ya, diğer kilise ve manastırlardan alınan vergiyi bağladı.⁴²⁰ Olympos'daki manastırların bunlara dâhil olup olmadığı konusunda bir bilgi edinemedik. Sadece Constantinopolis'teki manastırların da bağlanmış olabileceği düşünülebilir. Fakat şunu biliyoruz ki XI. yüzyılda mali reformlar çerçevesinde manastırların geliri kendilerini idame edilecek düzeyde bırakılmıştı. Bu durumun olumlu tarafları da vardı. Artık keşişler mali konulara zaman harcamak zorunda değildi ve manastırların çevresindeki arazilerde bulunan köylüler manastırın baskısından kurtulduğu için daha rahat hareket edebiliyorlardı.⁴²¹

IV. Haçlı seferiyle beraber Latinler, Constantinopolis'i işgal edince Nikaia'ya geçen Bizanslılar burada kendi varlıklarını koruyabilmiştir. Bizanslılar, Latin

⁴¹⁵ Psellos, s. XVII-XVIII.

⁴¹⁶ Attaleiates, s. 100.

⁴¹⁷ Grigoros, s. 323.

⁴¹⁸ Doğer ve Armağan, s. 23.

⁴¹⁹ Tamara Talbot Rice, **Bizans'ta Günlük Yaşam**, (Çev. Bilgi Altınok), Göçebe Yayınları, İstanbul, 1998, s. 94.

⁴²⁰ Attaleiates, s. 70.

⁴²¹ Attaleiates, ss. 71-72.

İmparatorluğu süresince nasıl siyasi benliklerini bir şey kaybetmediyse dini hayatında da geçmişlerinden kopmamışlardı. Bu süreçte Papa, keşiş ve papazlara Katolik olma konusunda baskı yapınca din adamları Nikaia'da ya da özel manastırlarda bağımsız yaşamak zorunda kaldı.⁴²² Geçmişte olduğu gibi bu dönemde de Olympos dağının bazı din adamlarını, keşişleri belki de halktan bir kısım insanı himaye ettiğini düşünebiliriz. Ayrıca Akropolites'in özel manastırlar olarak kastettiği yerin Olympos'dan başka bir yer olduğunu düşünmüyoruz.

Bizans İmparatorluğu, Latinlerden Constantinopolis'i geri aldığı tarihten Prusa'nın Osmanlılar tarafından fethine kadar geçen sürede Anadolu'daki kentleri ihmal etti. Her kent kendi içinde bağımsız sayılabilecek düzeyde özgür hareket eden tekfurlar tarafından yönetiliyordu. Dini yapının da aynı siyasi yapı gibi olduğu aşikârdır. Artık bir metropolitlik düşüncesi siyasi olarak ihtimal dâhilinde olamazdı. Özellikle XIV. yüzyıla beraber Anadolu'daki kentler Osmanlılar tarafından çevrelenmiş ve hareket alanı kalmamıştır. Böylelikle her kent, kendi dinin yaşayacak düzeyde din adamına sahiptir diyebiliriz. Bu durumda dahi Prusa, Osmanlıların eline geçene dek Hristiyanlığın tekelinden hiç çıkmamıştır.

⁴²² Akropolites, s. 41.

SONUÇ

Prusa bölgesinin tarihi M.Ö. VI. binden M.Ö. IV. bine aralıksız bir yerleşimin var olduğu bilinen Ilıpınar höyüğünden başlamaktadır. Ilıpınar'a ek olarak kabaca aynı dönemde Marmaracık, Yenişehir, Menteşe gibi bölgelerde de yerleşimlerin olduğu saptanmıştır. M.Ö. 2000'li yıllarda Bithynia bölgesinde Thrak kökenli halklar yaşamakta olup bölgede uzun yıllar varlıklarını sürdürdükleri düşünülmektedir. Bölgedeki ilk siyasi oluşum Helenistik Bithynia Krallığıdır. M.Ö. 435 yılında hüküm sürdüğü bilinen Deodalsus ile başlayıp M.Ö. 74 yılında Roma İmparatorluğu'nun bölgeyi ele geçirmesiyle sona ermektedir. Bithynia Krallığı'nın en parlak devri olan I. Prusias döneminde kral, kendi adına Prusa şehrini inşa ettirdi. Şehrin kuruluşu hakkında birçok farklı görüşte olsa ulaşabildiğimiz en makul sonuç şehrin I. Prusias döneminde kurulduğudur.

Prusa, Roma İmparatorluğu'nun eline geçtiğinde ciddi bir gelişim gösterdi. Genç Plinius'un buraya vali olarak gönderilmesi ve odak noktasının bayındırlık faaliyetleri olması şehrin gelişmesi hususunda bizlere bilgi sunmaktadır. Açık bir şekilde görülüyor ki Bizans İmparatorluğu öncesinde Prusa birçok konuda çağının gerekliliklerini karşılayabilecek düzeyde şehirleşmeye sahiptir.

Prusa isminin etimolojisi yapılamamaktadır. Bursa kelimesinin Prusa'nın zamansal değişimiyle meydana geldiği gayet açıktır. Prusa ise I. Prusias'ın kendi isminden türeyerek şehre verdiği bir addır. Pythia isminin bölgedeki şifalı kaplıcalar hasebiyle Apollon'un rahibesi Pythia'dan gelmesi akla en yatkın düşüncedir. Olympos dağı ise adını mitolojideki Olympos'tan almıştır. Antik çağlarda burada yerleşim olduğunu düşünmüyoruz. Prusa şehrinin kuruluşundan sonra önem kazanmış olsa da nihayetinde Pagan-Hristiyan çekişmesiyle ve keşişlerin bu bölgeye yönelmesiyle ünlenmeye başlamıştır.

Bizans döneminde Prusa tarihini, Roma'dan net bir şekilde ayırmak mümkün değildir. Bu yüzden biz, Bizans tarihine girişi 258 yılı ile yapmayı doğru bulduk. Prusa'da 258 yılında bir yağma söz konusudur. III. yüzyılda Prusa belli ki askeri anarşi dönemi ve Goth saldırıları sonrasında kısmi bir gerileme yaşamıştır. Daha sonraki dönemde Nicomedeia'nın ve Constantinopolis'in başkent oluşu Bizans tarihinin odak noktasını Bithynia bölgesine çevirmesine neden olmuştur ki bunun doğal sonucu olarak Prusa'nın güvenliği artmıştır. Şehrin önemi ise zamanla hem artmış hem de

azalmıştır. Bu ikilemi yaratan nokta başkente yakın olan bir şehrin öneminin tedricen artması ve başkent ya da onun yanındaki şehirler kadar önemli noktaya gelmesinin zorluğudur.

Prusa, IV. yüzyıldan itibaren belirli bir gelişim göstermiştir. 361 yılında Prusa'da askeri bir birim olan Scholae'nin varlığı aslında bu gelişimin bir parçası olmalıdır. Çünkü Prusa ve çevresindeki şehirlerin her birinde Scholae adındaki birimler mevcuttur. Bu durumda demek ki Bithynia'da merkeze bağlı, merkezi koruyan bir askeri birim varlığını gözler önüne sermektedir.

382 yılında Gothlarla bir anlaşma imzalandı. Raif Kaplanoğlu'na göre bu tarihte Bithynia'ya Goth iskânı yapıldı. Bu bilgiyi teyit edebilecek herhangi bir kaynağa ulaşamadık. Fakat bu tarihten birkaç yüzyıl sonra Bithynia'ya Slav iskânının varlığı bilindiği için demek ki bölge iskâna uygun ve Gothlar da buraya yerleştirilmiş olması muhtemeldir.

V. yüzyıl Prusa tarihi için ulaşılan bilgiler açısından en karanlık yüzyıldır. Siyasi olarak net hiçbir bilgiye ulaşılamamaktadır. Roma dönemindeki gösterişli Prusa şehrinin bu yüzyıldaki hali ile paralellik göstermediği açıktır. Justinianos ve Theodora çiftinin Prusa'daki bayındırlık faaliyetleri de şehrin ihtiyacının olduğunu kanıtlar niteliktedir. Vasileios, Justinianos döneminde Prusa ve Pythia'ya yapılan imar faaliyetlerinin olmadığını öne sürse de maalesef bu görüş dışında başka hiçbir görüş aynı doğrultuda değildir.

Heracleius'un hâkimiyet yıllarında Thema düzeniyle beraber Prusa, Opsikion Theması'nda yer aldı. Bu oluşumun en önemli şehirlerinden biri olduğu düşünüyoruz. Dayanak noktamız ise ovalarının bu kadar geniş olması ve Prusa şehrinin ovayı kontrol eden bir kale görevi görmesidir. Diğer bir husus ise uzun bir süre geçmeden Bithynia'ya ciddi bir Slav kitlesi iskân ettirilmesidir. Çünkü Prusa ve çevresinin ovaları üretime de iskân yapılmasına da elverişlidir.

İkon kırıcılık yıllarında dönemin en önemli şahsiyeti olan İrene, Prusa'ya keşişler için bazı dini yapılar inşa ettirmiştir. Slavların iskânı da aynı yıllarda devam ettiği bilinmekte olduğundan Prusa, hem şehir hem de çevresi düşünüldüğünde hareketli yıllar geçirmiştir. İkonaklazm döneminin asıl merkezi ise Olympos dağıdır. Bu dönemde birçok din adamının kaçıp burada manastır hayatını tercih etmişiyse ünlenmiştir. Thema sisteminin kurulmasından X. yüzyılın ilk çeyreğine kadar geçen uzunca bir süre şehre doğrudan bir saldırı olduğunu düşünmüyoruz. Birçok istiladan

dolaylı yoldan etkilenmiştir. Constantinopolis kuşatmalarında çevreye akınlar düzenlenmesi Prusa ovalarının yağmalanmasına olanak vermiş olmalıdır.

Bizans tarihi boyunca Prusa şehrinin ilk elden çıkışı üzerine ortaya atılan iki görüş vardır. Seyfü'd-devle, şehri Texier'e göre 924, El-Mekin'i referans gösteren Vasileios'a göre ise 947 tarihinde ele geçirmiştir. Seyfü'd-devle'nin doğum tarihi 916 olduğunu bildiğimiz için Texier'in belirlediği yıl kesinlikle yanlış olmalıdır. Vasileios'un verdiği tarih usulen doğru olabilse de Prusa'nın bu yüzyılda elden çıkması kısa süreliğine de olsa mümkün görünmemektedir. Çünkü bu devirde Arapların Bithynia'ya kadar gelen herhangi bir saldırısı dahi yoktur. Ayrıca Prusa gibi bir şehir kaybedilmiş olsa Bizans kroniklerinde kesinlikle yer bulmuş olurdu. Ne yazık ki herhangi bir Bizans kaynağı veyahut Bizantolog bu konuda hakkında bir malumat vermemektedir.

X. yüzyıl ortalarından XI. yüzyıl sonlarına kadar Prusa'da sükûnet hâkimdi. 1071 Malazgirt savaşından sonra ise Batı Anadolu'ya birçok Türk akını yapıldı. Nikaia Türklerin eline geçtikten sonra Prusa'nın da aynı kaderi paylaştığı öne sürülmektedir. Mükremin H. Yinanç ve Halil İnalçık bu görüşü savunanlardan olup diğer herhangi bir kaynaktan Prusa'nın elden çıkışı ile ilgili bir bilgiye rastlamadık. Bu tarihten 100 yıl kadar sonra Andronikos dahi Prusa'yı imparatorluk ordusuyla zorlanarak ele geçirmiş olduğunu düşünürsek Yinanç ve İnalçık'ın görüşleri biraz abartılı olabilir. Kanaatimizce Prusa, bu dönemi sadece yağma görecer atlatmış, Türklerin eline geçmemiştir.

İlk üç Haçlı seferleri doğrudan Prusa'yı etkilemedi. Dördüncü Haçlı seferine kadar şehir, hem Latinler hem de Türkler tarafından akınlara uğramaktaydı. Prusa'da tarihin bilinen en büyük katliamını ise İmparator I. Andronikos yaptı. Şehirdeki besi hayvanlarını dahi katletti. Birçok insanı türlü türlü işkencelere maruz bıraktı. Çoğunu da öldürdü. İlginç olan nokta ise kroniklerde dahi adım adım anlatılan bu olay için bir ağtın, bir kitabenin var olmayışıdır. Bu durumun sebebi ise Andronikos'un saldığı korku olmalıdır.

1204'te Prusa'nın Bizanslılardan alındığı görüşü bir tartışma konusu ortaya çıkartmaktadır. Levchenko ve Norwich'ten başka hiç kimse bu görüşü desteklememiştir. Bu konu üzerinde Khoniates'in anlatısı Prusalıların şehrini savunduğı hatta kaçan Latinlere çok ciddi hasarlar verdiğıdir. Doğru olanın ikinci görüş olduğunu kanaatindeyiz. Prusa, şehir olarak her devirde savunulması kolay bir şehir olmuştur. Sur dışından gizli bir tünelle sur içine sağlanan bağlantı aslında Bizans

İmparatorluğu süresince üç defa kaybedildiği düşünülen Prusa şehrinin elden çıkmadığının en önemli dayanak noktası olmuştur. Düşüncemiz Prusa'nın Osmanlılardan önce Bizans İmparatorluğu'nun elinden hiç çıkmadığı yönündedir. Latinler, Constantinopolis'i ele geçirdikten sonra Bizans, Nikaia'da varlığına devam etmiştir. Bu süre zarfında Prusa, ilk dönemlerde Latinlerin akınlarına uğramış olsa da daha sonra Nikaia'ya bağlı sakin bir politika izlemiştir.

Latin İmparatorluğu'nun sona ermesiyle Prusa'nın Osmanlılar tarafından fethi arasındaki sürede, şehir neredeyse bağımsız bir politika izlemiştir. Merkezle büyük ölçüde kesilen irtibat, Osmanlı'nın Prusa çevresine yaptırdığı iki kule ve abluka alınan bir şehir vardır. Prusa 1326 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Daha sonra Osmanlılar ile anlaşılan Prusa Tekfuru Barsuk? şehri Osmanlılar'a teslim etti. Belirtilen tarih bağlamında birçok görüş ortaya atıldı. Genel olarak kabul gören 1326 yılı, Hakan Yılmaz'ın Bağdâdî'yi kaynak göstererek yeni bir yıl ortaya atması ile değişebilme ihtimaline sahiptir. Nitekim bizlerin de görüşü şu an itibariyle 1326 yılıdır.

Ekonomik yapıya bakacak olursak Prusa, Constantinopolis'in bir hinterlandı olduğunu düşünmekteyiz. Bizans tarihi boyunca bu bölge tarıma elverişli yapısı ve su kaynaklarının bolluğu sebebiyle merkezin yüksek rütbeli görevlilerinin yatırım yapmalarına olarak sağlamıştır. Ovaların bu kadar geniş olması birçok Bithynia kenti gibi Prusa'nın da ürünlerini merkez odaklı ekip-biçmesine neden olmuştur. Biliyoruz ki Bithynia ve Likya, erken Bizans döneminde en gelişmiş iki bölgesidir. Bu dönemde yaşanan Goth saldırıları Prusa şehrine çok ciddi zarar vermiştir. Daha sonra merkezin Doğu'ya kayması ile Prusa'da güvenli bir bölge olduğu için iktisadi alanda gelişmiştir. Procopios, Bithynia bölgesinin tahıl ambarı olduğu belirtir ki bu anlatı bizleri Prusa ovalarında tahıl ekiminin zeytinle beraber önemli yer tuttuğunu düşünmeye itmektedir. Zeytinin bölge için değerini tartışmaya lüzum yoktur. Fakat ipek böceğinin 557 yılında Bizans İmparatorluğu'na getirildiğinden dolayı Prusa'ya da çok uzun bir süre geçmeden ulaştığını düşünmekteyiz. Bizleri bu düşünceye iten iki dayanağımız vardır. İlki ipeğin Osmanlı'da ve Modern dönemde Prusa için önemli oluşudur. İkincisi ise Kyzikos'ta bir tekstil işletim merkezinin varlığı ile kızıl renge ulaşmada doğal sulara duyulan ihtiyaçtır. Tüm bunlar bir araya geldiğinde Prusa'da Bizans döneminde ipek böceğinin varlığını düşünmek yanlış olmayacaktır.

Thema sisteminin kurulması ve sonrasında Slavların bölgeye iskânı iktisadi olarak Prusa'ya olumlu bir katkı yapmıştır. Slavların Bithynia'da esnaflık yaptığına dair mührün varlığı bilinse de Prusa'da tarım veya hayvancılık dışında başka bir alanda

çalıştıklarını ve sur içinde yaşadıklarını düşünmüyoruz. Kentin iç ticaretinde Collegia (Lonca) sisteminin var olduğunu ve merkez tarafından gönderilen Curiales adlı görevlilerinde bu sistemi denetleyip başkente topladığı vergileri gönderdiği sonucuna varmaktayız. Bizans dönemi boyunca sur içinde bir ticaret merkezine ulaşamadık. Bizans döneminde kentin içinde veya dışında bir ticaret merkezi varsa bunun Taht'ikal'a kapısı tarafında olması gerekmektedir.

Kent, Bizans döneminin son yüzyıllarında daha küçük bir alanda kendine yetecek düzeyde üretimle meşgul olmuştur. Çünkü özellikle XI. yüzyıldan sonra Prusa toprakları yağmaya müsait bir hale gelmiştir. Bu sebeple geniş ovanın güvenlik zafiyeti olmadığı sürece üretimin artış içinde olması doğaldır. Fakat genel anlamda Bithynia, korunaklı bir yer olmaktan çıkmış ve kimi zaman Latinlerin, kimi zaman Türklerin akınları bu bölgeye ulaşmıştır.

Prusa'da Yunanca konuşuluyordu. Halk kent ve kırsal olarak ikiye ayrılırdı. Kent hayatında daha modern yaşam standartları varken kırsal alandaki temel nokta geçimini sağlamak ve üretim yapmaktır. Bizans dönemindeki birçok kültürel öğenin günümüzle karşılaştırılması gerekir. Evlenen kızlara gelin odası yapılması, nişan yüzüğü ve evlilik kemeri, erkek çocukların oyuncaklarının arabalar ve toplar oluşması, kız çocuklarının günlerini bebek ile oynayarak geçirmesi gibi adetler günümüze ulaşmıştır.

Pythia kaplıcaları, Prusa'nın sosyal hayatının en önemli unsurudur. Halk buraya tedavi amaçlı geldiği kadar genel anlamda günlük bakım için de gelmiştir. Hamam kültürü her devirde, her medeniyette sosyalleşmenin unsuru olmuştur. Bizans kültüründe kısmen geri planda kalmış olsa da Prusa'nın şifalı suları bu denli ünlüken kesinlikle kent için büyük bir öneme sahiptir.

Günlük hayatın en önemli verileri arkeolojik kalıntılardır. Bursa Arkeoloji Müzesi'nde Bizans bölümünde sergilenen envanterler ışığında Prusa'da kolye, İncil saklama kutuları, ampulla, yağ kandilleri, kaşık, su matarası gibi bazı parçalar halkın günlük hayatı anlama konusunda bizlere yardımcı olmuştur. Zeytinyağının bölgedeki bolluğu sebebiyle yağ kandillerinin fazla olması çok doğaldır. Manastır hayatı da Prusa için önemli bir noktadır. Bu yüzden Haç işaretli saklama kaplarının fazlalığı göze çarpmaktadır.

Prusa şehri I-III. yüzyıllarda Tabulo Peutingeriana'a göre şehir statüsünde değildir. IV. yüzyılda ise Diocletianus ve Constantinus reformlarıyla birlikte Doğu Praefectura'sının Pontus eyaletine bağlı bir şehirdir. VI. yüzyılla beraber Prusa'nın

çiftlikleri merkezdeki yüksek rütbelilere verilmeye başlandı. Aynı yüzyılda Bizans şehirlerinin listesini çıkaran Hieroclis, Prusa'yı Pontikes Eyaleti'nin dokuzuncu şehri olarak kaydetmiştir.

Herakleios dönemiyle beraber Prusa Themalara ayrılan sistemde Opsikion'a bağlandı. Yıllar ilerledikçe Thema sayısı oldukça artıysa da Prusa her zaman Opsikion Theması'na bağlı kaldı. XII. yüzyılda şehir, Anadolu'nun en üst rütbesi olan Domestikos'a bağlı olan Bithynia valiliğine bağlıydı. Latin İmparatorluğu süresince Nikaia Rumlarına bağlı olan şehir Osmanlılar tarafından fethedilene kadar Bizans'ın hâkimiyetinde kaldı.

Prusa'da Curiae adlı bir meclis vardır ve kentin yönetimi bu meclisin elinde olmalıdır. Ayrıca kent yargıcı ünvanını taşıyan Arbitrator'un varlığı akla yatkın gelmektedir. Scholae birimi, Prusa'nın askeri kanadını oluşturmaktadır. İhtiyaç halinde merkezin yönlendireceği herhangi bir bölgeye giderken, sükûnet halinde Prusa'nın iç güvenliğini sağlıyor olmalıdır. XI-XIV. yüzyıllar arasında Kuzeybatı Anadolu'daki kentler tedricen küçülüp bağımsız hareket etmeye başlamasının bir sonucu olarak Tekfurlar ortaya çıkmıştır. Tekfurluk şehrin en üst kademesini oluşturuyordu. Prusa'nın son yıllarında tek söz sahipliği şehrin Tekfuru olmuştur.

Prusa kalesi, dağ yamacında büyük bir kaya parçasının üstüne inşa edilmiş doğu, batı ve kuzey surları doğal olarak korunaklı olduğundan tek sur sistemiyle; güney suru ise şehrin kuşatmaya elverişli tek yeri olduğu için çifte sur sistemiyle inşa edilmiştir. Surların uzunluğu yaklaşık 3500 metredir. Günümüzde surların ayakta kalan kısımları mevcuttur. Birçok defa tamir gördüğü üzerindeki malzemelerden anlaşılan surların Laskaris tarafından Latinlere karşı savunulması amacıyla güçlendirme yaptırdığı bilinmektedir. Şehrin güneybatı ucunda önemli bir yapı olan zindan ve zindan aracılığıyla sur içini, surların dış kısmına bağlayan bir tünel mevcuttur. Tünelin 2.75 metre yüksekliği, 3.00 genişliği vardır. Bu tünel birçok kuşatmada Prusa'nın tarihi açısından önemli rol oynamaktadır.

Prusa tarih boyunca birçok depremden doğrudan ya da dolaylı yoldan etkilenmiştir. 358, 447, 460, 478, 543, 554, 740, 989, 1063 ve 1143 yıllarında Bithynia merkez üssü olan bazı depremlerdir. Bizans erken döneminde Prusa'nın geri planda kalmasının sebebini bu depremlere bağlayan bazı görüşler vardır. Fakat bize göre bu depremler Prusa'nın gelişiminde etkili olmuştur. Çünkü Kyzikos 543'te büyük bir yıkıma uğramış, VII. yüzyılda ortadan kalkmıştır. Aynı şekilde Nicomedeia çok ciddi hasar meydana gelmiş ve tarihsel olarak Prusa'nın gerisinde kalmıştır. Nitekim Prusa

tarihsel olarak yıllar geçtikçe değerinin artmış bir şehir olduğundan depremlerin fayda sağladığı net bir sonuçtur.

Prusa'daki dini hayatın büyük bölümü Hristiyanlığın hâkimiyeti altında geçmiştir. Hristiyanlık İmparatorluk tarafından resmi olarak kabul tanınmasıyla beraber Prusa'da hızla yayılmıştır. Bizans döneminden günümüze ulaşan birçok mezar taşının din adamına ait olması şehirdeki dini yapıya verilen önemi gözler önüne sermektedir. Olympos dağının Prusa'nın dini hayatındaki yeri çok önemlidir. Daha IV. yüzyılda din adamlarının bu bölgede keşiş hayatı sürdürdüğü bilinmektedir. Nitekim bölgenin önem kazanması İkonaklazm dönemindedir. Din adamlarına karşı alınan bu tavır ve yapılan baskılar, Olympos'da birçok manastır inşa edilmesine sebep olmuştur. Daha sonra birçok önemli şahsiyet bu bölgede inzivaya çekilerek kendini dine adanmıştır. Bunların başında ünlü tarihçi Psellos gelmektedir.

Şehrin dini yapılanmasına bakacak olursak III. yüzyıldan itibaren Piskopos bölgenin en üst dini sorumlu olarak göze çarpmaktadır. Şehir, Metropolit olarak ise Nicomedeia Metropolitliği'ne bağlıdır. Şehirde Bizans tarihi boyunca hiçbir zaman katedrale rastlanmamıştır. Herhangi bir Synod'a veya Konsil'e ev sahipliği yapmamıştır. Fakat bu gibi dini oluşumlara IV. yüzyılla beraber Prusa Metropoliti veya Piskoposu katılmıştır. Şehir 1087 yılında yüzüncü derece metropolit unvanını alırken II. İsaakios Komnenos döneminde ise metropolitlik merkezi ilan edilmiştir. Bu durumun en temel nedeni çevresindeki şehirlerin her geçen gün önemi kaybetmesidir. I. Andronikos'un Prusa katliamından sonra başa geçen İmparator İsaakios'un şehrin yaralarını sarmak ve toparlanmasını hızlandırmak adına böyle bir karar vermiş olması da ihtimal dâhilindedir. Latin İmparatorluğu döneminde ise Prusa, Rumların yanında olup Papa'nın keşiş ve papaz gibi din adamlarına Katoliklik konusundaki baskılarını da bertaraf etmiştir. Şehir, Osmanlıların eline geçene kadar Ortodoksluktan ayrılmamıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmedî. “Dastan ve Tevârih-i Mülûk-i Al-i Osman”, **Üç Osmanlı Tarihi**, haz. Hüseyin Nihal Atsız, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 131-175.
- Akropolites, Georgios. **Vekayinâme**, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- Akyol, Hasan. **Roma-Bizans Döneminde Ankara (Siyasi, Fiziki, İdari, Sosyo-Ekonomik ve Dini Yapı)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2014.
- Angold, Micheal. “Nikaia Kenti MS 1000-1400”, **Tarih Boyunca İznik**, Ed. Halil İnalçık, Işıl Akbaygil, Oktay Aslanapay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 27-55.
- Aşıkpaşazade, **Tarih**, haz. Hüseyin Nihal Atsız Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012.
- Attaleiates, Mikhael. **Tarih**, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- Ayönü, Yusuf. “Bizans İmparatoru I. Andronikos Komnenos’un Hayatı ve Devlet Teşkilatını Yeniden Düzenlemeye Yönelik Reformları”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 29, sayı: 1, 2014, 107-126.
- Ayönü, Yusuf. “Dördüncü Haçlı Seferi’nin Batı Anadolu’nun Türkleşme Sürecine Etkisi”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 1, 2009, ss. 5-20.
- Ayönü, Yusuf. “Osmanlılardan Önce Rumeli’de Türkler (1305-1313)”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 2, 2006, ss. 17-33.
- Ayönü, Yusuf. **Selçuklu-Bizans Münasebetleri (1116-1308)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007.
- Baskıcı, Mehmet Murat. **10.-13. Yüzyıllarda Bizans Anadolu’sunda İktisadi ve Sosyal Ortam: Kurumlar ve Gelişmeler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994.

- Bauer, Susan Wise, **Ortaçağ Dünyası**, çev. Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018.
- Bekker-Nielsen, Tonnes. **Urban Life and Local Politics in Roman Bithynia The Small World of Dion Chrysostomos**, Aarhus University Press, Aarhus, 2008.
- Bengisun, Onur. **Antik Edebi Kaynaklarda Bithynia (M.Ö. 333 – M.S. 284)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010.
- Bryennios, Nikephoros. **Tarihin Özü**, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- Byzantii, Stephani. **Ethnica**, Herausgeber: Margarethe Billerbeck und Arlette Neumann-Hartman, Volemen IV., Berlin, 2016.
- Carnotensis, Fulcherius. **Kudüs Seferi**, çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Chronicon Paschale**, translated Micheal Whitby and Mary Whitby, Liverpool University Press, Liverpool, 2007.
- Confessor, Theophanes. **Chronicle**, ed. Cyril Mango And Roger Scott, Oxford, 1997.
- Continuati, Theophanis. **Chronographiae**, translated by Michael Featherstone and Juan Signes Codoner, Vol: 53, Berlin, 2015.
- Corsten, Thomas. **Die Inschriften von Prusa ad Olympium**, Teil: I, Bonn, 1993.
- Corsten, Thomas. **Die Inschriften von Prusa ad Olympium**, Teil: II, Bonn, 1993.
- Çeken, Muhittin. **Roma-Bizans Döneminde Kudüs (IV.-VII. Yüzyıl)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2015.
- Çelik, Mehmet. **Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğu'nda Din – Devlet İlişkileri – I (Kuruluşundan X. Yüzyıla Kadar)**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1999.
- Daş, Mustafa. “Bizans Döneminde Kocaeli”, **Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II**, ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Ali

Yeşildal, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2016, ss. 101-105.

De Clary, Robert. **İstanbul'un Zaptı (1204)**, (Çev. Beynun Akyavaş), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994.

Demircioğlu, Halil. **Roma Tarihi**, Cilt: 1, TTK, Ankara, 2015

Demirkent, Işın. **Haçlı Seferleri**, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997.

Diehl, Charles. **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, çev. A. Göke Bozkurt, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2013.

Dikici, Radi. **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2015.

Doğancı, Kamil. "Mehmet Ziya'nın Gözüyle Antik Dönem Bursa ve Çevresi (Eleştirel Bakış)", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 12, Bursa, 2011, ss. 201-212.

Doğer, Lale ve Armağan, Eda. "Bizans Döneminde Prousa (Bursa) ve Çevresinde Gündelik Beslenme Üzerine Bir Deneme" **Sanat Tarih Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 2, 2017, ss. 13-48.

Doğrul, Ömer Rıza. **Yeryüzündeki Dinler Tarihi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1947.

Dvornik, Francis. **Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a**, çev. Mehmet Aydın, TTK, Ankara, 1990.

Emecen, Feridun, **İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikleri Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Erhat, Azra. **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

Eustathios. **Eustathios Of Thessaloniki**, translation by John R. Melville Jones, Canberra, 1998.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Cilt: 1, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

Flusin, Bernand. "İmparatorluk kilisesinin yapısı", **Bizans Dünyası**, çev. Aslı Bilge, ed. Cecile Morrison, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 130-160.

Foss, Clive ve Winfield David. **Byzantine Fortifications an Introductions**, University of South Afrika, 1986.

- Foss, Clive. **Efesus After Antiquity: a Late Antique Byzantine and Turkish City**, Cambridge University Press, 1979.
- Genesios, Joseph. **On The Reigns Of The Emperors**, translation by Anthony Kaldellis, Canberra, 1998.
- Gibbon, Edward. **Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküş Tarihi**, Cilt: 2, çev. Asım Baltacıgil, Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, İstanbul, 1987
- Gregory, Timothy E.. **Bizans Tarihi**, çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- Grigoras, Nikiforos. **Nikiforos Grigoras'ın Romaiki İstoria Adlı Eserinin I.-VI. Bölümlerinin Çevirisi ve Değerlendirilmesi**, çev. Arslan Kılıç, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir Kâtip Çelebi Ünivertesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2019.
- Grimal, Pierre. **Mitoloji Sözlüğü**, çev. Sevgi Tamgüç, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1997.
- Günaydın, Nurşen ve Kaplanoğlu, Raif. **Seyahatnamelerde Bursa**, Bursa Ticaret Borsası Yayınları, Bursa, 2000.
- Güney, Emrullah. **Trakya'nın, Anadolu'nun Tarihi Coğrafya Bölgeleri ve Antik Kentler**, Edge Akademi, Ankara, 2013.
- Haldon, J.F., **Bizans Tarih Atlası**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.
- Haldon, J.F., **Byzantium In The Seventh Century**, Cambridge University Press, 1997.
- Halil İnalçık'ın Bursa Araştırmaları**, haz. Yusuf Oğuzoğlu, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2012.
- Heredotos. **Heredot Tarihi**, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1973.
- Herrin, Judith, **Bizans: Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı**, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- Hieroclis, **Synecdemvs**, Ed. A. Bvrckhardt, Lipsiae: Aedibvs B. G. Tevbneri, 1893.
- History of the Councils of the Church**, Volume II, haz. Charles Hefele, The Ages Digital Library historical, Edinburg, 1876.
- Howard, George William. **Diary In Greek And Turkish Water**, London, 1854.

İbn Havkal. **İslam Coğrafyası**, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014.

İnalcık, Halil. “Osman Gazi’nin İzinde”, **NTV Tarih**, Şubat 2010, ss. 49-55.

Kandes, Vasileios I., **Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar Bursa**, Gaye Kitabevi, (Çev. Dr. İbrahim Kelağa Ahmet), Haz. Selahattin O. Tansel, İstanbul, 2009.

Kaplanoğlu, Raif. , **Bursa Yer Adları Ansiklopedisi**, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

Kaplanoğlu, Raif. “Osmanlı’nın Kuruluşunda Bizans Köylerinin Kültürel Etkileri”, **Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu**, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2005, ss. 129-141.

Kaplanoğlu, Raif. **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu**, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

Kaya, Mehmet Ali. “Anadolu’da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi”, **A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 24, ss. 11-30.

Kemal, **Selâtin-Nâme (1299-1490)**, haz. Necdet Öztürk, TTK, Ankara, 2001.

Khoniates, Niketas. **Historia (1180-1195)**, çev. Işın Demirkent, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Khoniates, Niketas. **Historia (1195-1206)**, çev. Işın Demirkent, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Khoniates, Niketas. **Historia**, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1995.

Kılıç, Şahin. “5-15 Yüzyıl Bursa ve Çevresi Bizans Dönemi Depremleri”, **Bursa Yöresinin Depremselliği ve Deprem Tarihi**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 2001, ss. 67-71.

Kılıç, Şahin. **13. Yüzyıl’da Bizans’ı Etkileyen Ekonomik, Siyasi ve Kültürel İlişkiler (1204-1261)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2003.

Kinnamos, Ioannes. **Historia (1118-1176)**, çev. Işın Demirkent, TTK, Ankara, 2001.

Komnena, Anna. **Alexiad**, çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1996.

Levtchenko, M.V.. **Bizans**, çev. Erdoğan Berktaş, Milliyet Yayınları, 1979.

- Liddell, Henry George ve Scott, Robert. **Greek-English Lexicon**, American Book Company, New York, 1897.
- Mader, Saadet. **Klasik Dönemde Bursa'da Bir Semt: Hisar**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2008.???
- Malalas, John. **The Chronicle Of John Malalas**, translation by Elizabeth Jeffreys, Micheal Jeffreys and Roger Scott, Melbourne, 1986.
- Mango, Cyril and Dagron Gilbert. **Constantinople and Its Hinterland**, VARIORUM, University Press, Cambridge, 1995.
- Mango, Cyril. **Bizans Yeni Roma İmparatorluğu**, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Mansel, Arif Müfit. **Ege ve Yunan Tarihi**, TTK, Ankara, 2011
- Marcellinus. **The Chronicle of Marcellinus**, translation by Brian Croke, Sidney, 1995.
- Memnon. **Herakleia Pontike Tarihi**, çev. Murat Arslan, Odin Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Menthon, R. P. Bernardin. L **'Olympe de Bithynie- Ses Saint, Ses Counvents, Ses Sites, Cure Latin de Brousse**, Paris, 1935.
- Mitchell, Stephen. **Geç Roma İmparatorluğu M.S. 284-641**, çev. Turhan Kaçar, TTK, Ankara, 2016
- Morrisson, Cecile. "Olaylar/Kronoloji Perspektif", **Bizans Dünyası**, çev. Aslı Bilge, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.
- Mukaddesî, **Ahsenü't-Tekâsim (İslam Coğrafyası)**, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015.
- Neşrî, Mehmet. **Kitab-ı Cihannüma**, haz. Faik Reşit Ünat ve Mehmed Altan Köymen, TTK, Ankara, 1987.
- Nicol, Donald M. **Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453**, çev. Bilger Umar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016.

- Nikephoros. **Patriarch Of Constantinople Short history**, translation by Cyril Mango, Washington, 1990.
- Norwich, John Julius. **Bizans Erken Dönem (323-802)**, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, 2012, İstanbul.
- Norwich, John Julius. **Bizans Gerileme ve Çöküş Dönemi (1082-1453)**, çev. Selen Hırçın Riegel, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012.
- Norwich, John Julius. **Bizans Yükseliş Dönemi (803-1081)**, (çev. Selen Hırçın Riegel), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Oruç Beğ, “Oruç Beğ Tarihi”, **Üç Osmanlı Tarihi**, haz. Hüseyin Nihal Atsız, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 11-111.
- Ostrogorsky, Georg. **Bizans Devleti Tarihi**, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 2006.
- Özaydın, Abdülkerim. “Seyfüddevle el-Hamdânî”, **DİA**, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: XXXVII, İstanbul, 2009, ss. 35-36.
- Özbebit, Muammer. **8. Yüzyıldan 15. Yüzyıla Kadar Urfa Şehri’nin Siyasi, Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayatı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2006.
- Öztürk, Mustafa, **Tarih Felsefesi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.
- Öztürk, Necdet. **Anonim Osmanlı Kroniği 1299-1512**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000.
- Plinius. **Genç Plinius’un Anadolu Mektupları**, çev. Çiğdem Dürüşken- Erendiz Özbayoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Porfirogenetus, Constantinus (VII.). **De Thematibus**, (A Cura Di; A. Pertusi), Vatikan, 1952.
- Priskos. **Attila’nın Sarayında Bir Romalı**, çev. Ali Ahmetbeyoğlu, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017.
- Procopius. **Buildings**, translated by H. B. Dewing, Harvard University Press, London, 2002.
- Prokopios. **Bizans’ın Gizli Tarihi**, çev. Orhan Duru, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.
- Psellos, Mikhail, **Khronographia**, çev. Işın Demirkent, TTK, Ankara, 2014.

- Ramsay, W.M.. **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, çev. Mihri Pektaş, İstanbul, 1960.
- Rice, Tamara Talbot. **Bizans'ta Günlük Yaşam**, çev. Bilgi Altınok, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1998.
- Roberts, J.M.. **Avrupa Tarihi**, çev. Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2015.
- Roodenberg, Jacop. "Ilıpınar Höyük Kazıları": 1987 ve 1988 Yılları Kazı Çalışmalarının Özeti", **XI. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Cilt: 1, Ankara, 1990, ss. 99-103.
- Seul, Mustafa. "Bursa in Antiquity", **Bursa**, Republic of Turkey Ministry of Culture, Ankara, 1996, p. 26-34.
- Sevin, Veli. **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, Cilt: 1, TTK, Ankara, 2001
- Skylitzes, John. **A Synopsis Of Byzantine History 811-1057**, translated by John Wortley, Cambridge University Press, New York, 2010.
- Sodini, Jean-Pierre. "Küçük Asya", **Bizans Dünyası**, çev. Aslı Bilge, ed. Cecile Morrison, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 361-384.
- Stathakopoulos, Dionysios, **Bizans İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi**, çev. Cumhuriyet Atay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Strabon. **Geographika, Antik Anadolu coğrafyası XII.-XIII.-XIV. Kitap**, çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.
- Şemsüddin Ahmed İbn-i Kemal. **Tevârih-i Âl-i Osman**, c. I, haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.
- Tabula Peutingeriana**, ed. Conradi Milleri, Bibliotheca Augustana ca. 250, 1887/88.
- Talon, Öner. **Bizans Devletinde Ziraat (IX.-X. Yüzyıl)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2006.
- Tekin, Oğuz. **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- Texier, Charles. **Küçük Asya**, çev. Ali Suat, Enformasyon ve Döküman Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2012.
- Theodosius II., **The Theodosian Code**. haz. Clyde Pharr, Princeton University Press, New Jersey, 1952

- Treadgold, Warren. **A History Of The Byzantine State and Society**, Stanford University Press, California, 1997.
- Treadgold, Warren. **Byzantium and Its Army 284-1081**, Standford University Press, California, 1995.
- Tuğrul, Murat. **Ortaçağ Doğu Hristiyanlığında Manastır Hayatı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Tyrensis, Willermus. **Haçlı Kroniği**, çev. Ergin Ayan, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016.
- Ubicini, J.H.A.. **1855'te Türkiye**, Tercüman Yayınevi, İstanbul, 1977.
- Uçar, Şahin. , **Anadolu'da Bizans-İslam Mücadelesi**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990.
- Umar, Bilge. **Bithynia**, Akbank'ın Bir Kültür Hizmeti, İstanbul, 1987.
- Umar, Bilge. **Türkiye Halklarının İlkçağ Tarihi II**, Sergi Yayınevi, İstanbul, 1984.
- Usta, Aydın, **Haçlı Seferlerinde Kuşatma**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.
- Uyar, Mustafa. "Moğol İstilas Döneminde Selçuklular", **Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, ss. 409-438.
- Vasiliev, Alexander A. **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016.
- Villehardouin, Geoffroi De ve Valenciennes, Henri De. **IV. Haçlı Seferi Kronikleri**, çev. Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016.
- Yavaş, Doğan. "Bursa Şehir Surlarında Ortaya Çıkan Zindanın Restorasyonu", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 32, 2016, ss. 55-75.
- Yılmaz, Hakan. "Bursa'nın Fethine Yönelik Yeni Yaklaşımlar ve Bursa'nın Gerçek Fetih Tarihi", **Şehir ve Toplum**, Sayı: 2, İstanbul, 2015, ss. 61-75.
- Yılmaz, İbrahim. "Bursa Sur Kapıları ve Taht-ı Kale Kapısı Rekonstrüksiyonu", **Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 15, Sayı: 26, 2014/1, s. 87-105.

- Yılmaz, İbrahim. “Şehir Sur Zindanları Kapsamında Bursa Zindanının Tespiti Belgelenmesi ve Restitüsyonu”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 20, Sayı: 31,2016, ss. 173-193.
- Yinanç, Mükrimin Halil. “Bursa” **İA**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, ss. 806-819.
- Yurdaydın, Hüseyin G. ve Dağ, Mehmet. **Dinler Tarihi**, Gündüz Matbaacılık, Ankara, 1978.
- Ziya, Mehmed. **Bursa’dan Konya’ya Seyahat**, haz. Mehmet Fatih Birgül ve Dr. Levent Ali Çanaklı, Bursa İl Özel İdaresi, Bursa, 2008, s. 103.
- Zonaras, Ioannes. **Tarihlerin Özeti (Kitap XVII.- XVIII)**, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- Zosimus, **New History**, translation by Ronald T. Ridley, Sydney, 2006.

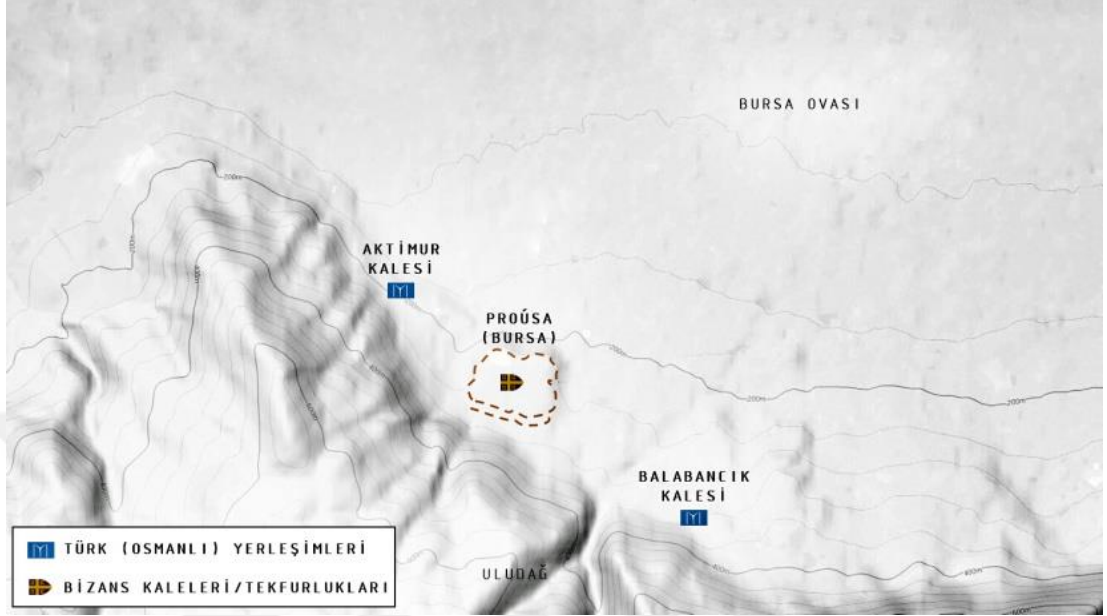

EKLER

EK: 1) Prusa'nın Neolitik Çağ yerleşim yerleri haritası. Savaş Harmankaya, Oğuz Tanındı ve mihriban Özbaşaran, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri, Cilt 2, İstanbul, 1997, Ek - 3

EK: 2) Prusa'nın fethi öncesi Osmanlıların Aktimur ve Balabancık kaleleri. Erişim Tarihi 17.05.2018. 10.19. <http://starihmakinesi.wordpress.com/2017/07/26/839>

EK: 3) Bursa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen yağ kandili

EK: 4) Bursa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen yağ kandili

EK: 5) Bursa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen yağ kandili

EK: 6) Bursa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen yağ kandili

EK: 7) Bursa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen insan ve kuş motifli bir kutu

EK: 8) Bursa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen at motifli bir kutu

EK: 9) Bursa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen madeni bir kaşık

EK: 10) Bursa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen haç şeklinde kolyeler

EK: 11) Bursa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen sedef kolye

EK: 12) Bursa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen matara

EK: 13) Bursa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen bir kase

EK: 14) Bursa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen nike figürlü heykeller

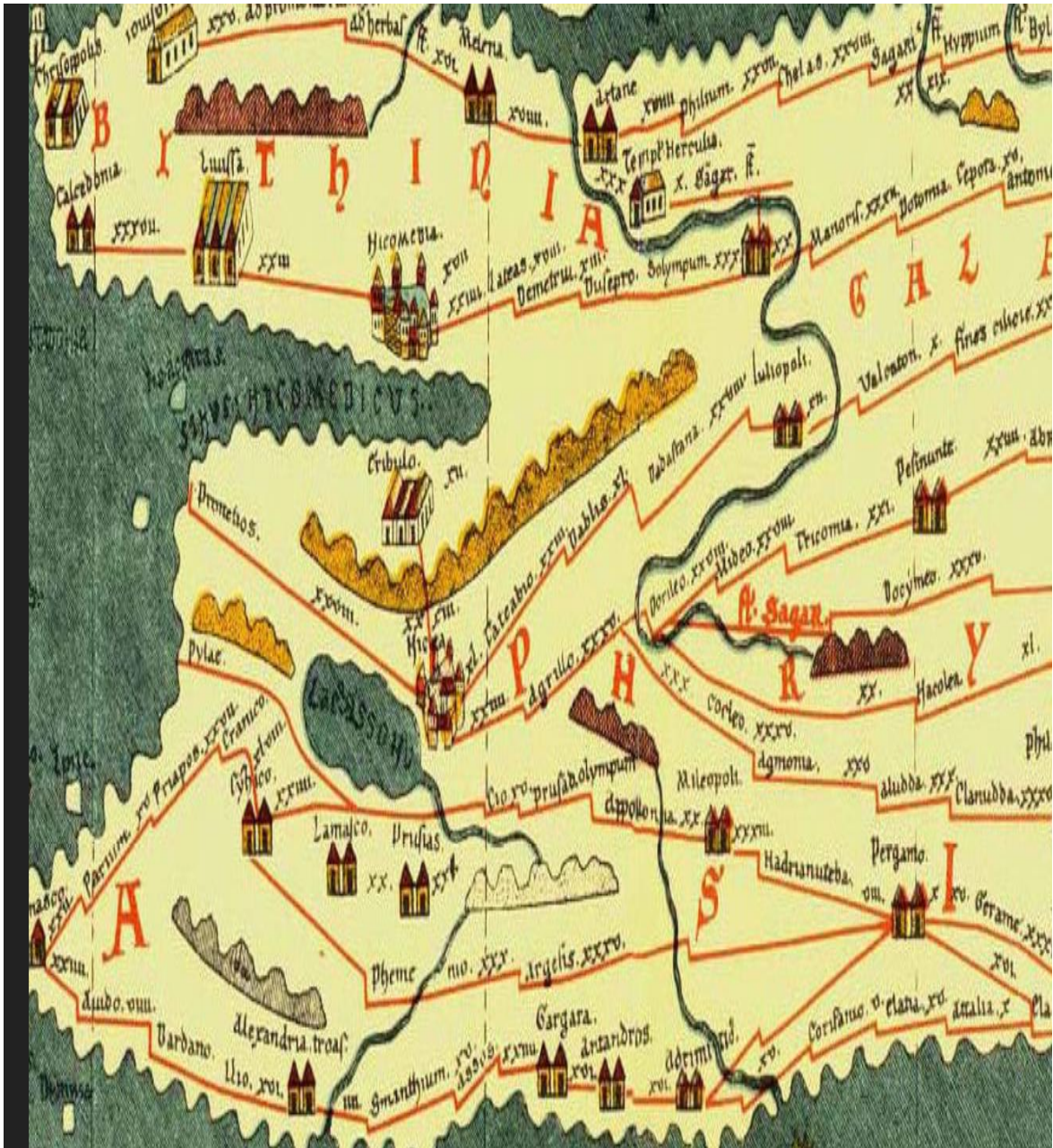
EK: 15) Bursa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen nike figürlü bir envanter

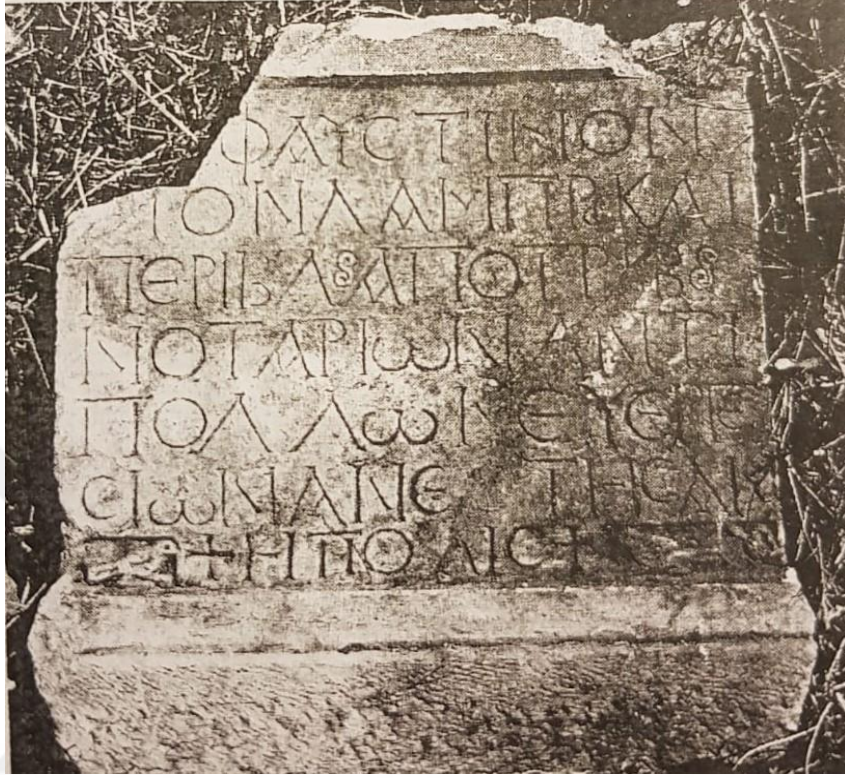
EK: 16) Bursa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen ampullalar

EK-17) Tabula Peutingeriana'da Bithynia ve Prusa ad Olympum

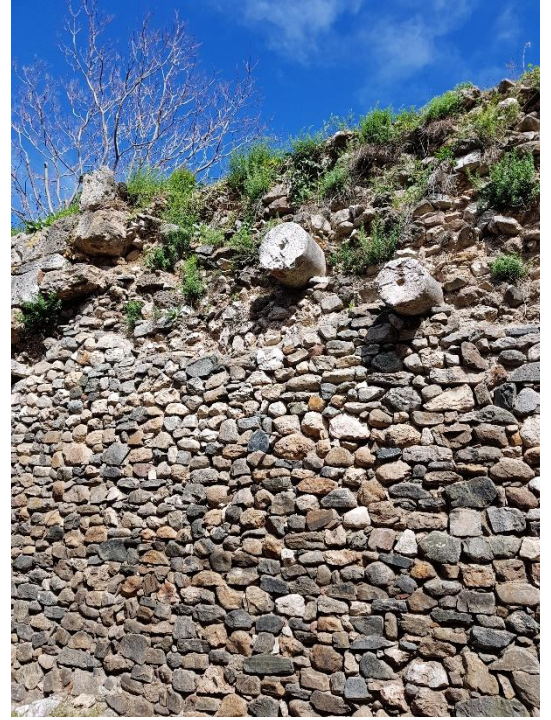
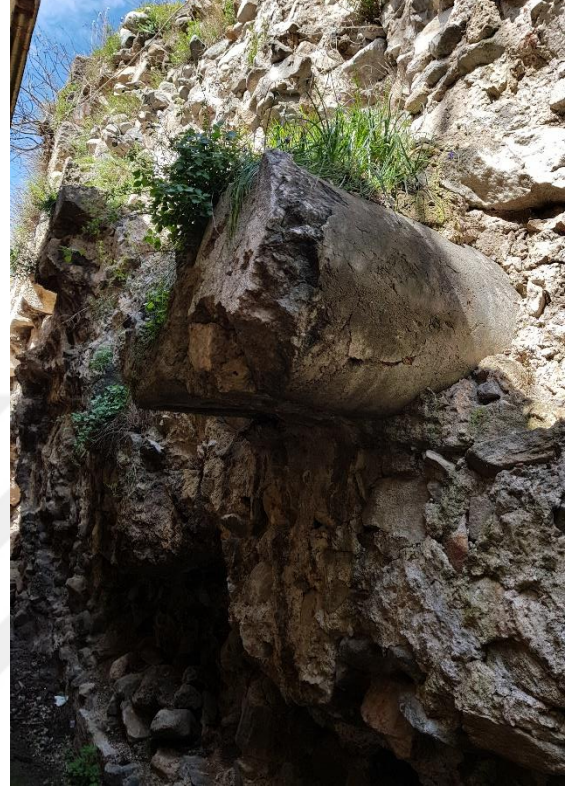
EK: 18) Aday gösterilen Faustinus'un kitabesi. Corsten, Teil:II, s. 191.

EK: 19) Bey sarayının devam eden kazı çalışmalarından bir görüntü

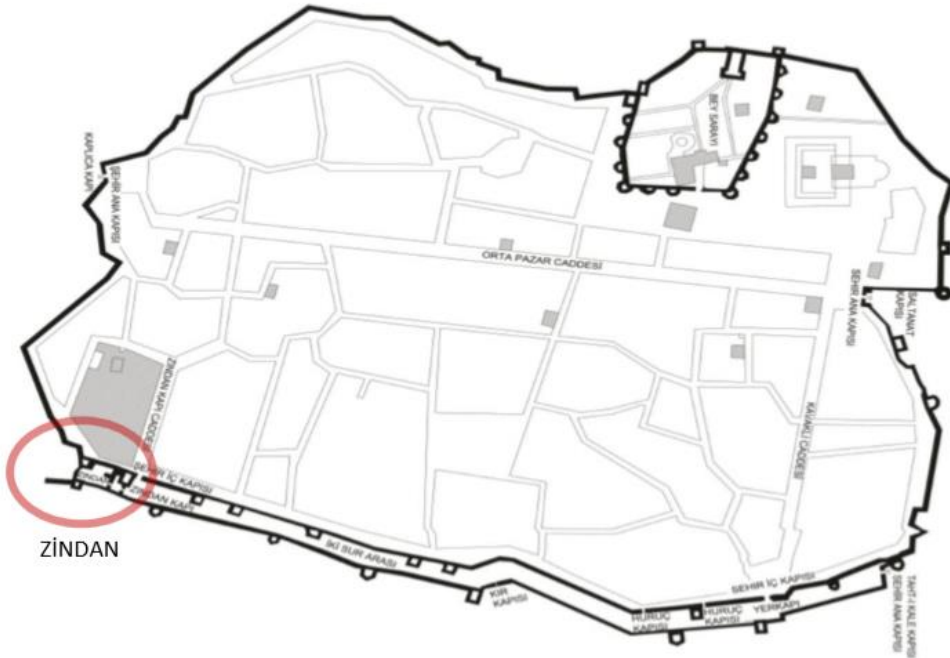
EK: 20) Prusa surlarından Spolien malzeme örnekleri

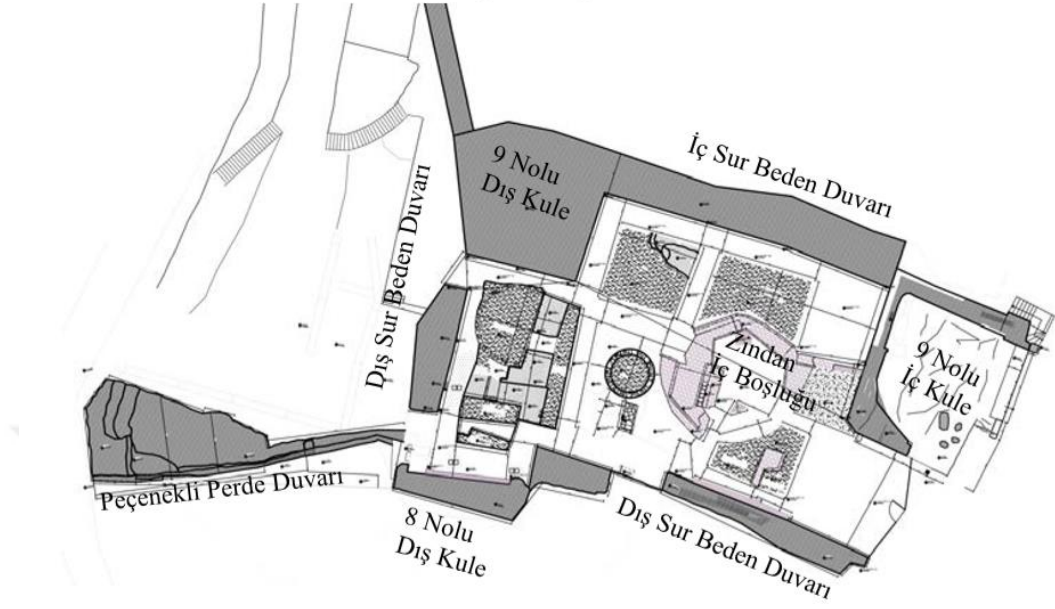
EK: 21) Prusa'nın gizli tüneli. Yılmaz, *Şehir Sur Zindanları...*, s. 185.

EK: 22) Prusa şehir surlarında zindanın konumu. Yavaş, s. 57.

EK: 23) Zindan rölöve planı. Yılmaz, **Şehir Sur Zindanları...**, s. 179.

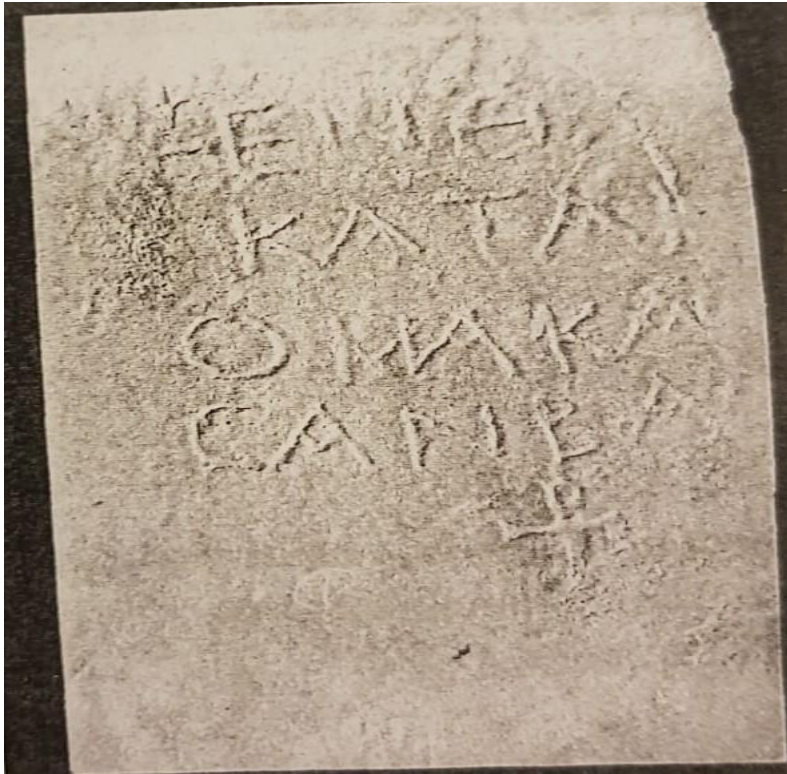
EK: 24) Kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkan zindan odası. Yılmaz, **Şehir Sur Zindanları...**, s. 184.

EK: 25) Papaz Yohannes'in mezar taşı. Corsten, Teil: I, s. 230

EK: 26) Aziz Sanvashios'un mezar taşı. Corsten, Teil: I, s. 231.

EK: 27) Epitropos'un kızı Theodorion'un mezar taşı. Corsten, Teil: I, s. 231.

